INLEIDING

TOT DE

SUMMA THEOLOGICA

VAN DEN

H. THOMAS VAN AQUINE

DOOR

DR. MARTIN GRABMANN

PROFFESSOR AAN DE UNIVERSITEIT TE MÜNCHEN

IN HET NEDERLANDSCH BEWERKT

DOOR

P. A. LAARAKKERS, ORD. S. CR.

GELOOFSVERDEDIGING — ANTWERPEN

INLEIDING

TOT DE

SUMMA THEOLOGICA

VAN DEN

H. THOMAS VAN AQUINE

DOOR

DR. MARTIN GRABMANN
PROFESSOR A./D. UNIVERSITEIT TE MÜNCHEN

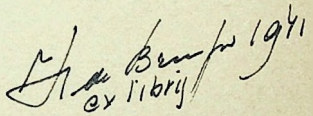

IN HET NEDERLANDSCH BEWERKT

DOOR

P. A. LAARAKKERS, ORD. S. CR.

NAAML. VENN. JOS. J. VAN LINDERT'S DRUKKERIJ EN BOEKHANDEL
CUYK AAN DE MAAS

IMPRIMI POTEST.
STAE AGATHAE, 31 Julii 1923. fr. H. HOLLMANN.
M. G. O. S. Cr.

Nihil Obstat: A. A. VAN LAARHOVEN, *Libr. Censor.*
HAAREN, 2 Aug. 1923.

Evulgetur: J. POMPEN, *Vic.-Gen. Busc.*
BUSCODUCI, 4 Aug. 1923.

VOORWOORD.

De wereld d.i. de levensidee in de wereld wordt grootendeels gevormd en gedragen door het onderwijs, het hooger onderwijs vooral. Wanneer het Christelijk hooger onderwijs bloeit en de ware leer het openbaar leven doordringt, dan ook zal er een weelde van de edelste vruchten zijn te verwachten en zal het openbaar leven zich regelen en schikken naar die leer en hare beginselen. [1]) Nooit heeft de Kerk het openbaar leven dan ook zoozeer bezield, als in de eeuwen, toen het Katholieke hooger onderwijs, met zooveel geestdrift werd gevolgd. Voor de bevestiging en uitbreiding van het Godsrijk op aarde is het onderwijs, van boven naar beneden doortrokken van den echten Katholieken geest, het machtigste en zekerste middel. [2])

Onafscheidbaar van het hooger onderwijs is en blijft de naam en de leer van den H. Thomas van Aquine en wel zooals van geen anderen heilige of geleerde. God heeft dezen grooten man daartoe verwekt, opdat

---

[1]) Vgl. Brief van Benedictus XV aan de Bisschoppen van Nederland, Sept. 1921.

[2]) Universiteits-mandement der Nederlandsche Bisschoppen, Sept. 1921.

de Kerk in hem een leeraar zou hebben, dien ze bij uitnemendheid ten allen tijde kan volgen.[1]) In zijn Motu Proprio: „De Studio doctrinae St. Thomae Aq. in scholis catholicis promovendo" spreekt Paus Pius X zich aldus uit: „Bijaldien de leer van een of ander schrijver of heilige ooit door Ons of door onze Voorgangers is goedgekeurd en met bizonderen lof geprezen, zelfs zóó, dat werd aangeraden of bevolen, om zijne leer te verspreiden en te verdedigen, dan is daarbij toch altijd de bedoeling geweest, in zooverre die leer met die van den Aquiner overeenstemt en daarvan in geenen deele afwijkt." Aan zijne alzijdige behandeling der wetenschappelijke waarheid en meer nog aan zijn grondige en diepgaande beschouwing van de Christelijke leer, van de theologische wetenschap in het bizonder, doch ook vooral aan zijn eigenaardige en voortreffelijke wijze van voorstelling en uiteenzetting dankt St. Thomas den voorrang, die steeds door het hoogste kerkelijk gezag, door verschillende Pausen en ook door den nieuwen Codex Juris[2]) op bizondere wijze aan zijn leer is geschonken.

Vele, zonder tal zijn de theologische handboeken die in hun opzet zoo Dogmathiek als Moraal behandelen „secundum doctrinam St. Thomae" of „ad mentem

---

[1]) Brief van Benedictus XV aan P. Pègues O. P. 5 Febr. 1919.
[2]) Can. 589 en 1366.

Divi Aquinatis." Onder deze zijn er die we gelukkig-geslaagd kunnen noemen, doch ook van meer dan één handboek mag men gerust het omgekeerde beweren. Ze mogen dan ook al meer of minder „secundum doctrinam St. Thomae" — op de beginselen en de leer van St. Thomas geschoeid zijn, het „ad mentem Divi Aquinatis" — het karakteristieke van den Aquiner hebben ze niet, wijl de systematiek, orde en methode, die de werken van Thomas en voornamelijk de Summa Theologica beheerschen, er geheel aan ontbreekt. Deze handboeken alléén bewijzen, dat er tot nog toe eene leemte bestond in de studie der leer van St. Thomas. Wie zich ooit met zulk een theologisch handboek heeft moeten behelpen, zal na kennisneming dezer Inleiding dit gaarne willen beamen. De geleerde schrijver, Prof. Dr. Grabmann, die als een der knapste thomisten van deze eeuw bekend en dus tot oordeelen in dezen alleszins bevoegd is, erkent ook èn als student èn als leeraar zelf die leemte meermalen te hebben ondervonden. Als vrucht van een jarenlange moeizame studie, geeft hij deze *Inleiding* dan ook met de bedoeling, om die leemte grootendeels aan te vullen en meent daarmede aan veler wensch te voldoen.

Op de eerste plaats gaat de Schrijver in een letterkundig-historisch overzicht na, hoe de Summa Theologica is ontstaan, om zoo hare plaats te bepalen, die zij onder opzicht van tijd en naar haar inhoud

inneemt onder de werken van St. Thomas zelf en de verhouding aan te geven, waarin zij staat tot de theologische wetenschap tot op heden toe. In aansluiting met den Prologus van de Summa Theologica ontvouwt hij ons verder geest en vorm van dit monumentale werk en teekent ons tegen den achtergrond der Scholastieke Wetenschap gedachtengang en werkwijze van den H. Thomas. Hier wordt ons niet enkel de eigenaardige voortreffelijkheid van St. Thomas' methode en behandeling der stof duidelijk gemaakt, maar wordt ook de studieijver voor de theol. Summa geprikkeld en de geest tot hooger denken opgevoerd. Opmerkingen en gedachten over uitleg en het praktisch benutten der Summa Theologica besluiten deze *Inleiding*. Voor zijn werk is de wetenschap den Schrijver dankbaarheid schuldig. Als getuigenis van dank is deze overzetting in het Hollandsch geschied in de hoop, dat zijn werk voor velen de studie van Thomas moge verlichten en vergemakkelijken. Vooral zij, voor wie de Summa Theologica de vakstudie is, zoowel degenen die zich voorbereiden voor het priesterschap — de theologiestudenten —, als zij die het priesterschap in zijn hedendaagsche alzijdige praktijk bedienen, zullen in deze Inleiding een betrouwbare gids en een nuttigen wegwijzer vinden Aan de hand hiervan zullen ze des te gereedelijker de uitspraak kunnen staven van Paus Joannes XXII, „dat men met de studie van met den H. Thomas in één jaar verder komt, dan

de bestudeering van anderen heel z'n leven lang".[1])

Tusschen begin en eind van deze bewerking is geruime tijd voorbijgegaan en ware, sinds het plan daartoe rijpte en ook met de uitvoering ervan een begin werd gemaakt, deze arbeid door een bekwamer hand ondertusschen beter verricht. Doch, al bleef ook aan dit menschenwerk de invloed niet vreemd van de *corruptiones et vicissitudines vitae*, zoodat deze de voltooing ervan tijdelijk vermochten te storen, de *Inleiding* zelf heeft er middelerwijl niet alleen niets van hare waarde bij ingeboet, doch mag integendeel in tusschentijd bogen op hooger waardeering. Vooreerst heeft de H. Stoel, als erkenning van zijn werkzamen wetenschappelijken arbeid en beslagen vaardigheid op het thomistisch gebied vooral, den Schrijver met de hooge onderscheiding eener kerkelijke prelatuur willen vereeren — en is daardoor impliciet op zijn verschillende werken en dus ook op deze *Inleiding* het hoogste kerkelijk „Imprimatur" gedrukt. In dien tijd eveneens is Z. H. Pius XI de traditioneele waardeering en hoogschatting der Pausen voor de leer van den H. Thomas in een Encycliek [2]) over den H. Leeraar komen staven en bestendigen en heeft van den zetel der onfeilbaarheid een *„Ite ad Thomam"* toegeroepen aan allen, die waarheid en wetenschap zoeken. Wat

[1]) Alloc. hab. in Consistorio. 1318.
[2]) Enc. „Studiorum ducem", 29 Juni 1923. A. A. S. 5 Julii 1923, p. 309. v. v.

eindelijk voor de toekomst in dezen vooral van gewicht is, is de stichting der R. K. Universiteit. Hierdoor toch is niet alleen aan de Christelijke idee en het Katholiek beginsel in ons land goeddeels de leiding in het wetenschappelijk leven verzekerd, maar zal ook de Summa Theologica hier, meer dan weleer, op de gewijde geleerdheid — de Sacra doctrina — haar invloed doen gelden. Met des te grooter vertrouwen durven we dan ook van de „Einführung in die Summa Theologiae" deze vertaling aanbieden, niettegenstaande hare, gaarne erkende, gebreken. *)

Moge Hij, die St. Thomas bij zijn arbeid met zulk een helder licht bestraalde en hem naderhand persoonlijk zijne tevredenheid over zijn werk heeft betuigd, ook aan deze geringe bijdrage Zijnen zegen verleenen tot hooger waardeering, naarstiger studie en grondiger kennis der Summa Theologica.

DE VERTALER.

St. AGATHA, op 't 6de Eeuwfeest van
St. Thomas' heiligverklaring.

*) Ofschoon bij 't nazien der drukproef een enkele taal- of zetfout, of mislukt leesteeken over 't hoofd is gezien, meenen we dit geestesstiefkind toch zonder het c. q. gewone „corrigendum" te mogen doen uitgaan en die fouten te kunnen laten voor des drukduiveltjes rekening, wijl de verbetering ervan den lezer zelf vlak voor de hand ligt en ze zin noch gedachtenloop merkelijk storen; behalve op blz. 10. reg. 4 v. o., waar men in plaats van de *15e* gelieve te lezen de *13e* eeuw, blz. 38 regel 2 v. b., waar Doctor *communis* bedoeld is en blz. 115 reg. 4 v. b. waar *quin* moet staan in plaats van *qui*. Foutieve persoonsnamen staan correct in de volgende naamlijst.

NAAMLIJST

VAN PERSONEN, DIE IN DIT WERK WORDEN AANGEHAALD.

	blz.
Abelardus Petrus	2, 50, 67
Ach, N.	144
Alanus de Insulis	4, 130
Albertus Magnus	5, 7, 8, 52, 65, 68, 69, 77, 108, 118, 130, 131
Albertus van Brescia	57, 138
Alexander van Aphrodisias	6
Alexander van Hales	6, 52, 63, 64, 68, 69, 81, 105, 109, 131
Annibaldus de Annibaldis, Kardinaal	16, 77
Anselmus van Canterbury	1, 50
Anselmus van Laon	2
Aristoteles	5, 77, 129, 146
Aster v.	96
Augustinus	80, 129
Aveling	142
Avencebrol (Avicebron)	129
Averroes	129
Avicenna	4, 129
Bauemker	5, 106, 130
Bail	118
Bancel	138
Bannez	42, 54, 103
Barhier	139
Bartholom. van Capua	23
Basilius a S. Anna	46
Baumgartner	20
Beltran de Hereda	44
Benedictus XIV	72
Benedictus XV	45
Bernardus Guidonis	89
Bernardus Lombardi	57
Bernardus v. Clermont	37, 57, 136
Bernardus van Trilia	37, 57, 85
Bernold van Constanz	67
Berthier J. J.	38, 87
Beszmer	144
Billot	45
Billuart	42
Bonaventura	68, 85, 117, 134
Brentano	86
Bühler	142
Buonpensiere	46, 54
Cajetanus (Thomas de Vio) Kardinaal	40, 54, 113
Calo P.	56
Caponi a Porrecta, (della Porretta)	43, 54
Carboni	41
Cathala	30
Cathrein	145
Chardon	118
Chossat	140
Clemens IV	17
Clemens de Terrasalsa	40
Cloche	42
Coconnier	36, 120, 125
Commer	41, 124
Contenson	118
Conway	20
Crockart P.	41
Cyrillus	110
Dante	100, 146
Demetrios Kydones	39
Denifle	10, 21, 78, 132
Deploige	96, 143, 145
Diekamp	74
Dionysius (Pseudo-)Areopagita	130
Dom. van Vlaanderen	30
Dörholt	88
Duval	44
Egan	30
Egidus van Rome	57
Ehrle	40, 41, 44, 45, 134
Endres	24
Estius W.	37
Fasoli Hier.	44
Ferre V.	42, 54
Franco	39
Franciscus van Sales	118
Franciscus van Vittoria	41
Galea Luigi	47
Galienus Ozto	39, 95
Gamachaeus	44, 54
Gandulphus	3
Gardeil	129
Garrigou-Lagrange	142
Gasz	97, 108
Gerardus van Abbeville	16, 131
Gerardus van Bologna	7, 53
Gerardus van Sterngassen	118
Getino	41
Ghellinck J. de	2
Gierke	145
Godfried van Poirtiers	6, 65
Granado Jac.	44, 54

blz.

Gregorius X 18
Gregorius van Valentia 44, 54
Grundkötter 139
Grunwald C. 40
Gualindi 87
Gutberlet 142
Hautevile 118
Heidegger 142
Hendrik Bate van Mechelen 52
Hendrik van Gent 7
Hendrik van Gorinchem, (Gorkum) 22, 40
Hertling G. v. 24, 128, 145
Hervaeus de Cauda 38
Hervaeus Natalis 136
Hirscher 95
Horvàth 137
Hugo van St. Cher. 76
Hugo van St. Victor 2, 50
Inauen 44
Isodorus van Sevilla 2
Ivo van Chartres 67
Jacobus Capocci van Viterbo 57, 117
Jacobus van Lausanne 77
Jacobus van Metz 37
Janssen R. 10
Janssens L. 45
Janvier 138
Jeiler 107, 111, 131, 134
Jhering 145
Johannes a S. Thoma 42, 87, 92, 117
Johannes Capreolus 40, 124, 137
Johannes Chrysostomus 110
Johannes de Rupella 4
Johannes Dominici 39
Johannes Lector van Freiburg 4, 132
Johannes van Cajatia 58
Johannes van Dacia 4
Johannes van Damascus 130
Johannes van Lichtenberg 7
Johannes van Napels 57
Johannes van Sterngassen 57
Johannes van Treviso 6
Johannes XXII 39
John Pecham 85
Jourdain Ch. 20
Kennedy 88
Kern 146
Kleutgen 115
Köllin 41
Külpe 141
Labbe 147
Lacordaire 74
Ledochowski 44
Leo XIII 45
Leone a Lycio Dion. 43
Lépicier 46

blz.

Lichty R. de 133
Lodewijk IX 18
Lyons 87
Mahieu 139
Maimonides 129, 141
Makay 32
Malderus 44
Mandonnet 10, 20, 22, 24, 26, 35, 36, 38, 89, 124
Marinis Dom. de 42
Martin R. 44
Martinus Dacus 78
Martinus de Fugeriis 4
Martinus van Cremona 4, 50, 64
Massoulié 9, 118, 123
Matth. van Aquasparta 85
Maumus 139
Mausbach 20, 143
Medices a Camerino 48
Medina B. 42, 74
Meier 130
Meynard 139
Mezger P. 43
Michelitsch 41
Michotte 144
Minges 83, 105, 131
Minorita Erphordiensis 38, 94
Molina 54
Moneta 4
Monsabré 138
Morgott 99
Nazarius 42
Nicol. Triveth 23
Nicol. van Lisieux 16
Nicol. van Straatsburg 7
Omnebene 2
Paquet 46
Paulus N. 40
Pègues 46, 54, 107
Pelzer 10, 25
Perez H. 43
Perrazzo 138
Petrus Cantor 3
Petrus Hispanus 4
Petrus Lombardus 3, 9, 17, 37, 51, 76, 78, 92, 102
Petrus van Alvernia 22, 57, 78
Petrus van Andria 58
Petrus van Bergamo 38, 124
Petrus van Capua 4
Petrus van Poitiers 3, 50, 76
Petrus van Tarantasia 68
Pez. B. 2
Philips II 44
Philipp. van Grève 6, 52, 68
Philipp. a SS. Trinitate 54, 140
Pignataro 46
Pius X 45, 137
Pope H. 139
Portmann 84, 88

blz.

Prado del. 46
Prepositinus 4, 64, 68, 81, 130
Proclus 33
Prosper van Aquitanie 2
Pruemmer 19, 73, 110, 119
Quaadvliet 46
Rackl 39
Raymundus de Pennafort 4, 13
Ramberto dei Primadizzi 57
Reding Aug. 43
Reginald (Reinald) van Piperno 22, 26, 119
Richard Fishacre 51, 76
Rietter 98
Ripa 54
Robert van Courcon 3
Robert van Melun 3, 50
Robert van Tortocollo 136
Rolandus (Alexander III) 2, 4
Roland van Cremona 6
Rufinus 3
Ruiz de la Montoya 44
Satolli 45, 54, 116
Schaub 145
Schäzler 88, 99
Scheeben 35, 43, 44, 83, 137
Schilling 146
Schottus 41
Schultes 43, 44
Schwalm 46
Seeberg 1
Serra 54
Siger van Brabant 25
Sylvestris van Ferrara 32, 115, 146
Sylvius Franc. 43
Simler 1
Simon van Doornik 4, 64, 68, 130
Simplicius 6, 23
Six 41
Sneek C. 40
Sombart 145
Steph. van Doornik 4
Stoppe J. 40

blz.

Suarez 44
Suermondt 32
Szabo 137
Tabarelli 46
Tajus van Saragossa 2
Tannez 44
Themistius 5
Thomas de Vallgornera 140
Thomas van Sutton 37, 57
Toletus 42, 44
Tolomeo van Lucca 14, 17, 18, 20, 21, 23, 37, 57
Touron 120
Tröltsch 145
Tungersheim von Ochsenfurt 40
Ulrich van Straatsburg 7, 52, 108, 118
Urbanus IV 16
Vasquez 44, 54
Vielmius 90
Walter F. 145
Werner K. 20, 100
Wiggers 44, 54, 60
Wilhelmus de la Mare 106, 135
Wilhelmus Peraldus 4
Wilhelmus Petri de Godin 37
Wilhelmus van Auxerre 6, 63, 80, 105, 131
Wilhelmus van Champeaux 2
Wilhelmus van Falgar 85
Wilhelmus van Melitone 107
Wilhelmus van Moerbeke 16, 23, 33
Wilhelmus van St. Amour 15
Wilhelmus van Thocco 18, 19, 20, 21, 58, 73, 110, 118, 119
Wimpina 40
Wulf de 20
Xantes Mariales 54
Ysambert 44
Zigliara 124
Zumel 43

EERSTE HOOFDSTUK

Letterkundig-Historisch Overzicht.

I. *De theologische Summae in 't algemeen.*

De stelselmatige uiteenzettingen der algemeene Theologie uit den tijd der middeleeuwsche Scholastiek worden of wel *Sententiae* of wel *Summae* genoemd.[1]) In de Vroeg-Scholastiek d.w.z. in de Scholastiek der 12e eeuw, waarvan de H. Anselmus van Canterbury († 1109) den grondslag heeft gelegd, is de naam Sententiae, Liber Sententiarum de meest gebruikelijke, terwijl in de Scholastiek der 13e eeuw de Synthetische Theologie met den naam Summa, Summa in Theologia, Summa Theologica wordt betiteld.

Met den naam Sententiae worden oorspronkelijk aangeduid uitspraken, stellingen, vraagstukken en verhandelingen aan de Vaders, aan Theologen, aan Canon-

[1]) Vgl. M. Grabman: Geschichte der scholastischen Methode II, 21-24. (Freiburg 1911) Over „Sententiae" vgl. J. de Gellinck: Le mouvement théologique du XII siècle 75 v.v. (Paris 1914). Over „Summae" zie ook A. Seeberg: Lehrbuch der Dogmengeschichte: III, 320 (Leipzig 1913). J. Simler. Des sommes de théologie. Paris 1871.

verzamelingen ontleend en volgens een bepaald plan gerangschikt.

In den tijd der Vaders schreven Prosper van Aquitania, Isodorus van Sevilla en Tajus van Saragossa hun „Sententies". In de 12e eeuw bracht men uitreksels uit de Vaders tot een beknopt geheel te zamen en noemde men die werken Sententiae, Liber Sententiarum. In een dezer werken, geschreven tusschen 1121 en 1141, is het doel ervan aldus omschreven.[1]) „Ut ex diversis praeceptis et doctrinis Patrum excerperem et in unum colligerem eos flores, quos solemus quasi singulari nomine sententias appellare."

De eerste werken, die den naam van Sententiae droegen, zijn door Anselmus van Laon († 1117) en Willem van Champeaux († 1121) in een meer positieven vorm opgesteld. Een meer speculatief, gedeeltelijk ook contemplatief karakter draagt het hoofdwerk van Hugo van St. Victor († 1141): De Sacramentis fidei christianae. Ook wordt aan dezen een Summa sententiarum toegeschreven. De Theologia van den philosoof Petrus Abelardus († 1142) is meer dialectisch opgezet, doch is een onvoltooid gebleven systeem der heilige wetenschap. Onder invloed van Abelardus staan de Sententiae van den magister Rolandus, later Paus Alexander III en van den magister Omnebene. Het grootste en wellicht ook het voornaamste werk onder

[1]) B. Pez. Thesaurus anecdotorum novissimus IV. Augsburg III—IV. J. de Gellinck blz. 83 en Revue d'histoire ecclésiastique X. 200 A. 10 (1919).

den titel van Sententiae, is voortgekomen uit de pen van Robert van Melun († 1167), doch is nog niet in druk verschenen. Het meest gebruikte werk, dat dien naam tot opschrift draagt, is door Petrus Lombardus († 1161) geschreven onder den titel van Libri quatuor Sententiarum. In de volgende eeuwen werd dit werk aan de theologische scholen als handboek voor de Dogmatiek gebruikt en dientengevolge veelvuldig gecommenteerd. Onder den invloed van Petrus Lombardus staan ook de nog niet gedrukte Sententies van Gondulphus en de Sententies van Petrus van Poitiers († 1205).

In dezen tijd begon de benaming van „Summa" in zwang te komen voor werken, die de Theologie naar haar geheelen omvang behandelden. Zoo schreven Petrus Cantor († 1177) en Kardinaal Robert van Curçon († 1218) hunne nog ongedrukte Summae, waarin vooral de Moraal en de Sacramenten worden behandeld.

De Summa is eigenlijk een meer op zich zelf staande, stelselmatige samenvatting van de stof eener wetenschap. Terwijl dogmatische werken bij voorkeur den titel dragen van Sententiae, is Summa meer de titel voor werken, waarin de stof eener wetenschap, welke ook, wordt behandeld naar haar ganschen omvang. Reeds werden in de 12e eeuw rechtskundige werken — meestal studies betreffende het Decretum Gratiani — Summae genoemd (b.v. de Summa van Rufinus,

van Rolandus en Stephanus van Doornik). Ook alphabetische bijbelstudies (b.v. de Summa Abel van Petrus Cantor), werken over homelitiek (b.v. de Summa de arte praedicatoria van Alanus de Insulis), casuistieke werken voor biechtvaders (Summa de poenitentia van den H. Raymundus de Pennafort, O.P., Summa confessorum van Joês Lector van Freiburg, O. Pr.), handboeken der spraakleer en redeneerkunde (Summa grammalicalis van Joês van Dacia, Summula logices van Petrus Hispanus enz.), moraal-ascetische werken (Summa de virtutibus et vitiis van Joês de Rupella, O.F.M., van Wilhelmus Peraldus, O. P.), liturgische werken (Summa de officiis), apologetisch-polemische werken (Summa contra Catharos et Waldenses van den Dominicaan Moneta); al deze en nog allerlei andere soort wetenschappelijke werken werden met den naam van Summae bestempeld. Ook in de Arabisch-Joodsche philosophie (Avicenna) werd voor philosophische werken de naam Summa (kullun) gebezigd.

Omstreeks het jaar 1200 treedt voor de systematische uiteenzetting der speculatieve Theologie, in plaats van Sententiae en Liber Sententiarum, de benaming van Summa meer op den voorgrond. Hoofdzakelijk te Parijs verschenen de theologische Summae van Martinus van Cremona, Martinus de Frugeriis, Petrus van Capua († na 1219), Simon van Doornik (ca. 1216), Prepositinus van Cremona († na 1230). Deze theologische Summae, waarvan er nog geene gedrukt is,

behandelen de Theologie met behulp der „Logica" van Aristoteles. Aan die Summae dankt ook St. Thomas voor een deel zijn wijze van behandeling en vaktermen. Dank zij verschillende factoren, trad in de eerste helft der 13e eeuw de Scholastiek een nieuw tijdperk in en kwam in de tweede helft dierzelfde eeuw tot hoogen bloei in de meer-ontwikkelde of Hoog-Scholastiek. Een eerste factor is het ontstaan en het opbloeien der universiteiten, vooral in Parijs, door Albertus Magnus dan ook genoemd de „civitas philosophorum" genoemd. Een tweede en voorname factor voor den opbloei der Scholastiek in de 13e eeuw is het krachtig ingrijpen der pas-gestichte Orden van den H. Dominicus en den H. Franciscus in het wetenschappelijk leven. Beide Orden toch kregen aan de Parijsche universiteit al heel spoedig leerstoelen, die ze met de grootste Theologen bezetten. De derde en wel de meest invloedrijke factor is het bekend worden der philosophische werken van Aristoteles over methaphysiek, physiek, psychologie, natuurwetenschap, ethiek, politiek en rhetoriek, waarvan sommige in Arabisch-Latijnsche, andere in Grieksch-Latijnsche vertalingen hun intrede deden in de Scholastiek van 't Westen.[1]) Uit denzelfden tijd dagteekenen

[1]) Vgl. M. Grabmann. Forschungen über die lateinischen Aristotelesübersetzungen der 12 Jahrhunderts (Beitrage zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, herausgeg. von Cl. Baeumker XVII. 5–6. Münster 1916).

de commentaren op Aristoteles van Alexander van Aphrodisias, van Themistius en Simplicius.

Hierbij komt nog het bekend worden der Arabisch-Joodsche philosophie, van natuurkundige werken en een reeks neo-platoonsche bronnenschriften. Ook werden de bekende werken der Vaders, in 't bizonder der Grieksche, door vertalingen in wijden kring verspreid. Het ligt dan ook voor de hand, dat al die omstandigheden van den grootsten invloed zijn geweest op het tot stand komen en de ontwikkeling der theologische Summa. Vooral hebben de pas-bekend-geworden werken van Aristoteles niet alleen den philosophischen grondslag der speculatiere Theologie breeder uitgelegd en versterkt, maar hebben ook den opbouw van het theologisch leerstelsel ontwikkeld en verrijkt. In het overgangstijdperk, waarin de invloed der nieuwe bronnen op de Scholastiek merkbaar begint te worden, schreven hun theologische Summae Wilh. van Auxerre († na 1231), Philip. van Grève († 1236), Godfried van Poitiers en de twee Dominicanen Joês van Treviso en Roland van Cremona, de eerste Dominicaner-professor aan de universiteit van Parijs. Behalve de Summa aurea van Wilh. van Auxerre zijn deze Summae — die van zeer groote waarde zijn, vooral die van Roland van Cremena — ongedrukt gebleven.

Tot de Hoog-Scholastiek worden reeds gerekend de grootsche Summa Theologica van Alexander van

Hales, O. F. M. († 1245); evenals de meeste Summae uit dien tijd is ze onvoltooid gebleven. Ongeveer terzelfder tijd als de Doctor irrefragabilis, schreef Albertus Magnus († 1280) zijne Summa de creaturis, waarvan tot nog toe slechts twee deelen bekend en ook gedrukt waren, doch waarvan drie andere deelen (De virtutibus, De Sacramentis, De resurrectione et novissimis) onlangs zijn gevonden.[1]) Later heeft Albertus Magnus nog een Summa geschreven, doch heeft die niet voltooid. Eene zeer omvangrijke en diep-speculatieve Summa — nog niet uitgegeven — schreef Albertus' leerling Ulrich van Straatsburg O.P. († 1277). Theologische Summae werden verder nog vervaardigd door Hendrik van Gent († 1293) en Gerard van Bologna O. Carm. († 1317). Ook deze beide werken bleven onvoltooid en de Summa van den laatste, die zich nauw aansluit aan de volgorde der Summa van St. Thomas, is nog niet in druk verschenen. Nog werden in Duitschland in 't begin der 14e eeuw theologische Summae geschreven door Joês von Lichtenberg († c.a. 1313) en door Nic. van Straatsburg († na 1329). Het bestaan van de Summa van dezen laatste kan ik bevestigen uit een anoniem handschrift der Vaticaansche bibliotheek (Cod. vat. lat.

[1]) Vgl. M. Grabmann. Drei ungedrückte Teile der Summa de creaturis Alberts d. Gr. (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominicanerordens, herausgeg. von P. v. Loë und H. Wilms. Heft 13). Leipzig 1919.

3091).[1]) In de 14e eeuw hielden de Summae, die verheven meesterwerken uit het bloeitijdperk der Hoog-Scholastiek, op te verschijnen. Het was noodig, 't ontwikkelingsproces der theologische Summae in korte trekken te schetsen, om zoo den geschiedkundigen samenhang der theologische Summa van St. Thomas te kunnen aangeven en ook het kader te bepalen, waarin men deze meest-volledige en ook meest-waardevolle van alle theologische Summa's kan stellen.

II. *Ontstaan der theologische Summa van St. Thomas.*

Hare plaats onder zijne geschriften.

Om een juist geschiedkundig begrip te vormen van de Summa Theologica en ook om een goede methode te volgen bij den uitleg ervan, is het noodig en van groot gewicht, om, wat haar ontstaan, haar doel en haar beteekenis aangaat, haar te beschouwen in verband met den overigen wetenschappelijken arbeid van Thomas en ze daarnaar te oordeelen. Dan

---

[1]) Over deze zeer, zeer interessante Summa van den Mysticus Nic. van Straatsburg, welke de Metaphysiek en de Theologie naar hare oorzaken behandelt en helaas onvoltooid is gebleven, Vgl. M. Grabmann: Neuentdeckte lateinische Werke deutscher Mystiker (Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philologisch = philosophische und historische Klasse. München 1922).

Eene anonieme door Albertus Magnus en den H. Thomas beinvloede, zeer duidelijk ingedeelde theologische Summa is te vinden in Cod. Vat. lat. 405.

ook wordt het historisch bewijs geleverd voor de juistheid van het bekende gezegde van den grooten thomist A. Massoulié: „Divus Thomas sui interpres."

Alvorens de Summa Theologica van den Aquiner geschiedkundig en in verband met den wetenschappelijken arbeid van dien onvermoeiden werker te beschouwen, moeten we eerst een klassificeering van zijne werken maken. Bij de werken van den H. Thomas moeten we namelijk onderscheid maken tusschen die geschriften, welke de vrucht zijn van zijn academisch leeraarsambt, — die eerst op den katheder werden voorgedragen, die hij in eerst in de leszaal ten gehoore bracht en ze daarna uitgaf — en tusschen die, welke niet onmiddellijk voortsproten uit zijn theologisch onderricht. Deze laatste bedoelden wel is waar ook meestal, de leerlingen bij hun studie vooruit te helpen; want al kwamen ze ook niet uit de school, ze waren toch grootendeels voor de school bestemd.

Als magister volgde de H. Thomas een tweevoudige manier van onderwijzen, namelijk de *lectio* en de *quaestio*. De lectio bestond in den uitleg van een of ander textboek in de school. Op deze wijze heeft St. Thomas als baccalaureus sententiarius aan de theologische faculteit der Parijsche hoogeschool de Sententies van Petrus Lombardus uitgelegd; die uitleg is samengevat in zijn commentaar op die Sententies. Als magister der Theologie maakte de Aquiner er vooral zijn werk van, om in zijn academische lectio

de boeken der H. Schrift te verklaren. Zijn commentaren op de H. Schrift zijn de rijke wetenschappelijke vrucht van zijn zegenrijk onderricht als magister, als professor van de Theologie. [1])

De quaestio bij 't middeleeuwsch theologisch onderricht was eigenlijk een disputeercollege, — een oefening in het disputeeren, door den professor met zijn leerlingen gehouden. En hier moeten we goed onderscheid maken tusschen de *Disputationes ordinariae,* — als *Quaestiones ordinariae* op schrift gebracht, — eenerzijds en de *Disputationes quodlibetales,* — als *Quaestiones quodlibetales* uitgewerkt, — anderzijds. In het nieuwste artikel van P. Mandonnet is ons een aanschouwelijk en betrouwbaar beeld van het verloop dier dispuutoefeningen gegeven. [2]) De disputaties, die aan inhoud het gewichtigste waren en ook 't meeste voorkwamen, waren de disputationes ordinariae. Ze werden meermalen bij tusschenpoozen van veertien, soms zelfs van acht dagen — in Parijs was in de 13e eeuw het getal dier disputaties niet juist vastgesteld — door iederen magister gehouden. Het karakteristieke dezer disputationes ordinariae bestond hierin, dat gewichtige, moeilijke en

[1]) Vgl. Denifle. Revue thomiste II, 149—162. (1894).

[2]) P. Mandonnet. O. P. Revue th. 1918. Over Quodlibeta vgl. R. Jansen, O. P. Die Quodlibetalia des hl. Thomas von Aquin (Bonn 1912) en A. Pelzer: Livres de philosophie et de théologie de l'Abbaye de Ter Doest à l'usage du maître cistercien Jean Sindewint de 1311 à 1319. (Bruges. 1913. p. 26. v. v.)

samenhangende onderwerpen, die dikwijls met elkander weer een groot geheel vormden, met alle degelijkheid en scherpzinnigheid van het scholastieke onderzoek grondig werden behandeld. Over zulk een omvangrijk onderwerp konden vele disputationes ordinariae zelfs jaren lang worden gehouden. Het verloop van een afzonderlijke disputatio, die twee of drie dagen duurde, was aldus: Den eersten dag moest de baccalaureus onder voorzitterschap van den magister antwoorden op de tegenwerpingen en moeielijkheden (argumenta, objectiones), die door de magistri, baccalaurei en scholares, bij zoo'n feestelijke academische zitting tegenwoordig, werden geopperd. Den tweeden dag trad de magister zelf op; hij ordende en groepeerde de moeielijkheden en opwerpingen, die den eersten dag naar voren waren gebracht, en stelde daar-tegenover als „Sed contra" korte argumenten ex ratione et auctoritatibus. Hierin schemerde doorgaans zijn eigen eindoplossing van de quaestie al reeds door. Deze eigen oplossing der quaestie werd door den magister uitvoerig en grondig behandeld. Hij ging het geschiedkundig en speculatief verband ervan na, gaf de algemeene waarheden aan, vanwaar hij uitging, formuleerde dan zijn antwoord en beargumenteerde dit van alle kanten. De definitieve oplossing der quaestie door den magister zelf werd „determinatio magistralis" genoemd. Naar aanleiding daarvan gaf de magister ten slotte

nog een oplossing van de tegenoverstaande objecties. De Quaestiones disputatae nu waren niets anders, dan het verslag, of zoo men wil, de notulen dier disputationes ordinariae.

Gewoonlijk tweemaal in 't jaar: vóór Kerstmis, in den Advent dus en vóór Paschen, in de Vasten, hadden dispuutoefeningen over verschillende onderwerpen plaats; deze noemde men Disputationes de quolibet of Disputationes quodlibetales. Ze verschilden van de Disputationes ordinariae hierin, dat ze over verschillende, niet samenhangende vraagstukken liepen, die naderhand dan wel door den magister in eene vrij-onbepaalde uitwendige orde werden opgesteld — en dat ze ook niet zoo diep doordrongen in 't vraagstuk. De redactie dezer disputationes quodlibetales heetten „Quaestiones quodlibetales" „Quaestiones de quolibet" of ook „Quodlibeta". We hebben wat meer in den breede over den vorm der disputatio en quaestio uitgewijd, om opbouw en inrichting der Summa Theologica, waarover we hieronder nog zullen spreken, beter te begrijpen en ook, wijl daardoor het verband der Summa Theologica en de Quaestiones disputatae beter uitkomt.

De andere werken van St. Thomas, die we kunnen samenvatten als tweede groep, zijn door hem niet op den katheder voorgedragen en uitgewerkt; van huis uit zijn het geschriften, zonder meer. Tot deze groep behooren zijn commentaren op Aristo-

teles, zijn Opuscula en vóór alles zijne beide Summae, de Summa contra gentiles en de Summa Theologica. Zeker had hij, die zich met zijn heele ziel en met opofferende liefde wijdde aan zijn zoo hoog gewaardeerd academisch leeraarsambt, ook bij het opstellen dezer werken de wetenschappelijke ontwikkeling van zijne leerlingen voor oogen. De Summa contra gentiles heeft de Heilige op verzoek van zijn Ordebroeder, den H. Raymundus de Pennafort geschreven voor de missiescholen, die door de Dominicanerorde, ter opleiding van missiepredikers onder de Mooren en Joden, in Spanje waren opgericht. [1]) We zullen ook nog zien, dat de Summa Theologica weliswaar niet in de leszaal is voorgedragen, maar toch voor de studenten in de Theologie, dus voor 't onderwijs is geschreven.

Gaan we, na deze algemeene klassificeering der werken van St. Thomas, nu eens beschouwen, welke plaats de theologische Summa inneemt in den ontwikkelingsgang van den wetenschappelijken arbeid van den Aquiner. 't Is echter hier de bedoeling niet om alle werken van St. Thomas precies aan te geven, een taak, die we elders hebben volbracht. [2]) Ook

[1]) Vgl. M. Grabmann. Die Missionsidee bei den Dominicanertheologen der 13 Jahrhunderts. Zeitschrift für Missionswissenschaft I. 140 v.v. (1911).

[2]) M. Grabman, Die echten Schriften des hl. Thomas von Aquin auf Grund der ältesten Kataloge und der handschriftlichen Überlieferung. (Münster 1920).

ligt niet in ons doel de chronologie van zijn werken één voor één te bepalen. De oplossing dezer chronologische vraag, die ons elders nog zal bezig houden, is niet gemakkelijk. Het zekerste gegeven, de vermelding in de handschriften zelf van den tijd en de plaats van het ontstaan, vindt men slechts bij een enkele der Quodlibeta, bij de Quaestio disputata de spiritualibus creaturis en bij de verhandeling De unitate intellectus contra Averroistas. Op eene andere plaats komen we hierop nog terug. Wel eenige, doch niet altijd zekere aanduiding geven de oudste katalogen der werken van St. Thomas. Ook uit de opdracht, die aan een enkel werk voorafgaat, kunnen slechts conclusies worden getrokken, die nog ruime speling laten om uit te maken, wanneer juist het werk tot stand is gekomen. Eveneens kunnen aanhalingen uit werken, waarvan de Latijnsche vertaling gedateerd is, slechts dienen om den terminus a quo van hun ontstaan aan te geven. Zelfs verwijzigingen naar een ander werk zijn niet meer dan relatieve bewijzen; er blijkt slechts uit, dat dit werk toen reeds bestond.

Wij hebben ons alleen tot taak gesteld, het verband tusschen de theologische Summa en andere meer voorname werken van St. Thomas slechts in hoofdlijnen aan te geven en deze verder uit te werken. De meest-historisch-onderlegde leerling van den H. Thomas, Tolomeo van Lucca heeft, door het leven en de werken van zijn geliefden leeraar in te deelen naar de

verschillende Pausen, een vaste chronologische hoofdindeeling gegeven; toch heeft die ook nog hare moeielijkheden. Wij zullen zien, zonder nochthans op bizonderheden in te gaan, welke werken van St. Thomas en in welke volgorde, vallen binnen de verschillende stadiën van zijn loopbaan als leeraar, om aldus aan zijn Summa Theologica de rechte plaats te kunnen aanwijzen.

Zijn eerste verblijf te Parijs (1252—1259) splitsen we in tweeën: wij onderscheiden den tijd van zijn baccalaureaat (1252—1256) en den tijd van zijn werkkring als magister (1256—1259). Als baccalaureus (magister nondum existens) heeft hij in zijn werk: De ente et essentia de leer der Metaphysica over het „*Zijn*" tot den eenvoudigsten opzet herleid en heeft daarmede als 't ware met een voorwoord, heel zijn wetenschappelijken arbeid ingeleid. [1]) Toen ook schreef hij zijn Opuscula De principiis naturae en De natura materiae et dimensionibus interminatis, waarin de metaphysische grondidee van zijn natuurphilosophie naar Aristoteles vooral uitkomt. Ook uit het begin van zijn wetenschappelijken arbeid dagteekent zijn geschrift Contra impugnantes Dei cultum (1256), een verweerschrift over den religieusen staat tegen Wilhelm. van St. Amour. Eerst veel later, tijdens zijn tweede verbijf te Parijs,

[1]) Vgl. M. Grabmann. „De ente et essentia„ und die Seinsmetaphysiek des hl. Thomas von Aquin, Beiträge zur Philosophia und Paedagogia perennis. Festgabe zum 80 Geburtstage von Otto Willmann 97—116. (Freiburg 1919).

is deze apologie gevolgd door twee andere: De perfectione vitae spiritualis tegen Gerard van Abbeville (1269) en Contra retrahentes a religionis ingressu tegen Nic. van Lisieux (1270). Het hoofdwerk uit den tijd van zijn baccalaureaat is zijn commentaar op de Libri quatuor Sententiarum, in de jaren 1253—1255 tot stand gebracht. Het beste werk van zijn arbeid als magister aan de Parijsche hoogeschool in de jaren 1256—1259 is: Quaestiones disputatae de veritate.

In 1259 keerde Thomas naar zijn vaderland Italië terug en zette aan het hof van Urbanus IV (1261—1264) onvermoeid zijn arbeid voort. In dien tijd schreef hij zijn Summa contra gentiles, het officie van H. Sacramentsdag, het Opusculum contra errores Graecorum en de Catena aurea. Van dit laatste werk kon hij zijn commentaar op het Mattheus-evangelie nog toewijden aan Urbanus IV, terwijl hij zijn Marcus-commentaar opdroeg aan zijn vriend Kardinaal Annibaldis. Aan 't hof van Urbanus IV leefde hij in gezelschap van zijn taalkundigen Ordeboeder Willem van Moerbeke, wiens Aristotelesvertalingen den philosophischen grondslag aan zijn commentaar op Aristoteles hebben gegeven. Of — en in hoever hij reeds aan 't hof van Urbanus IV met zijn commentaar op Aristoteles begonnen is, valt moeielijk te bepalen. Mogelijk zijn zijn commentaren op de Ethica en Physica reeds uit dien tijd. Zijn commentaar op de Metaphysica is in ieder geval eerst na 1266 vervaardigd. De commentaren op De anima,

De sensu et sensato en De memoria et reminiscentia zijn naar schatting nog later, en wel tegen het einde van zijn verblijf in Italië van 1259 tot 1268, geschreven, zoo ze niet eerst tijdens zijn tweede vertoeven in Parijs als hoogleeraar zijn ontstaan. Volgens Tolomeo van Lucca is Thomas' commentaar op Job ook uit den tijd van zijn verblijf aan 't hof van Urbanus IV te Orvieto.

Het provinciaal kapittel, 8 September 1265 te Anagni gehouden, droeg aan Thomas de leiding op der hoogere studies in 't klooster St. Sabina op den Aventijn te Rome. Tijdens het studiejaar 1256/66 en misschien ook nog wel in 't volgende jaar 1266/67 bekleedde de Heilige dit ambt. Toen werd hij naar Viterbo aan het hof van Clemens IV geroepen. Te Rome schreef Thomas, volgens Tolomeo van Lucca het eerste boek van een tweeden commentaar op de Sententies van Petrus Lombardus, dat echter verloren is geraakt. Van de voortzetting van dezen tweeden commentaar op de Sententies zal Thomas hebben afgezien, daar in hem het plan rijpte tot het opstellen van zijn theologische Summa. Om nu juist vast te stellen, waar en wanneer de afzonderlijke deelen der theologische Summa tot stand zijn gekomen, is ons, met de gegevens die we tot hiertoe bezitten, niet mogelijk. We moeten ons tevreden stellen met het trekken der grenslijnen, die ten minste in het algemeen de chronologie van dit hoofdwerk van St. Thomas

aanwijzen. Tolomeo van Lucca laat Thomas onder Clemens IV (2 Febr. 1265 tot Nov. 1268) zijne Summa schrijven. [1]) Doch onmiddellijk daarna schrijft hij: „Istius ergo Summae tres partes quasi scripsit tempore istius Pontificis et vacationis, quod fuit spatium duorum annorum et novem mensium." Als tijdperk, waarin de theologische Summa is vervaardigd, geeft hij dus àan het Pontificaat van Clemens IV en den daarop volgenden tijd, waarin de H. Stoel vacant was, dus van Nov. 1268 tot 1 Sept. 1271.

Later, bij de behandeling van 't Pontificaat van Gregorius X voegt Tolomeo hieraan nog als een aanvulling toe: Hic Doctor tempore hujus Pontificis (Gregorii X) scripsit ultimam partem Summae, quae Sacramentalis vocatur, quia de Sacramentis ibidem agitur et de incarnatione Verbi, in qua articuli fidei continentur secundum ipsiûs humanitatem, sed non complevit morte praeventus. Hiermede is eene speling gelaten van af 1265 tot aan het levenseinde van den Heilige. Wilhelm van Thocco vermeldt een voorval uit het leven van Thomas, dat onder plaatselijk opzicht een licht werpt op de samenstelling der theologische Summa. Er is sprake van zijn verstrooidheid en van zijn geestesafdwaling in wetenschappelijke quaesties aan een maaltijd bij Lodewijk IX,

[1]) Historia ecclesiastica nova. L. XXII. c. 39. en L. XXIII. c. 11. Vgl. Mandonnet. Des écrits authentiques de S. Thomas d'Aquin. p. 60 v.v. (Fribourg 1910).

koning van Frankrijk : — hoe de Heilige toen namelijk, zonder op zijn omgeving acht te slaan, met de hand op tafel sloeg en in gedachten verzonken uitriep : „Modo peractum est contra haeresim Manichaei".

Van te voren zegt W. v. Thocco [1]), dat Thomas zich op de uitnoodiging aan den maaltijd had verontschuldigd, wijl hij hieraan niet kon voldoen" propter opus Summae in Theologia, quod dictaret tunc temporis." Volgens deze mededeeling van zijn leerling en levensbeschrijver, heeft St. Thomas dus te Parijs aan zijn theologische Summa gewerkt en wel tusschen de jaren 1268 en 1270. In 1270 toch ondernam de H. Lodewijk een kruistocht en stierf in den zomer van hetzelfde jaar.

Nog op eene andere plaats maakt Wilh. van Thocco gewag van de theologische Summa met eene plaatselijke aanwijzing. In aansluiting met het verhaal van de verschijning aan den Heilige in de St. Nicolaas-kapel der Dominico-Maggiore te Napels, waar Thomas van een kruisbeeld de woorden vernam : „Bene scripsisti de me, quam recipies a me pro tuo labore mercedem ?" voegt Wilh. van Thocco daaraan de bemerking toe [2]) : „Et tunc scribebat tertiam partem Summae de Christi passione et resurrectione." Volgens hem heeft Thomas te Napels, waar hij vanaf

[1]) Guillelmi de Thocco Vita S. Thomae Aquinatis C. 43. Ed. D. Pruemmer (Toulouse 1913).
[2]) Ibid. c. 34. p. 108.

1272 verbleef, aan de Tertia en wel aan Q. 46 en vlgd. gewerkt.

De nieuwste auteurs, die over de chronologie der Summa Theologica spreken, hebben zich naar de mededeelingen van Tolomeo van Lucca en Wilh. van Thocco georienteerd. Zoo heeft volgens Jourdain [1]) Thomas de Prima van 1265 tot 1268, de Secunda te Parijs in de jaren 1269—1271 afgewerkt en is met de Tertia in Italië begonnen. K. Werner [2]) heeft geen chronologische bescheiden. Volgens Mausbach [3]) heeft Thomas het eerste en het tweede deel in de jaren 1265—1271, het derde deel in 1271—1273 voltooid. P. Conway [4]) laat Thomas met de Prima beginnen in St. Sabina te Rome in 1265, laat hem kort na zijn terugkeer uit Parijs zijn Secunda Secundae voltooien en een begin maken met de Tertia. M. de Wulf [5]) geeft enkel voor het ontstaan der Prima de jaren 1265—1268. M. Baumgartner [6]) is van gevoelen, dat de Prima en Secunda tusschen 1265 en 1271, de Tertia tusschen 1271 en 1273 het licht hebben gezien. Ook P. Mandonnet [7]) geeft

---

[1]) La philosophie de Saint Thomas d'Aquin. I. 122 (Paris 1858).
[2]) Der hl. Thomas von Aquin. I. 801 v.v. (Regensburg 1858).
[3]) K. L. XI. 1635. Artikel: Thomas von Aquin.
[4]) Saint Thomas d'Aquin 64, n. 73 (Longmans 1911).
[5]) Geschichte der mitteralterlichen Philosophie. Deutsche Übers. von A. Eisler 292 (Tübingen 1913).
[6]) Grundrisz der Geschichte der Philosophie der patristischen und scholastischen Zeit 292.
[7]) Chronologie des questions disputées de St. Thomas d'Aquin 5. n. 35.

in zijn nieuwste uitgave zijn gevoelen omtrent den tijd van begin en einde der Summa Theologica. Volgens zijne meening kan men het plan van den Aquiner, om dit werk te schrijven, moeilijk later stellen dan 1266. Verder heeft volgens Mandonnet St. Thomas de Tertia, voornamelijk het christologisch gedeelte, geschreven kort voordat hij in 1272 naar Napels kwam.

In 't vaststellen van tijd en plaats, waarin de verschillende deelen der Summa tot stand kwamen, doen zich ongeveer dezelfde moeielijkheden voor, als in de chronologie van 't leven van den Heilige. Deze moeielijkheden, die ook Denifle ondervonden heeft, zijn tot nog toe niet alle opgelost. Ook wat den tijd betreft, zijn de grenzen tusschen de verschillende werkkringen van den grooten Scholastiek nog lang niet alleszins vastgesteld.

Met de oudste gegevens, die wij bij Tol. van Lucca en Wilh. van Thocco vinden, kunnen we met betrekking tot tijd en plaats van oorsprong der Summa Theologica het volgende vaststellen : Thomas heeft van 1266 tot 1273 de drie deelen van zijn Summa, deels in Italië, deels te Parijs en wederom gedeeltelijk in Italië geschreven. De Prima kunnen we bepalen te zijn uit den tijd van zijn verblijf in Italië van af 1266, zonder daarbij uit te maken of hij daarmede in S. Sabina op den Aventijn te Rome begon, dan wel of hij dit deel geheel aan het hof

van Clemens IV te Viterbo heeft geschreven. De Secunda is afgewerkt, toen hij na zijn verblijf in Italië ten tweede male te Parijs vertoefde, d. i. van 1268 tot 1272. De Tertia heeft Thomas geschreven te Napels, waar hij in den herfst van 1272 een leerstoel overnam en na 1273 heeft hij er niet meer aan gewerkt. Naar geloofwaardige getuigenis van Wilh. van Thocco heeft de afgesloofde en in een hooger wereld verkeerende denker den laatsten tijd zijns levens de pen er bij neergelegd; wellicht vermoedde hij zijn naderend verscheiden. Toch nam hij ze in 1274 weer ter hand, om in een omvangrijken brief aan den abt van Monte-Cassino te beslissen in een strijdvraag, die daar tusschen de monniken bestond. Thomas voltooide de Summa niet; hij bleef staan bij Q. 90 van de Tertia midden in de Poenitentie. Zijn werk werd voortgezet en voltooid in het zoogenaamde Supplementum, dat niet van Petrus van Alvernia, ook niet van Hendrik van Gorinchem, maar heel zeker van Reginald van Piperno is. [1]) Reginald van Piperno, de socius carissimus van den Heilige en zijn opvolger op den leerstoel te Napels, heeft de ontbrekende deelen van de leer over de Sacramenten en de Eschatologie aangevuld uit den commentaar van den Aquiner op de Sententies, in den vorm van de Summa.

[1]) Mandonnet. Der écrits authentiques de St. Thomas d'Aquin. 155 v.v. (Fribourg 1910).

Bij deze chonologische gegevens kan ik nog eene nieuwe bewijsreden voegen, die, althans in negatief opzicht, een zekere grens aangeeft van 't tijdsverloop, waarin met het schrijven der Secunda een begin is gemaakt. In de Prima Secundae q. 49. a. 1. ad 3. en bovendien ook in de Secunda is gebruik gemaakt van den commentaar van Simplicius op de Kategorieën van Aristoteles. Uit een Venetiaansch handschrift nu weten we, dat de vertaling van dezen commentaar uit het Grieksch in 't Latijn door Willem van Moerbeke in Maart 1266 is voltooid.[1]) We kunnen dus den tijd, waarop Thomas met de Secunda begonnen is, pas stellen nà Maart 1266.

Met deze chronologische studie over de Summa Theologica zijn we reeds aan het levenseinde van den grooten Scholastiek gekomen. Nu moeten we nog zien en nagaan, welke werken de onvermoeide zwoeger tijdens de jaren, waarin zijn hoofdwerk tot stand kwam, nog meer heeft vervaardigd. 't Is goed te begrijpen, dat juist die geschriften, die gelijktijdig met de theologische Summa uit den geest en de pen van den hoogstaanden denker zijn voortgekomen, heel veel bijdragen om de Summa zelve te verstaan en ook om haar te kunnen uitleggen. Zooals blijkt uit de Katalogen van Bartholomeus van Capua, van Nicolaas Triveth en Tolomeo van Lucca, zijn de

[1]) M. Grabmann. Forschungen über die lateinischen Aristoteles-über setzungen des 13 Jahrhunderts.

Quaestiones disputatae grootendeels in Italië in de zestiger jaren tot stand gebracht. En gelijk we straks reeds hebben opgemerkt, levert een handschrift het bewijs, dat de Quaestio disputata De spiritualibus creaturis ontstaan is in Italië. In Clm. 3287, fol. 115 staat onder in een bijschrift uit het einde der 13e of hoogstens uit het begin der 14e eeuw: „Hic incipiunt quaestiones fratris T. de aquino disputate in ytalia de spiritualibus creaturis" Daar in art. 9. ad 1. gewag wordt gemaakt van de Sequana (Seine), heeft G. van Hertling [1]) daaruit de conclusie getrokken, dat deze Quaestio disputata te Parijs werd vervaardigd. Ook Mandonnet sluit zich in zijne meergenoemde scherpzinnige studie over de chronologie der Quaestiones disputatae bij deze opvatting aan [2]). Doch het zooeven vermelde Münchener handschrift laat geen twijfel meer over, of deze Quaestio disputata is in Italië uitgewerkt. Op goede gronden, die we bij een andere gelegenheid nog verder zullen ontwikkelen, kunnen we aannemen, dat in Italië geschreven zijn de Quaestiones disputatae: De potentia, De malo, De spiritualibus creaturis en De anima. Deze afzonderlijke, echt diepzinnige vraagstukken zijn ook uitgewerkt in de Prima, insgelijks van Italiaanschen oorsprong.

Bovendien behooren nog tot deze verblijfsperiode in

[1]) Historisches Jahrbuch V. 143—145. (1884). G. v. Hertling: Historische Beiträge zur Philosophie. 18. (München 1914).

[2]) Ibid. bl. 22. (Extrait de la R. th. 1918).

Italië de Quaestiones disputatae: De unione Verbi incarnati en de door Mandonnet [1]) pas uitgegeven Quaestio disputata: De natura beatitudinis. Van den commentaar op de Metaphysica, die nà 1266 valt, en andere eveneens in Italië uitgewerkte commentaren op Aristoles heb ik al eerder melding gemaakt.

Zijn tweede verblijf in Parijs schonk ons een nevengerecht van de meest uiteenloopende, omvangrijkste en moeielijkste werken ; deze kunnen we echter slechts in ruwe trekken schetsen. Voorop staat, naar een geloofwaardigen datum, — we hebben hier al op gewezen — het verweerschrift uit 1268: De unitate intellectus contra Averroistas, of zooals het in Clm. 8001 fol. 29 luidt: Tractatus fratris Thomae contra magistrum Sogerum de unitate intellectus. Dit verweer is niet tegen de verhandeling van Siger van Brabant: De anima intellectiva, — want deze is van lateren datum — doch tegen een door Pelzer ontdekten Commentaar van Siger op Aristoteles' werk: De anima. Uit zijn tweede tijdvak als leeraar te Parijs zijn ook de Quaestiones disputatae: De virtutibus in communi, De virtutibus cardinalibus, De caritate, De correctione fraterna en De spe. Hierin zijn onderwerpen uitvoerig uitgewerkt, die ook in de Secunda moesten worden behandeld. Zooals uit den datum van menig handschrift blijkt, zijn ook te Parijs vanaf den Vastentijd 1269 tot Paschen

[1]) Ibid. 50—55.

1272 de eerste zes Quodlibeta vervaardigd. De vijf andere Quodlibeta — door twee Quodlibeta bijeen te voegen, tellen oudere handschriften er elf in plaats van twaalf — verwijst Mandonnet [1]) op niet te versmaden gronden naar zijn verwijl in Italië, voordat hij ten tweeden male naar Parijs toog. Ook uit dit verblijf te Parijs zijn Thomas' commentaren — door hem zelven echter niet voltooid — op een reeks van Aristoteles' werken: De coelo et mundo, De generatione et corruptione, Politica, Perihermeneias. Ook rekenen wij hierbij zijn commentaar op Liber de causis. Toen hij voor den tweeden keer als leeraar in Parijs was, schreef hij ook zijn commentaar op Isaias. Eveneens behooren zijn commentaren op de brieven van Paulus, op de eerste 54 psalmen, op de Evangelies van Mattheus en Joannes tot den laatsten tijd van zijn leven en werken. Zijn commentaar op Joannes, die voor 't grootste gedeelte eigenlijk niets anders bevat dan zijn lessen, door Reginald van Piperno neergeschreven en opgesteld en door Thomas zelf nagezien en goedgekeurd, zag waarschijnlijk het licht te Napels ten tijde, dat Thomas het Christusbeeld van zijn Tertia ontwierp. Omtrent den tijd van 't ontstaan van zijn commentaar op Jeremias en de Klaagliederen is niets met zekerheid te zeggen. De commentaar op het Hooglied, die Thomas op zijn sterfbed te Fossa-nuova aan de monniken daar dic-

[1]) Ibid. 45 v. v.

teerde, is niet tot ons gekomen. Onecht zijn de beide commentaren op het Hooglied, die op naam van den H. Thomas zijn gedrukt. De onvoltooide Opuscula: In Boëthium de Trinitate, Compendium theologiae en De substantiis separatis (de natura angelorum) aan Reginald van Piperno gericht, zijn pennevruchten uit den maar al te vroeg invallenden levensavond van den Heilige. De andere Opuscula, die deels zonder bepaalden datum zijn, heb ik in dit overzicht omtrent het ontstaan der wetenschappelijke werken van St. Thomas niet betrokken. Slechts met algemeene doch vaste lijnen wilden we de plaats afbakenen, die de theologische Summa tusschen al de geschriften van St. Thomas inneemt. Deze chronologische en letterkundige-historische afbakening levert ons een geschiedkundige basis, waarnaar we kunnen uitmaken, met welke andere werken van St. Thomas de Summa Theologica naar haren inhoud onmiddellijk in verband staat en waarnaar we dien inhoud moeten beoordeelen. Ons oordeel over dien inhoud kunnen we aldus formuleeren: Als één geheel beschouwd, is de Summa de meest omvangrijke en aaneengesloten op zich zelf staande systematische uiteenzetting der thomistische Theologie, tegelijk met de gegevens der philosophie, waarop hare redeneering steunt of die eraan ten grondslag liggen. Als een produkt van den laatsten arbeid zijns levens, door een reeks van grootere en kleinere werken voorbereid, van diep

doorgrondende studies vergezeld, is de theologische Summa van den Aquiner dan ook het meest gedegene werk van den grooten Scholastiek, dat op zeer veel vragen het beslissend antwoord geeft.

Wanneer de theologische Summa, als een afgewerkt geheel beschouwd, het voornaamste en het volmaakste werk van St. Thomas kan en ook moet worden genoemd, wordt daarmede de beteekenis en de waarde van zijn andere werken in geenen deele miskend, — en is daarom het bestudeeren dier werken volstrekt niet minder aan te bevelen, om St. Thomas wetenschappelijk te verstaan. Want die andere werken gaan dikwijls dieper en uitvoeriger op bizondere quaesties in en geven daardoor dikwijls meer inzicht en meer licht voor de oplossingen ervan dan het groote hoofdwerk, dat die afzonderlijke vraagstukken slechts in 't verband met het geheel, als onderdeel van één organisme behandelt, — en dus niet zoo uitvoerig en diep tot in de uiterste vertakking kan doordringen, gelijk dit in die afzonderlijke werken ongehinderd kan geschieden. Ook het doel onder didactisch opzicht, het doel om te leeren en om een handboek te zijn voor de sacrae doctrinae novitii — hierover later meer — stelden den schrijver zekere grenzen. Als inleiding, neen als inwijding in het speculatief thomistisch theologisch leerstelsel is en blijft de theologische Summa in de thomistische school hét klassieke handboek. Voor de geschied-

kundige en speculatieve studie der afzonderlijke problemen van Thomas, zijn daarentegen ook de andere werken van den Aquiner juist een onontbeerlijke en onuitputtelijke hulpbron. Gelijk die afzonderlijke en gedetailleerde werken op het denken en werken van den H. Thomas zelf den grootsten invloed hebben uitgeoefend bij het ontstaan, bij den op- en uitbouw van de geniale Synthese zijner Summa Theologica, zoo straalt ook ons bij 't bestudeeren dier andere werken een helder licht te gemoet, om de theologische Summa beter te kunnen begrijpen. Als we ons de hoofdgroepeering van Thomas' werken maar even herinneren, zal dit duidelijk blijken.

De Aristoteles-commentaren van St. Thomas zijn de sleutel, die ons een helder inzicht ontsluiten van den invloed van Aristoteles op de thomistische leer. [1]) Het grootmoedige streven van zijn grooten leermeester Albertus, om een christelijk Aristotelismus te scheppen, heeft Thomas in meer zuiveren en stijlvollen vorm voortgezet en voltoofd. Daarmede heeft hij niet alleen aan de philosophie van Aristoteles, doch ook aan de speculatieve Theologie, wat methode, terminologie en ook inhoud betreft, zulk een verstrekkende beteekenis gegeven, als tot nu toe geen enkele Scholastiek heeft gedaan. 't Werd dan ook

[1]) M. Grabmann. Les commentaires de S. Thomas d'Aquin sur les ouvrages d'Aristote. Annales de l'Institut Superieur de Philosophie. T. III. Louvain 1914.

door zijn tijdgenooten als iets nieuws begroet. Om het Aristotelisch element in de theologische Summa en daarmede tevens haren philosophischen grondslag te zien en naar waarde te schatten, moeten we den Aquiner als 't ware volgen in zijn philosophisch laboratorium d.i. zijn Aristoteles-commentaren, waarin hij de stoffen voor zijn theologische beschouwingen ontwikkelt.

Op de eerste plaats laat Thomas' commentaar op de Metaphysica een helder licht vallen op de theologische Summa. Op 't einde der middeleeuwen heeft de Dominicaan Dominicus van Vlaanderen in een groote verhandeling over den commentaar van St. Thomas op de Metaphysica, daarvan de beteekenis ook onder theologisch opzicht duidelijk uiteengezet. Het is dan ook een heugelijk feit dat de Dominicaan P. Cathala aan het Institut catholique de Toulouse onlangs een goede schooluitgave van dien Aristoteles-commentaar van St. Thomas het licht heeft doen zien. [1])

De commentaar van St. Thomas op de Sententies is door zijn tijdgenooten en ook in lateren tijd, zooals uit een overgroot getal handschriften blijkt, zeer gewaardeerd en ook veel gelezen. Dit groote werk uit zijn jeugd is door de Theologische Summa waarlijk niet overbodig gemaakt. Heel veel punten worden

[1]) S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici O. Pr. in Metaphysicam Aristotelis commentaria. Cura et studio P. Fr. M. R. Cathala O. P. Cum tabula analytica P. Fr. Chrys. Egan. (Turin 1916.)

in dezen commentaar uitvoeriger behandeld, dan in Summa. Bovendien leeren we juist door de studie van zijn commentaar op de Sententies nog in 't bizonder, hoe het gedegene en het persoonlijke van zijn arbeid, dat zijn hoogtepunt in de theologische Summa bereikt, meer en meer toeneemt. Zooals we onder nog in 't kort zullen zien, hebben reeds de oudste leerlingen van den Aquiner zijn commentaar op de Sententies en de theologische Summa in zoogenaamde Concordantiae neven elkander gesteld.

Wat tijd betreft, staat tusschen den commentaar op de Sententies en de theologische Summa, de Summa contra gentiles, terecht ook de philosophische Summa geheeten. Hierin is de philosophische ondergrond meer opgewerkt, de harmonische verhouding tusschen natuur en bovennatuur, tusschen rede en geloof nauwkeuriger aangegeven, dan zulks in het bestek der theologische Summa ligt. Wat aan de Summa contra gentiles zulk eene eigenaardige bekoorlijkheid geeft, gewekt door eenheid van gedachten en enge aaneensluiting der onderdeelen, dat is: — de stelselmatige samenhang der ideeën, de afleiding en ontwikkeling van gedachtengang en bewijsvoering uit de voornaamste metaphysische waarheden, grondbegrippen en beginselen; deze toch vormen telkens weer een aanknoopingspunt en doordringen en beheerschen den ganschen samenhang van het geheel. De nieuwste uitgave der Summa contra gentiles, waarvan het

eerste deel als dertiende band van de Editio Leonina verschenen is, toont ons, dank zij het ijverig onderzoek der uitgevers, de Dominicanen Suermondt en Makay, de volle beteekenis van dit Thomaswerk. De prolegomena wijzen terstond op de groote beteekenis van de Summa contra gentiles voor het verder doordringen in de leer van St. Thomas. De moeilijke uitgave van het oorspronkelijk handschrift, door facsimilia verduidelijkt, toont ons alle doorhalingen, verbeteringen en kandteekeningen van het origineel en leert ons zoo het ontstaan van gedachte en text. We krijgen daardoor een helder inzicht in de genesis der Thomistische leer, een inzicht dat ook voor de verklaring en beoordeeling van parallelplaatsen in de Summa theologica van groot nut is. Nog meer komt de beteekenis der Summa contra gentiles voor den uitleg der Summa Theologica uit in den commentaar van Franc. Sylvestris van Ferrara O. Pr., die bij de uitgave der Summa contra gentiles is afgedrukt.

Ook de Opuscula, waarop ik boven in het chronologisch overzicht niet verder kon ingaan, zijn in meer dan één gezicht onschatbare hulpmiddelen bij de interpretatie der theologische Summa. Ze zijn veelal een monographische verhandeling van vraagstukken die ook in dit hoofdwerk worden besproken. Voor den uitleg van het wezen der theologische wetenschap in de inleidingsquaestie der Summa, is

er geen beter commentaar dan het Opusculum in Boëthium de Trinitate. Eene aanvulling van de leer over de Engelen in de Prima geeft het Opusculum De substantiis separatis, dat onder geschiedkundig-critisch opzicht uitvoeriger en bovendien van lateren oorsprong is dan de Prima, zooals blijkt uit de Institutiones theologicae van Proclus, door Willem van Moerbeke in 1268 uit 't Grieksch overgezet. Een dankbare aanvulling op de Psychologie der Prima geeft ook het Opusculum: De unitate intellectus contra Averroistas, eveneens rijk aan historisch-critische uiteenzettingen en ook van lateren datum. De Christologie der Tertia wordt door parallel-hoofdstukken in het Compendium theologiae en in het werk: De rationibus fidei contra Saracenos, Graecos et Armenos belicht en verduidelijkt.

't Is slechts een enkel voorbeeld om te doen zien, welke rijke vruchten de herhaalde lezing der Opuscula van Thomas bij de studie van de theologische Summa oplevert.

Ook de commentaren op de H. Schriftuur, waarvan het rijk en diep gehalte niet altijd genoeg gewaardeerd wordt, vergemakkelijken het verstaan der Summa Theologica. Ze laten ons doordringen in de stellige gegevens van den Bijbel, waarop, als op een hechten grondslag, Thomas zijn gedachtenbouw en bewijsvoering heeft opgetrokken. Èn voor den opbouw èn voor den inhoud der theologische rationes

convenientiae in de Tertia — zoowel in de Incarnatie- als in de Sacramentenleer — is in de exegetische werken zeer kostbaar materiaal te vinden.

Heel nauw in betrekking tot de Summa Theologica staan de Quaestiones disputatae; ook zij bewijzen grooten dienst bij den uitleg ervan. Dezelfde stoffen toch, als in de theologische Summa, worden ook daarin behandeld. De Quaestiones disputatae de veritate, die de theologische Summa bijna tien jaren voorafgaan, behandelen vraagstukken, die terug komen in alle drie de deelen der theologische Summa. De overige Quaestiones disputatae houden, zooals we reeds zagen, wat tijd en plaats betreft, gelijken tred met de Prima en Secunda. De Quaestiones disputatae munten vooral uit door breedte van opzet en diepte van zin. Daar zij onmiddellijk uit de disputaties ontstonden, is haar inhoud aan materiaal, in de opwerpingen en tegenargumenten (Sed contra), veel rijker, dan in 't bestek der theologische Summa te pas komt. Daar de tegenwerpingen en moeielijkheden, die werden geopperd, uit den kring van leeraars en studenten der hoogeschool kwamen, dragen de Quaestiones disputatae meer dan andere geschriften het kenmerk van versmelting der Thomistische leer met het toenmalig tijdeigen der theologische wetenschap. En hierin nu ligt een traditioneel historisch moment. Het corpus articuli is in den regel zeer uitvoerig en dringt diep in de quaestie door. De

geschiedkundig-critische vergelijkingen met bestaande meeningen en verschil van gevoelen zijn grondiger uiteengezet, de meer positieve en philosophisch-speculatieve opzet, waarop Thomas zijn eigen oplossing bouwt, heeft degelijker grond en kan beter worden uitgewerkt. De motiveering der eigen meening kan naar alle kanten worden uitgebouwd, naar alle zijden worden belicht. Daar de determinatio magistralis — de Quaestio disputata is niets anders dan de neerslag ervan [1]) — geschiedde voor het kritische oog der geheele faculteit, werd de quaestie van zelve met bizondere nauwgezetheid opgezet en ook in alle deelen uitgewerkt. 't Spreekt dan ook van zelf, dat de quaesties en artikelen van de theologische Summa, die aan de Quaestiones disputatae parallel zijn — door deze zeer hel worden belicht. Terecht is dan ook meermalen van vakkundige zijde onder dit opzicht op de Quaestiones gewezen. Scheeben noemt: „de zoogenaamde Quaestiones eene kostbare verzameling van uitvoerige monographieën over de gewichtigste onderwerpen der Theologie, waarin Thomas afzonderlijke vraagstukken meer ongedwongen en alzijdig behandelt, dan in zijn andere werken. „Daarom" — schrijft hij — „zijn zij eigenlijk de sleutel tot al zijn andere werken, zij leeren het beste zijn wijze van zien, zijn manier van uitdrukking en behandeling." [2])

[1]) Vgl. Mandonnet, Revue thomiste. 1918. 3.
[2]) Handbuch der Katholischen Dogmatik I. 433 (Freiburg 1874).

P. M. Th. Coronnier O. P. [1]) drukt de verhouding der Quaestiones disputatae tot de Summa Theologica aldus uit: „Les questions disputées sont le vrai commentaire de la Somme. Si ce dernier est le livre de l'élève, l'autre est celui du maître". P. Mandonnet [2]) wijst in de Quaestiones disputatae vooral op de alzijdige behandeling der stof, „soit dans l'exposé doctrinal, soit sur les points d'érudition et de filiation historique des idées et des théories". Bovendien vat Mandonnet de Quaestiones disputatae op als een „ouvrage en collaboration" als een werk, dat met vereende kracht en door gezamenlijken arbeid van opponenten niet alleen uit den kring der scholieren, doch ook uit dien der professoren is voortgebracht.

Juist het wordingsproces gaf den magister gelegenheid om in zijn Quaestiones disputatae een maximum de précision et de cohérence neer te leggen. Over haar verband met de theologische Summa zegt Mandonnet: „On sent que dans ces Questiones disputées saint Thomas prélude à ses vues de large synthèse dont la Somme théologique sera l'expression."

Een goede kijk op het verband tusschen de Summa Theologica van den H. Thomas en zijn andere werken is van groot belang, zoowel voor den methodischen

[1]) Le vrai Thomiste. Revue Thomiste. I. 11. (1893).
[2]) R. Th. 1918

uitleg van St. Thomas, gelijk we later nog zullen zien, als voor de juiste toepassing van den verklaringsregel „Divus Thomas sui interpres".

III. *Geschiedenis der theologische Summa.*

Hare commentators of verklaarders.

De groote, ja de hoogste waardeering, die de Summa, als het voortreffelijkste klassieke theologisch handboek voor alle tijden, ten volle verdient, is haar ook in de geschiedenis der Theologie en der theologische wetenschap volmondig en met geestdrift geschonken. Zeker, tot in de 16e eeuw waren de Sententies van Petrus Lombardus het text- en leerboek aan de theologische faculteiten en scholen. Willem Estius († 1613) heeft nog een commentaar op de Sententies geschreven. Desniettegenstaande waren de tijdgenooten en oudste leerlingen van St. Thomas van de alovertreffende beteekenis der theologische Summa op theologisch leer- en studiegebied ten volle overtuigd. Als men de voor 't meerendeel nog ongedrukte werken van zijn leerlingen, vooral uit de Orde der Predikheeren (b.v. Bernard. van Trilia, Bernard. van Clermont, Tolomeo van Lucca, Thomas van Sutton, Wilh. Petri de Godin, Jacob van Metz enz.) doorwerkt, ontwaart men, dat zij bij voorkeur gebruik maakten van de theologische Summa van den

venerabilis Doctor frater Thomas de Aquino [1]), Doctor egregius, Doctor communis. Ook buiten de oudste thomistische scholen werd de theologische Summa hoog gewaardeerd. In de IV Continuatio der Chronica minor auctore Minorita Ephordiensi [2]) lezen we: „magister Thomas fecit etiam summam theologie incomparabilem". In de oudste scholen van St. Thomas treffen we al verschillende hulpmiddelen aan, om de studie der theologische Summa te vergemakkelijken en te verlichten. Alphabetische registers (tabulae) werden aangelegd; 'n bizonder goeden klank heeft dat van Hervaeus de Cauda (ca. 1350). Deze, de gangmaker der bekende Tabula aurea van den Dominicaan Petr. van Bergamo († 1482) op de gezamenlijke werken van den Aquiner, zijn ook heden nog een onmisbare sleutel bij het gebruik der thomistische werken. Verder kwamen Concordanties tot stand, in welke, ook met leerkundig doel, die punten waren bijeenverzameld, waarin de de Summa Theologica een verbetering en vooruitgang beteekenen moet tegenover den commentaar van Thomas op de Sententies. [3]) In handschriften (Cod. lat. 14550 in de Parijsche Nationale bibliotheek, Cod. 322 van Klosterneuburg)

[1]) P. Mandonnet, O.P. Les titres doctoraux de Saint Thomas d'Aquin. Revue Thomiste XVII. 597 v. v. (1909). J. J. Berthier O. P. Doctor communis I (Rome 1914).

[2]) M. G. SS. XXIV. 212.

[3]) P. Mandonnet, Premiers travaux de polémique thomiste. Revue des sciences philosophiques et théologiques VII. 46-49, 245-262. (1913).

is soms de titel dier Concordanties al eene uitdrukking ten gunste der theologische Summa: Articuli, in quibus frater Thomas *melius* in Summa quam in scriptis (sc. Sententiarum) dixit. Ook in handschriften bewaarde Abbreviaturae, die de hoofdgedachten van afzonderlijke artikelen der theologische Summa kort en bondig weergeven, getuigen van geestdriftige liefde voor St. Thomas van het begin afaan. Reeds in 1288 schreef de Dominicaan Galienus Ozto eene Abbreviatie van de Secunda Secundae, te vinden in Cod. 851 van de Bibliothèque Mazarine en in Cod. 492 van de Bibliothèque publique te Reims. Ter gelegenheid der heiligverklaring van den Aquiner heeft de Dominicaan Joês Dominici (senior) op last van Paus Johannes XXII een degelijke, vereenvoudigde en in menig opzicht ook verduidelijkte bewerking van de theologische Summa vervaardigd. Ze beslaat vier foliobanden (Cod. 116—119) in de Bibliotheca Borghese, thans met de Vaticaansche bibliotheek vereenigd.

In de 14e eeuw werd de Summa Theologica in 't Grieksch vertaald. De vertaler, de Bysantijnsche theoloog Demetrios Kydones heeft in een zijner brieven over de methode van dit Thomaswerk zeer duidelijk geschreven. [1]) Ook volgde al vroegtijdig

[1]) M. Rackl. „Demetrios Kydones als Verteidiger und Übersetzer des hl. Thom. von Aquin (Katholik. Mainz 1905.) Dezelfde: Die griechische Übers. des S. Th. des hl Thom. v. Aq. (Byzantinische Zeitschrift.) Nicola Franco: I codici Vaticani della versione greca delle opere di S. Thom. de Aquino, Feestuitgave:" Nel giubileo episcopale di Leone XIII. omaggio della Bibliot. Vatic. (Roma 1893).

eene vertaling in het Armeensch. In de 15e eeuw verdedigt de Dominicaan Joês Capreolus († 1444), de Princeps thomistarum, in zijn Defensiones theologiae D. Thomae Aquinatis de stelling, dat heel het thomistisch leerstelsel, doch vooral de theologische Summa ontsterfelijke waarde bezit. In Duitschland schreef Hendr. van Gorichem, een volbloed thomist aan de universiteit van Keulen,: Quaestiones in partes S. Thomae, — een belangrijke inleiding tot de theologische Summa, te Eszlingen in 1473 gedrukt. In 1485 verscheen bij H. Quentell te Keulen: Conclusiones formales super prima parte, super prima secundae et tertia parte door Fr. Clemens de Terrasalsa. In 1516 gaf de Leipziger professor Hier. Tungersheim von Ochsenfurt († 1540) Conclusiones cum orationibus ad partes summe theologice uit. De tijd der eigenlijk gezegde Commentaren breekt nu meer en meer aan.

Overigens gebruikten reeds in de tweede helft der 15e eeuw de Dominicaner-theologen in hun eigen kloosters en aan de Duitsche universiteiten de Summa Theologica als grondslag van het theologisch onderricht. Aan de universiteit van Freiburg in Br. werd de Summa omstreeks 1490 gecommenteerd door den Dominicaan Caspar Grunwald, aan de universiteit van Rostock door de Dominicanen Corn. Sneek en Joês Stoppe, aan de universiteit van Leipzig door Coenrad Wimpina. [1])

[1]) Vgl. Fr. Ehrle. Stimmen aus Maria-Laach XVIII. 389. a. 3 (1880) N. Paulus: Die deutschen Dominikaner in Kampfe gegen Luther. 70. n. 115 (Freiburg 1903).

Het eigenlijke tijdperk der groote commentaren op de Summa Theologica [1]) begon in de 16e eeuw, toen aan de universiteiten in plaats van de Sententies de theologische Summa het leer- en studieboek werd bij het theologisch onderricht. In het begin dezer eeuw schreven terzelfder tijd Kardinaal Thomas de Vio Cajetanus († 1534) in Italië, Coenraad Köllin († 1536) in Duitschland en Petrus Crockart († 1516) te Parijs, alle drie leden van de Orde der Dominicanen, commentaren op de theologische Summa. De groote leerling van den laatste, de Dominicaan Franc. van Vittoria, wel een der invloedrijkste organisators van de school der thomisten, was de eerste, die in Spanje aan de universiteit van Salamanca de Summa Theologica tot grondslag van zijn lessen nam en daarmee den stoot gaf, dat dit gebruik, voor den bloei der speculatieve Theologie zoo nuttig, algemeen navolging vond. [2]) Uit de school van Franc. van Vittoria, die zelf een helaas ongedrukt gebleven com-

[1]) Oudere opgaven van Commentaren vindt men bij L. Carboni: Catalogus interpretum Summae D. Thomae Aquinatis (Coloniae 1618) en bij A. Schottus S. J. Catalogus scholasticorum theologorum seu interpretum Summae D. Thomae Aquinatis (Coloniae 1618). Vgl. Michelitsch in E. Commers Divus Thomas IV (1916) IV. (1917) V. (1918) VI. (1920).

[2]) Vgl. Fr. Ehrle: Die vaticanischen Handschriften der Salmantizenser Theologen des 16 Jahrhunderts. Katholik 1884. II. 495—522, 632—654; 1885. I. 85—107, 161—183, 405—424, 503—522. A. Getino: F. Francisco de Vittoria (La Ciencia Tomista (1910—1912). Id. Historia de un convento (Vergara 1904).

mentaar op de Secunda Secundae heeft achtergelaten, kwamen voort de groote commentators Dominicus Bannez O. P. († 1604), Bartholomeus Medina O. P. († 1581) en Kardinaal Franc. Toletus S. J. († 1596). De commentaren van Bannez (op de Prima en Secunda-Secundae) en van Barth. Medina (op de Prima Secundae en Tertia) vullen elkander aan tot één grooten commentaar van de Dominicaansche school. 't Is hier de tijd en de plaats niet, om al die belangrijke en nagenoeg ontelbare commentaren op de Summa Theologica uit de Predikheerenorde te vermelden. Ongetwijfeld leeft in die aan Thomas zoo nauw verwante Orde een bestendige traditie van methodische en ook zakelijke Thomasinterpretatie en is in den Regel dier Orde — uit lateren tijd nog zij hier slechts even herinnerd aan den generaal dier Orde Antoninus Cloche († 1720) — ook bizondere aandacht geschonken aan de methodische studie der Summa Theologica. Van de commentators uit de Dominicanerorde verdienen nog bizondere vermelding Joês a S. Thoma († 1644), een der beste gidsen op het thomistische veld, J. P. Nazarius († 1645), Dominicus de Marinis († 1677), Vincentius Ferre († 1682) en C. R. Billuart († 1757.)

Drie Dominicanen hebben er zich in hun comcentaren nog bizonder op toe gelegd, om den logischen gang en samenhang der gedachten van den Thomastext in 't licht te stellen; deze zijn Seraphi-

nus Capponi a Porrecta (1614), [1]) Hieronymus Medices a Camerino († 1622) en Dionysius Leone a Lycio († 1670).

In dezelfde richting als de commentaren der Dominicanerorde beweegt zich de Cursus Theologicus Salmanticensis der ongeschoeide Carmelieten, die door Scheeben [2]) het meest grootsche en meest volmaakte werk der Thomistische school wordt genoemd. Tot de strenge thomistenschool behooren ook de commentaren van Philippus a S.S. Trinitate († 1671), van de Orde der ongeschoeide Carmelieten en van Franc. Sylvius († 1641). Eveneens moeten we tot deze school rekenen Hieronymus Perez (ca. 1548) en Fr. Zumel († 1607), beiden van de Orde der Mercedariërs. Ook wordt de Dominicaansche school gevolgd door de Benedictijner-theologen aan de universiteit te Salzburg. Van hen heeft Augustinus Reding, Abt van Einsiedeln († 1692), een commentaar op de theologische Summa, Paul Mezger uit Eichstätt († 1702) een Theologia scholastica secundum viam et doctrinam S. Thomae geschreven; dit werk vooral is van veel beteekenis voor het begrip der thomistische leer. Een zeer groot getal van geleerde commentaren op de theologische Summa hebben we te danken aan de theologen van het

[1]) Vgl. Elucidationes formales Capponi della Porrecta door P. Reginald M. Schulter O. P. Rome.
[2]) Handbuch der katholischen Dogmatik. I. 449. (Freiburg 1874).

Gezelschap van Jezus. Zij vooral streefden naar een op zich zelf staande uitbeelding der thomistische leer. [1]) Behalve de reeds genoemde Kardinaal Franc. Toletus dienen hier vooral te worden vermeld: de Doctor eximius Franc. Suazez † 1617), Gregorius van Valentia († 1603), Gabriel Vasquez († 1604), Ruiz da Montoya († 1623), die volgens Scheeben [2]) „in eruditie en scherpzinnigheid Suarez nog overtrof," Jacob Granado († 1632), Adam Tanner († 1632) en Sylvester Maurus († 1687).

Verder schreven nog commentaren op de theologische Summa aan de Parijzer Sorbonne Andreas Duval († 1637), Philippus Gamachaeus († 1625) en Nicolaas Ysambert († 1649). Van de universiteit van Leuven, waar in 1596 op aandringen van Philip II, koning van Spanje, de Summa Theologica als handboek werd ingevoerd, [3]) gewerden ons de commentaren van Joês Malderus (1633) en Joês Wiggers († 1639).

[1]) Over de verhouding van het Gez. v. Jezus tot de studie van den H. Thomas vgl. Fr. Ehrle S. J. Die päpstliche Enzyklika vom 4 Aug. 1879 enz. 398—404; H. Six S. J.: Franz. Suarer als Förderer der kirchlichen Wissenschaft. Gedenkblätter zu seinen 300-jährigen Todesdag. (Insbruck 1912) 1—27; A. Inauen, S. J.: Stellung der Gez. Jesu zui Lehre des Aristoteles und des hl. Thomas vor 1583 (Zeitschrift für kath. Theologie. XL, 201—237 (1916). Ibid. XLII, 205—253 (1918); Fr. Ehrle S. J.: Grundsätzliches zur Charakteristik der neueren und neuesten Scholastik (Freiburg 1918); Reg. Schultes O. P.: De doctrina S. Thomae magis magisque fovenda (Katholik 1918. II. 1—26; Beltran de Hereda O. P. Ciencia Tomista VI. (1915) tom. XII 388—408; tom XIII, 34—48.

[2]) Ibid.

[3]) R. Martin. O. P. L'introduction officielle de la Somme théologique dans l'ancienne Université de Louvain. Revue Thomiste XVIII, 230—239 (1910).

Het bloeitijdperk der katholieke scholastieke Godgeleerdheid na het Concilie van Trente staat dus in het teeken der commentaren. Terecht schrijft dan ook Fr. Ehrle: [1]) „Het lot der theologische Summa is lot der katholieke wetenschap; de waardeering die haar in de katholieke scholen wordt geschonken, is de graadmeter van den stand der theologische en philosophische studies". De hooge beteekenis der theologische Summa heeft het Concilie van Trente hierdoor erkend, dat op het altaar van de zittingszaal naast de H. Schrift en de decreten der Pausen aan dit hoofdwerk van den Aquiner de eereplaats werd geschonken.

Het is dan ook de voortzetting van eerwaardig-oude traditie, als bij de heropleving der philosophische en theologische leer van St. Thomas onder de Pausen Leo XIII, Pius X en Benedictus XV de Summa Theologica haar oude plaats weer herkrijgt en Paus Pius X de theologische Summa als leerboek voor het hooger theologisch onderwijs heeft voorgeschreven. En met blijdschap mogen we 't begroeten, dat de wederopbloei der thomistische wetenschap ook weer aanleiding heeft gegeven tot de verschijning van nieuwe commentaren op de theologische Summa. In het Latijn hebben we verklaringen op de gansche theologische Summa of op deelen ervan van de Kardinalen Satolli en Billot S. J., van L. Janssens

[1]) Die päpstliche Enzyklika van 4 Aug. 1879—298.

O. S. B., L. A. Paquet, A. M. Lépicier O. Serv. B. M. V., R. Tabarelli, Pignataro S. J., H. Buonpensiere O. P., Norbert del Prado O. P. enz. [1]) De meest beteekenende commentaar op de theologische Summa uit dezen tijd is in 't Fransch vervaardigd door den Dominicaan Th. Pègues: Commentaire français littéral de la Somme théologique de St. Thomas d'Aquin (Toulouse 1906 v. v.) Van dit monumentale werk, dat op ongeveer twintig deelen is berekend, zijn er tot nog toe veertien verschenen. Ook heeft P. Pègues den hoofdinhoud der theologische Summa voor wijder kring bewerkt in Catechismusvorm: La Somme théologique de Saint Thomas d'Aquin en forme de Catéchisme pour tous les fidèles. [2]) (Toulouse—Paris 1918). Een kunststuk van fijnvoelenden uitleg der Summa Theologica is ons nagelaten door den Franschen thomist Schwalm O.P.,

[1]) Fr. Satolli, In Summam Theol. D. Thomae Aquinatis praelectiones I—IV. Romae (1884 v. v.) L. Billot S. J. Commentarius in Primam et Tertiam S. Thomae I—V. (Romae 1893 v. v.) L. Janssens O. S. B. Summa theol. ad modum commentarii in Summam Theologicam S. Thomae I—XI. (Friburgi 1899 v. v.) L. A Paquet. Disputationes theologicae seu Commentaria in Summam D. Thomae I—VI. (Romae 1905—1910). Alex M. Lépicier, Institutiones theologicae dogmaticae ad textum S. Thomae concinnatae I—VI. (Paris 1902. v. v.) R. Tabarelli, De Deo uno (Romae 1904); De gratia Christi (Romae 1908). Pignataro S. J. De Deo Creatore (Romae 1905). H. Buonpensiere O. P., Commentarius in Primam Partem Summae theologicae S. Thomae Aquinatis (Romae 1902) N. del Prado O. P., De gratia et libero arbitrio, 3 Bde. (Friburgi Helv. 1907). Vgl. P. Basilius a S. Anna, Summa Summae S. Thomae in ejus parte speculaliva I—II (Verona 1914).

[2]) Van dit werk bestaat eene vertaling in 't Hollandsch van de hand van J. Quaadvliet, O. S. Cr. Uitg. Teulings 's-Bosch 1921—1922.

als verklaring van het christologische deel der Tertia uitgegeven onder den titel: Le Christ d'après St. Thomas d'Aquin. (Toulouse 1910). Een Italiaanschen commentaar op de Godsleer schreef de bekende thomist Luigi Galea [1]), bekend om zijne letterkundig-historische studie over de Opuscula van St. Thomas; door parallel-plaatsen uit de andere werken van Thomas heeft hij den text der Summa op gelukkige wijze verduidelijkt.

[1]) Dicharazione delle prime ventisei questioni della Somma Theologica di Thomaso d'Aquino estratta parola per perola dalle opere dello stesso Angelico Dottore. (Malta 1879).

TWEEDE HOOFDSTUK.

Geest en vorm der theologische Summa van den H. Thomas, beschouwd in het kader der middeleeuwsche Scholastiek.

(Geschiedkundige commentaar op den Prologus.)

I. *Over den Prologus in het algemeen.*

De plaats, waar een schrijver zich uitspreekt over doel en methode van zijn werk, is van nature de inleiding, het voorwoord, de praefatio, de proloog. In de scholastieke litteratuur worden we zeer dikwijls in den proloog ingelicht omtrent de aanleiding, de beteekenis, het doel van een werk, over factoren die den arbeid doen vlotten of belemmeren, in zooverre ze ten minste bij de uitwerking van het wetenschappelijk plan in aanmerking komen. In de Vroeg-Scholastiek, waarvan het wetenschappelijk produkt met meer persoonlijke kleur schijnt getint dan in de Scholastiek der 13e eeuw, geven ons de prologen niet zelden op verrassende wijze een goeden kijk op het doel der methode van den schrijver en op de wetenschappelijke strooming des tijds. In zijn

proloog op het Proslogium en in de praefatio van zijn werk: De fide Trinitatis et incarnatione Verbi, ontvouwt ons Anselmus van Canterbury in zinnen, scherp van duidelijkheid, zijn wetenschappelijk program. Kort en duidelijk brengt Hugo van St. Victor ons in zijn voorwoord op de hoogte van zijn systematisch hoofdwerk: De sacramentis fidei christianae. In het voorwoord van zijn geschrift: Sic et non wijdt Petrus Abelardus ons in het eigenaardige van zijn Sic-et-non-methode in. Ook Petrus Lombardus schrijft aan 't hoofd zijner Sententies een voorwoord, dat ons dadelijk thuis brengt. De uitvoerigste proloog, die ons met het wetenschappelijke leven en streven van destijds het meeste vertrouwd maakt, gaat de Sententies van Robert van Melun (in Cod. 191 te Brugge) vooraf. [1]) Ook door het voorwoord der ongedrukte kandteekeningen van Petrus van Poitiers op de Sententies wordt de geschiedenis der scholastieke methode veel verduidelijkt.

Van de Summisten die omstreeks 1200 te Parijs hebben geschreven, heeft vooral Martinus van Cremona, in een eenigszins hoogdravenden proloog, van zijn methode in 't kort de beginselen aangegeven, die hem bij het bewerken van zijn Summa hebben geleid [3]).

[1]) M. Grabman. Geschichte der scholastischen Methode II, 346—358. (Freiburg 1918).
[2]) Id. 504 v.
[3]) Id. 5 5.

De commentaren op de Sententies, van welker weelderigen opbloei de 13e eeuw ons getuigt, hebben den Prologus van Petrus Lombardus als foelie gebruikt van „Inleiding tot de Theologie." Hiervóór plaatsten ze weer een eigen voorwoord, waarin ze, met een aanhaling van een mooie passage uit den Bijbel, de verhevenheid van hun onderwerp en den inhoud van hun commentaren op vernuftige, keurige wijze verlichtten. De persoonlijke bemerkingen en verwijzingen naar de wetenschappelijke richtingen des tijds treden in deze prologen meer op den achtergrond. Toch brengen sommige dier prachtstukken van theologische welsprekendheid ons nog wel met toenmalige wijzen van behandeling op de hoogte. Zoo geeft b.v. de Dominicaan Richard Fishacre in den Prologus van zijn ongedrukten commentaar op de Sententies geweldig af op theologen, die zich zijns inziens te veel op philosophisch gebied bewegen. Later verdwijnen die onder een bijbelsch motto zoo kunstig opgestelde prologen en beginnen de commentaren op de Sententies dan in den regel met het nuchtere: Utrum theologia sit scientia.

De theologische Summae der 13e eeuw beginnen doorgaans met een min of meer uitvoerige behandeling van zaken, die in een Introductio of in een Tractatus de Locis thuis behooren. Ze laten die dan voorafgaan door een Prologus, die met een enkel woord op meer persoonlijke wijze het karakteristieke

van de Summa, die ze gaan schrijven, aangeeft. In den tijd vóór Thomas, is de Prologus, die de Summa voorafgaat, meestal zeer kort en wordt zelfs, zooals bij Philippus van Grève, met een enkelen inleidenden zin gegeven. Uiterst kort is ook de Prologus der Summa universae theologiae van Alexander van Hales. De Prologus der theologische Summa van Albertus Magnus, die eerst na dien van St. Thomas is verschenen, is geheel in den vorm der prologen van de commentaren op de Sententies. In een tamelijk uitvoerigen, wezenlijk indrukwekkenden Prologus geeft Ulrich van Straatsburg de motieven en principen aan, die hem bij het vervaardigen zijner Summa richting hebben gegeven. Uit eenigszins lateren tijd worde nog vermeld het gloedvolle en uitvoerige, met een opdracht aanvangend prooemium van het Speculum divinorum et naturalium van Hend. Bate van Mechelen.

Dit is slechts een vluchtige schets, om den Prologus der Summa van St. Thomas beter te doen uitkomen in zijn letterkundig-historisch milieu. Alhoewel eenvoudig en sober van opzet, is hij, geschiedkundig beschouwd, toch zoo leerzaam, aan inhoud zoo rijk, en omvat hij wezen en methode van het geheele werk. Nog zij hier gewezen op een proloog van een theologische Summa nà St. Thomas, doch die zich geheel in den methodischen gedachtegang van den Prologus van Thomas beweegt en er zelfs soms woordelijk mee overeenstemt.

't Is de Prologus der onvoltooide Summa Theologica van den Generaal der Carmelieten Gerard van Bologna († 1317), in Cod. 27 van de Bibliotheca Borghese, thans een deel der vaticaansche bibliotheek, te vinden. Deze Summa heeft ook dezelfde volgorde in de Quaestiones als de Prima van den H. Thomas. Deze proloog van Gerard begint aldus: „Pertransibunt plurimi et multiplex erit scientia. Daniel, 12, 4. Licet haec verba Danielis de multiformi multiplicitate scientiae accipi possint, ad praesens sumuntur pro illa multiplicitate scientiae qua scientiarum scientia sacra scilicet theologia tum propter multiplicitatem quaestionum maxime inutilium et argumentorum ac etiam articulorum tum propter multiplicitatem diversarum opinionum multiplex dicitur. Attendens enim tam ex multiplicitate praefata quam ex frequenti repetitione eorumden dictorum, inducente plerisque fastidium, non solum incipientes sed etiam utcumque provectos in scientia praelibata plurime impediri; propositum hujus negotii est, resecata pro posse multiplicitate inutili, ea quae spectant ad sacram theologiam, innitentes praecipue auxilio Christi, qui habet clavem hujus scientiae, ut dicitur Apoc., clare et aperte tractare prout subjectae materiae congruit".

In den regel hebben de commentators der theologische Summa slechts even op den Prologus van den H. Thomas gewezen of zijn die heel en al voorbijgegaan. Vele voorname uitleggers der Prima, b.v.

Vasquez, Molina, Gregor. van Valentia Hier. Fasoli, Granado, Serra, Xantes Mariales, Philip. a SS. Trinitate, Gamachaeus enz. slaan den Prologus geheel over. Cajetanus, Ferre, Wiggers, Capponi a Porrecta, Ripa e.a. geven korte verklarende bemerkingen op den Prologus, zonder nochthans zijn beteekenis voor het begrip der theologische Summa onder geschiedkundig en methodisch opzicht verder te beschouwen. Van al de oude groote commentators is Bannez de eenige, die een degelijke studie van onzen Prologus heeft gemaakt, doordien hij zijn diepdoordachten commentaar op de Prima laat voorafgaan van eene In D. Thomae prooemium meditatio en op de draagwijdte van dezen Prologus wijst met de woorden: „Prooemium hoc D. Thomae brevi compendio multam eruditionis suppellectilem promittit." Ook spreekt Bannez hier zijn voornemen uit, om daarover zelf eene monographie te schrijven. Daartoe schijnt hij echter niet meer te zijn gekomen. Van de nieuwste commentators der theologische Summa geven vooral Satolli, Buonpensiere en Pégues veel verklarende bemerkingen op den Prologus ten beste, doch om daarbij op zijn geschiedkundig verband te wijzen en dit aan te toonen ligt niet in hunne bedoeling.

II. *Doel der theologische Summa van den H. Thomas van Aquine.*

De Prologus, dien de H. Thomas van Aquine aan zijn theologische Summa heeft laten voorafgaan, brengt ons op de hoogte met doel en oogmerk van 't werk en met de middelen en wegen, waarlangs de groote Scholastiek trachtte zijn doel te bereiken. De proloog houdt ook rekening met het gebrek aan methode in het toenmalige wetenschappelijk leven en met de moeilijkheden, waarmede dit had te kampen. Door te wijzen op de wetenschappelijke tijdsomstandigheden, op aanleiding en beweegreden, leert hij ons den geest en de methode der intellectueele stroomingen en richtingen in de Scholastiek, vooral de Hoog-Scholastiek, verstaan en beoordeelen. Toen we in de voorafgaande letterkundig-historische verhandeling het ontstaan der Summa en hare plaats tusschen Thomas' wetenschappelijke werken nagingen, hebben we reeds vastgesteld, dat dit meesterstuk niet onmiddellijk uitging van de twee hoofdmethoden van 't academisch onderricht, nl. de lectio en de quaestio, en dus niet in de leszaal is voorgedragen. Intusschen is de Summa, zooals we toen ook reeds hebben aangemerkt, toch voor de studenten der Theologie, voor de school dus, geschreven.

Dit didactisch doel staat in het eerste deel van den proloog heel duidelijk aldus uitgedrukt: „Quia catholicae veritatis doctor non solum provectos debet

instruere, sed ad eum pertinet etiam incipientes erudire, secundum illud Apostoli I ad Corinthios III: tanquam parvulis in Christo, lac vobis potum dedi, non escam; propositum nostrae intentionis in hoc opere est, ea quae ad Christianam religionem pertinent, eo modo tradere, secundum quod congruit ad eruditionem incipientium." Uit deze woorden spreekt vooral de opofferende genegenheid van den H. Thomas voor zijn studenten. Want zij is het, die hem naar de pen doet grijpen om een handboek te schrijven voor de novitii sacrae doctrinae. Hij had dan ook een hooge opvatting van de waardigheid en verantwoording van een leeraar der Theologie; de beteekenis van zijn positie in het kerkelijk leven laat hij duidelijk uitkomen in zijn Quodl. 1. 14. Met fijn psychologisch oordeel is hij in Quaestio 11 disputata de veritate: De magistro, het verloop van den invloed des leeraars op de ontplooing van het geestesleven bij de studenten nagegaan. Uit persoonlijke bemerkingen van zijne Opuscula, b.v. De regimine Judaeorum, De sortibus, blijkt, hoe hij de taak van professor op zeer innemende wijze vervulde. Petrus Calo O. P. [1]), een der eerste biografen van den Aquiner, teekent zijn werkzaamheid als professor met de volgende woorden:" Toen Thomas het ambt van leeraar aanvaard had en met zijn disputaties en

[1]) Vita S. Thomae Aquinatis auctore Petro Calo. Ed. D. Pruemmer. O. P. 30. (Tolosae 1911).

voorlezingen begon, stroomde zoo'n groot getal studenten naar zijne school, dat de leszaal al degenen bijna niet kon bevatten, die, door het woord van zulk een voornaam magister getrokken, naar vooruitgang in de wetenschap streefden. Onder het licht van zijne lessen werden magisters gekweekt zonder tal, zoowel uit de kloosterorden als uit den wereldclerus. Reden hiervan was zijne beknopte, duidelijke, gemakkelijk-verstaanbare wijze van onderricht geven." Die toewijding aan zijn ambt van leeraar en aan zijn leerlingen beperkte zich niet tot katheder en leszaal, maar ze bleef den Heilige bij ook aan de schrijftafel in zijn eenzame cel. Die toewijding aan zijn studenten, vooral aan de nieuwelingen en de beginners, die met zoo menige moeielijkheid hadden te kampen, hebben hem ook doen besluiten om zijn theologische Summa te schrijven. Wanneer men de meestal ongedrukte geschriften der oudste middelijke en onmiddelijke leerlingen van den H. Thomas, in en buiten zijne Orde, heeft doorgewerkt, — b.v. van Tolomeo van Lucca, Bernardus van Clermont, Bernardus van Trilia, Rambertus dei Primadizzi, Joês van Sterngasse, Albert van Brescia, Thomas van Sutton, Joês van Napels, Bernard. Lombardi, Petrus van Alvernia, Egidius van Rome, Jacob. Capocci van Viterbo enz., — dan voelt men als 't ware aan de liefde en geestdrift dier thomisten, wat Thomas voor zijne leerlingen is geweest. Men zou slechts een

levensschets van Reginald van Piperno behoeven te ontwerpen, om die vriendschappelijke genegenheid van den Heilige voor één van zijne leerlingen, voor zijn socius carissimus, in hare edelste vormen te zien. Aangaande Joês van Cajatia en Petrus van Adria, twee zijner leerlingen, die hem ook zeer na aan 't harte lagen, hebben we helaas geen genoegzame gegevens. De biografie van Wilh. van Thocco en de acten van het proces zijner heiligverklaring stellen ons op menige plaats duidelijk voor oogen, hoe Thomas niet enkel met zijn diep en helder verstand, doch ook met zijn rein en rijk gemoed wezenlijk een *leeraar* voor zijn studenten geweest is. In 't licht van dit psychologisch gegeven moeten ook de woorden van zijn proloog worden verstaan, dat namelijk de zorg en de arbeid van den leeraar der katholieke waarheid niet alleen de meergevorderden, doch ook de eerstbeginnenden moet gelden.

Den inhoud, het onderwerp van zijn werk, dat hij ad eruditionem incipientium gaat schrijven, vat Thomas in 't kort aldus samen: „ea quae ad christianam religionem pertinent." Hij wil den beknopten inhoud geven van den christelijken godsdienst in de meest uitgebreide beteekenis, eene Summa Theologica schrijven in den ruimsten en meest waren zin. Grondstof en materiaal om de geloofsleer te verklaren worden aangevoerd uit Schriftuur en H.H. Vaders; de Dogmatiek staat als een groot speculatief stelsel

in heel haar opbouw voor ons opgezet; de christelijke zedeleer, ook in hare juridische en sociologische vertakkingen, wordt ons in haar breedte en diepte ontvoud; het kanoniek recht, ten minste in zooverre dit het theoretisch systeem der Theologie raakt, wordt door Thomas uitvoeriger behandeld, dan andere Scholastieken uit zijn tijd dit doen; van de kerkelijke liturgie en hare symboliek legt hij rijke kennis aan den dag; eindelijk is ook de theorie der christelijke mystiek in dit leerstelsel ingelascht. Toch wil de Summa niet alleen den inhoud van den christelijken godsdienst - als zoodanig - wetenschappelijk behandelen; ze houdt vooral ook het oog op het philosophische, het metaphysische, psychologische en etische, waarop de speculatieve Theologie steunt; ze houdt er rekening mee, als geen andere theologische Summa te voren. De benuttiging van de philosophie van Aristoteles bij opzet, betoog en systematiek van Dogma en Moraal — zonder dat nochthans daardoor aan den inhoud van de traditioneele kerkelijke leer eenig geweld wordt aangedaan — karakteriseert alle werken van Thomas, doch heeft nergens zulk een monumentalen vorm aangenomen als in de Summa Theologica. In de theologische Summa behandelt Thomas de philosophische onderwerpen onder het gezichtspunt van den theoloog. In het begin zijner uitgebreide Psychologie in de Prima (q. 75—80) schrijft hij dan ook: „Naturam autem hominis con-

siderare pertinet ad *theologum* ex parte animae". De philosophische beschouwingen, die er zoovele in de theologische Summa voorkomen, vallen dus ook onder: ea, quae ad christianam religionem pertinent. Het totaal van den christelijken godsdienst — in den meest uitgestrekten omvang — wil Thomas in een groot systematisch werk behandelen op eene wijze, die rekening houdt met omstandigheden en nooden van de beginnelingen in de theologische studie: eo modo, secundum quod congruit ad eruditionem incipientium. Richtsnoer en methode, die hem hierbij hebben geleid en die ook wij dus moeten volgen, om geest en vorm der theologische Summa te begrijpen, geeft hij in breede trekken aan in 't volgende gedeelte van den Prologus. Met de analyse hiervan zullen we ons hieronder nog meer uitvoerig bezighouden. Het groote didactische doel, dat in het voorafgaande ligt uitgesproken, kunnen we samenvatten in de woorden, waarmede de Leuvensche theoloog J. A. Wiggers [1]) de Summa Theologica heeft gekenschetst: „Summa theologica Sancti Thomae Aquinatis est methodica traditio totius doctrinae sacrae, composita ac disposita ordine, modo et forma, quibus maxime congruit novitiis studiosis eandem investigare, ut faciliori labore et majori cum fructu hanc assequantur".

[1]) In Primam Partem D. Thomae Aquinatis Commentarii. I. (Lovanii. 1678).

III. *Middel en weg ter bereiking van het doel der theologische Summa van den H. Thomas*

1. *Het vermijden van overbodige quaesties, artikelen en argumenten. — Volmaaktheid der scholastieke methode van voorstelling.*

Zooals we hebben gezien, werd de H. Thomas tot het schrijven zijner Summa Theologica gedreven door het didactische doel, om den leerlingen der Theologie een handboek der Godgeleerdheid te verschaffen overeenkomstig hunne behoeften. Dit doel tracht hij vooral te verwezenlijken door zich te bedienen van eene methode, die het meest geschikt is voor den wetenschappelijken vooruitgang der academische theologische jongelingschap : ad eruditionem incipitium. Hij zal dus die didactische middelen aanwenden, die het meest geschikt zijn om dat doel te bereiken.

In zijn Prologus spreekt hij zich uit op negatieve wijze, doordien hij namelijk de didactische fouten en onvolmaaktheden aangeeft der werken, waarvan de theologanten zich overigens konden bedienen — en zich voorneemt die fouten te vermijden. En de H. Thomas heeft niet alleen die fouten vermeden, maar hij heeft ook op positieve wijze met zijne Summa een ongeëvenaard meesterwerk geleverd van methode en bevattelijke voorstelling.

Hooren we eerst, hoe hij zich zelven uitspreekt over zijn program : „Consideravimus namque hujus

doctrinae novitios in iis quae a diversis scripta sunt, plurimum impediri: — partim quidem propter multiplicationem inutilium quaestionum, articulorum et argumentorum; — partim etiam quia ea quae sunt necessaria talibus ad sciendum, non traduntur secundum ordinem disciplinae, sed secundum quod requirebat librorum expositio vel secundum quod se praebebat occasio disputandi; — partim quia eorum frequens repetitio et fastidium et confusionem generabat in animis auditorum.

Haec igitur, et alia hujusmodi evitare studentes, tentabimus, cum confidentia divini auxilii ea quae ad sacram doctrinam pertinent, breviter ac dilucide prosequi, secundum quod materia patietur".

Wat het zeggen wil, dit program te hebben uitgewerkt, zal men eerst ten volle beseffen, als men zich een voorstelling van den ontwikkelingsgang der scholastieke methode gemaakt heeft en men tamelijk nauwkeurig op de hoogte is met het theologisch leer- en studieplan en eveneens met de philosophisch-theologische wetenschap vóór en ook tijdens den H. Thomas. Daarom is de Prologus der theologische Summa een kostbaar document, zoowel wat de geschiedenis der scholastieke methode als wat de wetenschappelijke persoonlijkheid van den H. Thomas aangaat.

Gaan we nu eens één voor één de gebreken na, die volgens den Prologus van den Heiligen Leeraar,

op stuk van methode de toenmalige leerboeken aankleefden. De eerste fout, die Thomas op zijn eigenaardig zachte manier in de werken der verschillende schrijvers als een didactische stoornis bestrijdt en ze daarom ook tracht te vermijden, is de opeenhooping van noodelooze quaesties, artikelen en argumenten. Wanneer we de Summa Theologica met andere, vooral vroegere, scholastieke systematische werken vergelijken, dan moeten we toegeven, dat de Aquiner die fouten op een allergelukkigste manier heeft weten te vermijden door een zoo-ver-mogelijk doorgevoerde eenvoudigheid, en door aan zijn werken een wonderlijke mate van kortheid en helderheid te geven. Als we de Summa in haar geheel van hare technische zijde beschouwen, dan is hare indeeling al eenvoudiger en gemakkelijker te overzien, dan dit bij andere parallel-werken het geval is. Thomas splitst zijn werk in deelen, de deelen in quaesties, en de quaesties in artikelen De indeeling van andere Summae is meestal ingewikkelder. De Summa van Wilh. van Auxerre b.v. is ingedeeld in boeken, tractaten, hoofdstukken en quaesties. Bij Alexander van Hales is de indeeling zijner Summa in partes, quaestiones, membra, articuli en paragraphi. Veel gelijkenis daarmede vertoont de schematische indeeling der Summa Theologica van Alb. Magnus: nl. in partes, quaestiones, membra, articuli, welke laatste nog dikwijls weer in quaesita zijn onderverdeeld.

Als we de theologische Summa van den Aquiner als geheel naar haren inhoud beschouwen, dan ontmoeten we die reeks van vragen niet, die in vroegere Summa's en commentaren op de Sententies met vertoon van groote dialectische scherpzinnigheid zijn behandeld, doch onder zaakkundig opzicht maar van weinig beteekenis waren voor de theologische studie. Om slechts bij een enkel voorbeeld te blijven; — in vroegere Summa's en Sententiesverklaringen zijn bij de behandeling der Goddelijke Almacht een reeks van spitsvondige vragen gesteld. Zoo ziet men in de Summa van Simon van Doornik b.v. de vraag gesteld: An Deus possit plus quam omnia. In de Summa van St. Thomas (I, q. 25) staan dergelijke vragen niet. In de Triniteitsleer werd bij vroegere auteurs, b.v. bij Prepositinus, uitvoerig en met veel subtiliteit gedisputeerd over de notiones en over de termini notionales. In vier lange quaesties behandelt Alex. van Hales de nomina notionalia. (Summa theol. 1 q. 68-71.) Hoe eenvoudig en kort en toch zakelijk zijn de uiteenzettingen van St. Thomas in zijn Summa Theologica I. q. 32! In de Christologie werd door vroegere Theologen, b.v. Mart. van Cremona en Wilh. van Auxerre, (Summa aurea, l. 3, tr. 1, C. 4, q. 3) de vraag geopperd, waarom Abel en niet Adam principium ecclesiae wordt genoemd. De H. Thomas kent in zijn Summa Theologica 3, q. 8, zulke vragen niet. De moraal-theologische gedeelten

der vroegere Summa's bevatten een reeks van dikwijls echt-spitsvondige en onmogelijke casuistieke vragen. Ik verwijs hier slechts naar de Summa van Godfried van Poitiers. Alb. Magnus heeft in het nog ongedrukte derde deel van zijn Summa de creaturis: De bono sive de virtutibus, eene streng-wetenschappelijke voorstelling der deugdenleer gegeven. De H. Thomas van Aquine heeft in zijn Secunda, die door zijn tijdgenooten reeds als zijn voornaamste werk erkend is, al die vroegere quaestiones inutiles vermeden. Ook zij hier nog op gewezen, dat hij in zijn Summa ook zeer veel vragen heeft uitgesloten, die hij in zijn commentaar op de Sententies uitvoerig heeft behandeld.

Blijkt uit de beschouwing der Summa als geheel — het prijzenswaardig streven van haar auteur om de „multiplicatio inutilium quaestionum et articulorum" te vermijden, bij 't bestudeeren der afzonderlijke artikels zien we, dat hij ook de „multiplicatio inutilium argumentorum meesterlijk wist te ontwijken. Terwijl Thomas in de Summa contra gentiles zich van een gansch vrije voorstelling bedient, giet hij de artikels der theologische Summa in den vorm, toen in de scholen en bij het onderricht gebruikelijk: — de kruising namelijk der argumenten pro et contra. Als titulus articuli stelt hij eene afgepaste met „utrum" beginnende vraag. Dan worden met „Videtur quod non" verschillende moeielijkheden of tegenwerpingen

aangevoerd, die in den regel gericht zijn tegen de beslissing en oplossing, door den steller te geven. Dan volgt met deze stereotypische inleidingsformuul „Sed contra" doorgaans slechts één tegenargument, waarin bijna altijd de oplossing der vraag door Thomas — al min of meer ligt opgesloten. In enkele gevallen komt het ook in de theologische Summa voor, — in de Quaestiones disputatae is dit meer het geval — dat de Responsio principalis midden tusschen de argumenten pro en contra in ligt: „Veritas in medio." In dit geval wordt ook het „Sed contra" recht gezet aan 't slot van het artikel. Nadat aldus door de argumenten van het „Videtur quod non" en van het „Sed contra," het pro en contra is opgezet en het probleem in al zijne bezwaren ontvouwd is, wordt met „Respondeo dicendum" de oplossing van 't vraagstuk ingeleid. De oplossing wordt in dit zwaarwichtigste en beslissende deel van 't artikel, het corpus articuli, voorbereid, opgezet en bewezen. Naar aanleiding der oplossing en der hiervoor aangehaalde bewijzen, wordt dan als laatste deel van het artikel het antwoord gegeven op de moeielijkheden of tegenwerpingen, die in 't begin van het artikel naar voren zijn gebracht. Zeer juist leidt Thomas dit slotdeel altijd in met: „Ad primum ergo dicendum."

Om nu in te zien en ten volle te waardeeren, hoe de H. Thomas in het meesterlijk vasthouden aan

deze techniek de multiplicatio inutilium argumentorum vermijdt en daardoor aan eenvoud, kortheid en helderheid van gedachtengang en bewijsvoering wint, is een vergelijkende geschiedkundige beschouwing in achterwaartsche richting gewenscht en noodzakelijk. Reeds op het einde der 11e eeuw hebben Canonisten b.v. Bernold van Constanz, Ivo van Chartres enz. regels gegeven, om elkander schijnbaar tegensprekende auctoritates in overeenstemming te kunnen brengen. Petrus Abelardus heeft in zijn geschrift: Sic et non, de oogenschijnlijk elkander tegensprekende texten van H. Vaders naast elkander gerangschikt en in de inleiding hiervan er regels voor aangegeven, hoe voornamelijk langs dialectischen weg tusschen die discordanties overeenstemming kan worden gebracht. Doch meer dan deze Sic-et-non-methode heeft het bekend worden der Logica nova, d.w.z. der Analytica priora en posteriora, Topica en Sophistica van Aristoteles bijgedragen tot het ontstaan der scholastieke manier van voorstelling en behandeling [1]). Tegen het einde der 12e eeuw ontwikkelden zich namelijk onder den invloed dier werken van Aristoteles, vooral der topiek, aan de Parijzer scholen de disputaties, waarin de oplossing eener quaestie door het kruisen der pro- en contra-argumenten werd voorbereid en tot stand gebracht. Die

[1]) Vgl. M. Grabmann, Geschichte der scholastischen Methode, II, 219, v. v.

disputaties werden op schrift gebracht in de reeds vroeger genoemde Summae, die toen ter tijd te Parijs werden vervaardigd. Van de Summisten Simon van Doornik en Philip van Grève bezitten we ook Quaestiones disputatae. Het bekend worden van Aristoteles' voornaamste werken, van zijn Metaphysica vooral, die in 't begin van het 3e boek uitvoerig het voordeel aantoont van het wikken en wegen der pro- en contra-argumenten voor het vinden der waarheid, heeft de verdere ontwikkeling dier scholastieke disputeermethode in ruime mate bevorderd. Door het hooger opvoeren dezer methode hebben Alexander van Hales, Alb. Magnus, Bonaventura, Petrus van Tarantasia e. a. zich wezenlijk verdienstelijk gemaakt. Wanneer we intusschen de Summa Theologica van den H. Thomas onder dit opzicht met vroegere werken, voornamelijk met de Summae vergelijken, dan zijn we er dadelijk van overtuigd, dat hij met ontwijking van inutilia argumenta bebedoeld heeft concentratie, eenvoud, kortheid en duidelijkheid. In zijn artikelen heeft hij zooveel mogelijk het zwaartepunt der pro- en contra-argumenten naar het corpus articuli, naar de responsio principalis verlegd en daardoor buitengewoon veel gewonnen aan beknoptheid, zakelijkheid, diepte en duidelijkheid. Bij de vroegere auteurs ligt het zwaarste gewicht dikwijls in het opeenhoopen van argumenten pro en contra. Bij Prepositinus o.a. zijn

de tegenwerpingen en antwoorden hierop en dan nog weer nieuwe moeielijkheden op die antwoorden zoo in elkaar loopend, dat de duidelijkheid van het betoog daardoor veel lijdt. De Solutio neemt dan een heel bescheiden plaats in en wordt dikwijls slechts in een enkelen zin uitgedrukt. Ook in de Summa van Alexander van Hales wordt veel meer werk gemaakt van het redetwistend pro et contra, dan van de oplossing der quaestie of, zooals men zich later uitdrukte, de responsio principalis. Eveneens krijgt men bij Alb. Magnus den indruk, dat hij de eindoplossing op de eerste plaats in breed uitgewerkte argumenten pro en contra zoekt, ofschoon hij toch ook reeds in de Summa de creaturis aan de Solutio dikwijls een grootere ruimte heeft toebedeeld. In zijn Quaestiones disputatae, waarin hij niet als leeraar spreekt tot leerlingen, zooals in zijn Summa Theologica, heeft de H. Thomas dikwijls heel veel tegenwerpingen aangevoerd en daartegenover meestal meerdere, soms zeer talrijke tegenargumenten als Sed contra gegroepeerd. Toch is juist ook in de Quaestiones disputatae het corpus articuli zoo uitvoerig mogelijk opgesteld. In de Summa Theologica zijn de tegenwerpingen meestal niet talrijk, het tegenargument in het Sed contra is in den regel slechts een enkel en loopt, met uitzondering van een enkele maal, in de richting der oplossing, in het aansluitend corpus articuli gegeven. Vergelijkt

men de opwerpingen in de artikelen van de theologische Summa met de argumenten van vroegere Summae, dan heeft de H. Thomas verbazend veel inutilia argumenta over boord geworpen. Slechts een enkele gewichtige traditioneele objectie heeft hij op zijn eigenaardige wijze overgenomen en beantwoord en daar ook nieuwe moeielijkheden aan toegevoegd, in zoover dit voor de kennis en de belichting der waarheid en voor den vooruitgang der novitii sacrae doctrinae bevorderlijk was. Dikwijls bezigt hij de tegenwerpingen, om overgeleverde bewijzen voor de waarheid aan te voeren en te beoordeelen, of om een definitie van alle zijden te belichten (b.v. S. th. I. q. 8, art. 1; 29, art. 1.), of om in de responsiones op de tegenwerpingen nieuwe bemerkingen, corollaria en verbeteringen aan te brengen, die de duidelijkheid van het betoog in het hoofddeel zouden schaden. Immer hangen de tegenwerpingen innig samen met de uiteenzetting van het corpus articuli. Uit de manier, waarop Thomas in dit opzicht in ieder afzonderlijk geval te werk gaat, blijkt zijn fijne zin voor methode en voor strenge orde. Wat nu het corpus articuli, of beter gezegd, de entelechie van 't geheele artikel aangaat, is in den opzet hiervan, — die niet schematisch en ook niet afgezaagd is, doch overeenkomstig de verschillende problemen afwisseling biedt, — alles op eene korte, besliste en duidelijke oplossing aangelegd.

Overtollig bijwerk, afdwalende en storende digressies zijn vermeden. De strengste beperking en beheersching is onder den invloed van het groote doel: een leer- en handboek te leveren, gehandhaafd. De oplossing der vraag, 't zij in één, 't zij in meerdere theses of conclusiones, wordt juist en met beslistheid gegeven, het betoog hiervan is zoo klaar en overtuigend mogelijk. Geldt het theses, die niet met zekerheid te bewijzen zijn, dan geeft Thomas alleen maar de waarschijnlijkheid van de bewijskracht der argumentatie aan of ziet verder van het antwoord af. Hem is het vooral in het corpus articuli hierom te doen, aan den geest van den lezer of student in de Theologie waarheid en klaarheid te schenken. Het zoo dikwijls in 't begin van het corpus articuli terugkomende: Ad cujus evidentiam considerandum est, zegt dit duidelijk. Bij de motiveering van zijn antwoord gaat het bij hem vooral hierom, dat dit steunt op onwrikbaren grondslag.

De praemissen van zijn conclusio tracht hij daarom zoo sterk mogelijk te betoogen en alle gronden en stellingen aan te geven, waarop zijn beslissing steunt. Hier toont Thomas zich niet zoozeer didacticus als wel metaphysicus. Het zijn groote metaphysische beginselen, die den betoogtrant des Heiligen belichten. Men moet dan ook de scholastieke methode en techniek van den Aquiner niet alleen onder vormelijk opzicht beschouwen, haar eigenaardigheid komt

het beste uit, als men ze beziet van uit de hoogte der algemeene metaphysica; ook onder dit opzicht vermijdt Thomas in de ontwikkeling van praemissen en samenhang van gedachten al wat overbodig is. Zeer dikwijls gaat aan 't opzetten der thesis en haar betoog in het corpus articuli een critisch-historisch gedeelte vooraf. Naar 't voorbeeld van Aristoteles en ook in den geest van meer moderne werkwijze, worden dan de tot nog toe bestaande proeven van oplossing aangaande een vraagstuk objectief en duidelijk opgezet, er wordt critisch stelling tegen genomen, waarbij dan vaak de onhoudbaarheid der tegenovergestelde meening wordt aangetoond, — de diepere grondslag der verkeerde theorieën wordt bloot gelegd en de kern van waarheid, die aan die gewraakte opinies ten gronde ligt, wordt eerlijk erkend en niet zelden voor de eigen definitieve oplossing benuttigd. De critiek van den Engelachtigen Leeraar op de wetenschappelijke opvattingen van anderen is altijd buitengewoon kalm, zacht en streng zakelijk. Paus Benedictus XIV [1]) heeft hieromtrent deze schoone bemerking geuit: „Angelicus scholarum princeps ecclesiaeque doctor S. Thomas Aquinas, dum tot conscripsit nunquam satis laudata volumina, varias necessario offendit philosophorum theologorumque opiniones, quas veritate impellente refellere debuit. Caeteras vero tanti doctoris laudes id mira-

[1]) Constitutio: Sollicita et provida. § 24.

biliter cumulat, quod adversoriorum neminem parvipendere, vellicare aut traducere visus sit, sed omnes officiose ac perhumaniter demereri; nam si quid durius, ambiguum, obscurumve eorum dictis subesset, id leniter benigneque interpretando emolliebat atque explicabat. Si autem religionis ac fidei causa postulabat, ut eorum sententiam exploderet ac refutaret, tanta id praestabat modestia, ut non minorem ab iis dissentiendo quam catholicam veritatem asserendo laudem mereretur". Zoo bewijst dan ook de gansche structuur van de artikelen zijner Summa Theologica het streven van den H. Leeraar, om een „multiplicatio inutilium argumentorum" te vermijden, gelijk dit in de Summa, als geheel genomen, met fijn gevoelden tact geschiedt met de „multiplicatio quaestionum et articulorum". Dit nu juist is de reden van de mindere bruikbaarheid van andere scholastieke werken, van Summa's vooral, voor het doel van 't theologisch onderricht. En hiermede zijn eenvoud, kortheid, helderheid en strenge zakelijkheid de hoofdeigenschappen der theologische Summa. Terecht roemt Wilh. van Thocco,[1]) biograaf en leerling van den Heilige, zijn wijze van onderricht als: „modus docendi compendiosus, apertus et facilis". Deze didactische voordeelen bezit de theologische Summa, kan men zeggen, op eminente wijze. Ook in den eenvoudigen, klaren, juisten en de gedachten scherp

[1]) Vita S. Thomae Aquinatis. c. 17. Ed. Pruemmer bld. 86.

omlijnenden spraakkundigen vorm, die de geschriften van Thomas en met name de theologische Summa kenmerken, komen die methodische voordeelen duidelijk uit. Hieromtrent wijdt Barth. Medina O. P. [1]) aan de manier van werken van Thomas de volgende treffende woorden: „Sanctus Doctor rem explicat propriis aptisque verbis, majorem curam habens rerum quam verborum, haeret in causa semper, et quod theologo probandum sit, dum acutissime videt, omissis caeteris argumentis, in id mentem viresque ingenii defigit. Genus itaque docendi est humile, paratum, non vehemens, non inflatum, sed forte, praemunitum et ex omni parte septum. Quam ab altissimis principiis deducit abditissima et profundissima omnium rerum, quam acute refellit aliena, quam fortiter communit et corroborat sua, nihil est in eo inane et vacans, omnia solida et plena: de hoc vere dici potest ruituram structuram universam, si vel verbum unum tamquam lapidem unum detraxeris". Wegens haren majestueuzen eenvoud heeft P. Lacordaire de theologische Summa vergeleken bij de pyramiden. Voegen we bij deze uitspraken nog het woord van een der voornaamste Thomaskenners uit dezen tijd. Fr. Diekamp [2]) schrijft: „De groote Leeraar heeft deze Summa geschreven voor de incipientes

[1]) Scholastica Commentaria in D. Thomae Primam Secundae (Coloniae Agrippinae 1618).

[2]) Katholische Dogmatiek nach den Grundsätzen des hl. Thomas I. [2]: 78. (Münster 1917).

of novitii theologiae en aan dit doel beantwoordt ze volkomen. Een wonderbare klaarte ligt er over uitgespreid, een doorzichtigheid van plan, een eenvoudigheid en een wetenschappelijke juistheid van uitdrukking, die werkelijk onovertroffen zijn."

2. *Vermijding van onduidelijkheid en verwarring in de stofverdeeling. — De theologische Summa in haar uitwendig en innerlijk samenstel.*

De tweede fout tegen de methode, die de H. Thomas in de werken van verschillende scholastieke schrijvers als een hinderpaal voor de novitii sacrae doctrinae beschouwt, is het gebrek aan systematische indeeling en volgorde. Om deze critische aanmerking van Thomas naar waarde te schatten en tevens in te zien, hoe hij deze fout op werkelijk uitstekende wijze heeft vermeden, is een vergelijking met de auteurs, die vóór en in St. Thomas' dagen in gebruik waren, hier op zijn plaats. 't Beste wijst ons hier de proloog zelf den weg. Deze immers ziet een beletsel voor den vooruitgang in de studie meer bepaaldelijk hierin, dat den studenten de vereischte kennis niet wordt bijgebracht in streng methodische, stelselmatige volgorde; maar dat bij het onderricht de uitleg van een of anderen auteur of de disputeer-collegies met hun toevallige onderwerpen tot leiddraad wordt genomen. En hier komen we terug op de tweevoudige manier, waarop de professor van de Theologie onderwees, n.l. de *lectio* en *quaestio*. Als textboek

komt hier op de eerste plaats in aanmerking het Liber Sententiarum van Petrus Lombardus. Wordt dit werk naar zijn eigen orde uitgelegd, dan kan er van klaar en streng systematisch onderricht moeilijk sprake zijn.

Zooals we vroeger reeds hebben gezien, moest de baccalaureus in de Theologie in zijn voordracht dit boek verklaren. Noodzakelijkerwijze moest hij zich houden aan de volgorde van den text, dien hij voor zich had. Aanvankelijk hadden de commentaren op de Sententies van Petrus Lombardus meer het karakter van kantteekeningen, die veel geleken op de glossen der H. Schriftuur. De oudste ongedrukte glosse op de Sententies van Lombardus is van zijn leerling Petrus van Poitiers. Ook de commentaar op die Sententies van Kardinaal Hugo van St. Cher († 1263) is hoofdzakelijk nog niets anders dan expositio textus. In den commentaar op de Sententies van Richard Fishacre O. P. († 1248) zijn op zich zelf staande en dikwijls zeer diepgaande studies tusschen de doorloopende verklaringen ingevlochten. Doch aldra werden ook afzonderlijke quaesties, door den commentator gesteld en opgelost, met de expositio textus vereenigd en niet zelden namen deze eene ruimere plaats in beslag dan de textverklaring zelf. Het beste zien we dit in den commentaar op de Sententies van Thomas zelven. Iedere distinctio begint met eene korte divisio textus; dan volgen in den regel meerdere quaesties, die geheel onafhan-

kelijk zijn van den text van P. Lombardus; deze worden dan weer in articuli en ook nog dikwijls in quaestiunculae onderverdeeld en behandelen de stof waarover het gaat, in geheel afzonderlijken, op zich zelf staanden vorm. Aan 't slot der distinctio volgt dan nog een heel korte expositio textus. Ook liet men dikwijls deze divisio en expositio textus geheel weg en gaf men alleen quaestiones, gelijk dit b.v. het geval is in den commentaar op de Sententies van den vriend van den H. Thomas, Kardinaal Annibaldus de Annibaldis, O. P. Later verschenen korte letterlijke verklaringen der Sententies en Quaestiones super libros Sententiarum als twee verschillende, op zich zelf staande soorten van werken. Van niet weinige Scholastieken, b.v. van Jacob van Lausanne, bezitten we beide soorten van verklaringen in twee afzonderlijke werken.

Op dezelfde wijze is het gegaan met de commentaren op Aristoteles en de exegetische werken op den Bijbel. Handschriften getuigen, dat de groote commentaren op Aristoteles van Albertus Magnus en van den H. Thomas reeds door glossen op de geschriften van Aristoteles zijn voorafgegaan [1]) De verklaring, die Thomas op Aristoteles geeft, vereenigt den doorloopenden textuitleg met afzonderlijk gestelde quaestiones. Zijn trouwe leerling Petrus van

[1]) Vgl. M. Grabman. Forschungen über die lateinischen Aristoteles, übersetzungen des 13 Jahrh. 86.

Alvernia heeft ook commentaren op Aristoteles geschreven in den vorm van Quaestiones disputatae. Deze geheel aparte vorm van Aristoteles-uitleg was later zeer verspreid. Martinus Daco b.v. heeft de Logica van Aristoteles gecommenteerd in ongedrukte Quaestiones disputatae. Omtrent de ontwikkeling van de methode der middeleeuwsche schriftuurverklaring zijn wij 't beste ingelicht door P. Denifle. [1]) Tot diep in de 13e eeuw was als methode van exgese de glosse in zwang, zooals b.v. duidelijk blijkt uit de commentaren van Petrus Lombardus op de Psalmen en de brieven van Paulus. In de 13e eeuw heeft hoofdzakelijk de H. Thomas in den uitleg van den diep-theologischen inhoud der H. Schrift de quaestio in de exegese ingevoerd en ingelascht. Terwijl bij Thomas de doorloopende verklaring van den letterlijken zin met afzonderlijk gestelde vragen is gecombineerd, is later eene splitsing tusschen de twee vormen van uitleg ontstaan: n.l. een verkorte, die slechts de woordelijke beteekenis van den bijbeltext in 't kort weergeeft en een langere, die afzonderlijke vragen en quaesties tusschen den text inwerkt. Den eersten vorm noemt Denifle de cursorische, den tweeden de magistrale schriftuurverklaring. Deze geschiedkundige afwijking was noodig, om te begrijpen, waarom de H. Thomas in de gebruikelijke verklaringen van

[1]) Die abendländischen Schriftausleger bis Luther über Justitiâ Dei (ad Rom. I. 17.) und Justificatio (Mainz 1905).

textboeken (lectio) een bezwaar en een hinderpaal zag voor de vorderingen der novitii sacrae doctrinae. Hier is op de eerste plaats de uitleg van het boek der Sententies en vervolgens ook de Schriftuurverklaring bedoeld. En nu behoeft er wel niet uitdrukkelijk op te worden gewezen, dat de Aquiner in zijn Prologus niet in critische bewoordingen is opgekomen tegen de toepassing en het gebruik van die ingeburgerde vormen der lectio bij het theologisch onderwijs. Want, zooals Tolomeo van Lucca ons meedeelt, heeft Thomas zelf nog een tweeden commentaar op de Sententies onder handen genomen en ook het eerste boek, dat helaas verloren gegaan is, ten einde gebracht. Als magister der Theologie heeft hij verder de boeken der H. Schrift op de aangegeven manier gecommenteerd. Het grootste gedeelte van zijn exegetische werken nu heeft hij pas op 't laatst van zijn leven, dus nà den Prologus geschreven. In zijn proloog wil de H. Leeraar slechts wijzen op de min of meer onvermijdelijke fouten en gebreken, die de verklaringen van textboeken onder systematisch opzicht aankleven en zoo den wetenschappelijken vooruitgang der nieuwelingen belemmeren. Die fout bij het onderricht bestaat eigenlijk hierin: — de hoeveelheid kennis, die de theologanten noodzakelijk moeten bezitten, wordt hun niet bijgebracht in de orde, gevorderd door den inhoud der theologische wetenschap en den samenhang harer

deelen, — maar de inrichting en volgorde van eenigen schrijver (b.v. Lombardus, een of ander boek der H. Schrift,) wordt tot leiddraad genomen. Bij de verklaring der H. Schriftuur is dit van zelve duidelijk. Toch toont Thomas ook in zijn exegetische werken over een groot talent van systematiek te beschikken; dit blijkt b.v. duidelijk uit den proloog van zijn commentaar op de brieven van Paulus. Wat indeeling en behandeling der stof betreft, vertoonen de Sententies van Petrus Lombardus een vrij groot gebrek aan systematiek, aan ordelijke verdeeling en samenstelling. De algemeene Godsleer en de Triniteitsleer zijn niet gescheiden, doch loopen in elkaar en missen een innerlijke verdeeling. De deugdenleer is niet als een systematisch geheel opgezet en staat grootendeels tusschen de Incarnatie en de leer over de Sacramenten, — twee tractaten, die toch onmiddellijk bij elkander behooren. Over 't algemeen missen de Sententies van Lombardus de indeeling van een organisch geheel. 't Schema: „Res et signa", waarnaar St. Augustinus in: De doctrina christiana zijn stof verdeelt en dat door Petrus Lombardus is overgenomen, was juist niet erg geschikt voor een streng-stelselmatige indeeling. Waar nu aan het textboek zelf eene goede indeeling ontbreekt, daar is het duidelijk, dat de commentaren daarop geene duidelijke en overzichtelijke volgorde der stof — voor de theologanten toch zoo nood-

zakelijk-kunnen geven. Bovendien waren de vroegere theologische Summae min of meer van de Sententies van Lombardus afhankelijk en konden zich niet zoo gemakkelijk van die gebreken, die, wat de systematiek betreft, het leerstelsel van den Magister Sententiarum aankleefden, ontdoen. We zien dit bij Prepositinus en andere Parijsche Summisten in het begin der 13e eeuw. Ook de Summa aurea van Wilh. van Auxerre volgt over 't algemeen de hoofdindeeling van Petrus Lombardus, alhoewel ze in de afzonderlijke tractaten de innerlijke volgorde der gedachten meer op den voorgrond plaatst. Zelfs de meest gezagvolle theologische Summa der Scholastiek, de Summa universae theologiae van Alexander van Hales, is eveneens in haren opbouw door de Sententies van Petrus Lombardus beinvloed; in meerdere handschriften wordt ze dan ook, hoewel ten onrechte, als commentaar op de Sententies aangeduid. In onderdeelen heeft de Doctor irrefragabilis wezenlijk verbeteringen op de systematiek van Lombardus aangebracht. Zoo heeft hij, gelijk Prepositinus dit bereids al heeft trachten te doen, algemeene Godsleer en Triniteitsleer van elkander gescheiden; daarenboven heeft hij in deze beide tractaten, die het eerste boek uitmaken, een veel betere, meer zakelijke indeeling gemaakt. Het eerste deel is wel het beste uitgewerkt; bij de andere deelen krijgt men dikwijls den indruk van iets onvoltooids en

onafgewerkts. Eerst als we de nieuwe uitgave der Summa van Alexander van Hales door de Franciscanen van Quaracchi in handen hebben, zullen we ons een helder beeld kunnen vormen omtrent de systematiek van het geheele werk, waarvan ook nog niet bewezen is, hoever de echtheid van het door Alexander zelf vervaardigde grootste deel zich uitstrekt. Ook hierin ligt een verbetering der systematiek, dat Alexander van Hales de genadeleer, die door Petrus Lombardus in het tweede boek bij de scheppingsleer behandeld en in het derde boek is voortgezet, met de zeker onvoltooide deugdenleer verbonden en ze onmiddellijk aan de leer over de Incarnatie toegevoegd heeft. Ook in de tegenwoordige hand- en leerboeken van de Dogmatiek is de gewone plaats der genadeleer tusschen de Incarnatie en de Sacramenten. De verdeeling in de afzonderlijke deelen laat dikwijls aan helderheid en gemak van overzicht veel te wenschen over. Ik verwijs hier enkel maar naar de leer over den mensch (S. th. II. q, 59—90), waar we komen te staan voor een overvloed van psychologische en anthropologische stof, zonder nadere verdeeling en zonder onderling verband. Men behoeft daarmede slechts de parallel-plaats in de theologische Summa van St. Thomas te vergelijken (S. th. I. q. 75—89), om aanstonds het groote verschil van systematiek in te zien. Er is wel degelijk grond om aan te nemen,

dat de H. Thomas hier in zijn Prologus vooral aan de Summa universae theologiae van Alex. van Hales gedacht heeft. Scheeben [1]) heeft de meening geopperd, dat Thomas „naast andere breedvoerige commentaren op Lombardus, zonder twijfel ook juist haar (n.l. de Summa van Alex. van Hales, op 't oog heeft gehad, als hij zegt, tegenover de bestaande meer uitvoerige werken voor de meer gevorderden, zijne Summa te willen schrijven als een beknopt werk voor de incipientes." Van gelijk gevoelen is ook P. Parthenius Minges [2]), volgens wien de H. Thomas in zijn Prologus schijnt te zinspelen op de Summa van Alexander van Hales.

Naast de scholastieke werken, die uit de lectio, uit den uitleg van textboeken, werden geboren, hebben ook de geschriften der Scholastieken, welke de dispuutoefeningen weergeven, niet de systematische volgorde, als voor de beginners der theologische studie gewenscht is. Hier zijn bedoeld de beide vormen van theologische litteratuur: nml. de Quaestiones disputatae en de Quaestiones de quolibet of Quaestiones quodlibetales. Op haar ontstaan en aard hebben we vroeger al in 't kort gewezen. Natuurlijk wil de H. Thomas die Quaestiones als theologisch-litteraire verschijning niet bestrijden. Want vèruit het grootste gedeelte van zijn Quaes-

[1]) Handbuch der ka holischen Dogmatik. I, 430.
[2]) Abhängigkeitsverhältnis zwischen der Summa Alexanders von Hales und dem hl. Thomas von Aquin. Franziskanische Studien. III, 75. (1916.)

tiones disputatae en Quaestiones quodlibetales is pas vervaardigd, nadat hij die critische opmerking in den proloog zijner Summa reeds had neergeschreven.

In zijn proloog wil hij slechts betoogen, dat die op schrift uitgewerkte disputaties onder systematisch opzicht niet geschikt zijn, voor hetgeen de novitii sacrae doctrinae bij het onderwijs noodig hebben. Hare groote waarde voor de meergevorderden in de Theologie en ook voor het alzijdig beschouwen van — en het diep doordringen in moeielijke afzonderlijke vraagstukken wordt hiermede in geenen deele ontkend. De schikking der Quaestiones disputatae is overigens systematisch beter, dan die der Quodlibeta. De afzonderlijke deelen der Quaestiones disputatae van den H. Thomas van Aquine (b.v. De potentia, De malo, De spiritualibus creaturis, De anima enz.) dragen in zich het kenmerk eener systematische indeeling, al kunnen ze dan ook, bij elkander genomen als geheel, niet als één systeem worden beschouwd. Scheeben [1]) wil alle Quaestiones disputatae van den Aquiner rangschikken onder de drie rubrieken: De ente et potentia, De veritate et cognitione, De bono et appetitu boni en deze als tamelijk volledig systeem opzetten als philosophisch-theologische Ontologie, Dialectica en Ethica. Evenwel is noch uit de chro-

[1]) Handbuch der katholischen Dogmatiek I. 433. Vgl. ook A. Portmann, Die Systematiek in den Quaestiones disputatae des hl. Thomas von Aquin. Jahrbuch für Philosophie und spek. Theologie VI. 48. v. v. 127. v. v. (1892).

nologie dezer Quaestiones disputatae, noch uit de schikking, zooals ze ons in de oudste handschriften is nagelaten, op te maken, dat een zoodanige systematiek in de bedoeling van den Heilige heeft gelegen. Systematische indeeling vinden we ook in meer of mindere mate in de Quaestiones disputatae van den H. Bonaventura, Mattheus van Aquasparta, Wilhelmus van Falgar, John Pecham, Bernardus van Trilia enz. Nu gaat het hier wel altijd slechts over de systematiek van betrekkelijk kleine uittreksels uit het groote geheel der scholastieke wetenschap, terwijl voor de novitii sacrae doctrinae een beknopt en goed gerangschikt geheel der speculatieve Theologie wordt vereischt. Zooals de benaming reeds uitdrukt, dragen de Quaestiones de quolibet niet het kenmerk van eigenlijke systematiek, alhoewel ook vóór een Quodlibetum soms een zekere indeeling wordt aangegeven. De afwisselende inhoud der Quaestiones de quolibet dragen het losse en ongedwongen kenmerk der disputaties, die tusschen Kerstmis en Paschen werden gehouden; ze zijn dan ook niets anders dan de neerslag ervan. Daarin worden vragen naar voren gebracht, waaraan men bij het regelmatig onderricht niet genoeg aandacht kon wijden. Daar in die dispuutoefeningen bij de keuze der vragen aan het initiatief der scholieren een groote vrijheid werd gelaten, werden hierin ook strijdvragen behandeld en vragen des tijds. Enkele Quodlibetarii hebben getracht wat

meer orde in hun Quodlibeta te brengen. Zoo laat b.v. Jacob van Viterbo aan zijn Quodlibeta eene inleiding voorafgaan, om aan de afzonderlijke quaesties een zekeren innerlijken samenhang te geven. Later is het onderscheid tusschen de Quaestiones disputatae (ordinariae) en de Quaestiones de quolibet steeds immer minder geworden. Alles bij elkander genomen is de Quaestielitteratuur — 't moge dan gaan over Quaestiones disputatae of over Quaestiones quodlibetales — minder berekend op de behoeften en het aanpassingsvermogen van den nieuweling in de Theologie. Hoofdreden hiervoor is, gelijk Thomas in den proloog van zijn theologische Summa ook duidelijk laat uitkomen, het gebrek aan duidelijke volgorde en systematiek.

De fouten, die den commentaren op de textboeken, in 't bizonder op de Sententies van Petrus Lombardus [1]) en ook den verschillenden Quaestiones onder systematisch opzicht aankleven, en daarom den wetenschappelijken voortgang der novitii sacrae doctrinae belemmeren, heeft St. Thomas helder en juist gezien. En dit niet alleen, maar hij heeft die fouten in zijn theologische Summa op éénige wijze ontweken

[1]) Over de verhouding van den Aquiner tot Petrus Lombardus zegt Franc. Brentano in zijn Geschichte der mitteralterlichen Wissenschaft, in Möhlers Kirchengeschichte, herausg. von Gams. II. 554. (Regensburg 1867): „Mit der wunderbaren Ordnung verglichen, welche hier die gesamte theologische Wissenschaft zu einem lebendigen Organismus verbindet, erscheinen die Sentenzen des Lombarden als ein rohes und willkürliches Konglomerat."

en daardoor een theologisch systeem geschapen van ongestoorde harmonie en proportie, duidelijk en klaar van samenstelling en grootsch van bouw. In de theologische Summa staat werkelijk ieder deel, iedere tractaat, iedere quaestie, ieder artikel en ieder onderdeel van het artikel op zijn juiste plaats.

Inderdaad is de theologische Summa *systematisch* bewerkt; *uiterlijk* is ze *systematisch* om hare ordening, *innerlijk* om haar uiteenzetting. In de *uitwendige* schikking en groepeering der ontzaglijke stof, die in dit boek verwerkt is, geeft de H. Leeraar een niet te vergelijken techniek en eene overrijke mate van logische scherpzinnigheid en duidelijkheid ten beste. De indeeling van het werk is tot in zijn laatste vertakking duidelijk opgezet. Het wordt ingeleid met eene indeeling van het geheel (S. th. I. q. 2. init). Elk deel, iedere tractaat, iedere onderafdeeling van een tractaat en iedere quaestio wordt van een heldere verdeeling voorafgegaan. Met alle recht wordt bij studie en uitleg der Summa theologica op haren innerlijken samenhang, op de plaats, welke ieder artikel afzonderlijk inneemt in 't geheel, gewezen. De Dominicaan Joês a St. Thoma, een der beste uitleggers van de theologische Summa, geeft als inleiding van zijn commentaar eene Explicatio connexionis et ordinis totius Summae theologiae D. Thomae per omnes materias. Uit den laatsten tijd hebben P. Berthier O. P., P. Gualindi S. J. en

Loyons systematische tabellen op de Summa theotheologiae uitgegeven. [1]) A. Portmann, en, in korten vorm, nogmaals P. Berthier, C. v. Schäzler en P. Kennedy hebben de systematiek der theologische Summa uitgelegd. [2]) Wanneer men de volgorde en de groepeering van het materiaal bij St. Thomas meer van nabij beschouwt en in bizonderheden nagaat, wordt men steeds meer gewaar, hoe logisch-fijn en helder alles is doordacht en geordend, hoe natuurlijk, ongekunsteld en, in zekeren zin, als van zelf sprekend alles voortgaat. Altijd is er aanknooping aan 't voorgaande; slechts zeer zelden wordt gewezen op hetgeen volgt. Gedachtengang en bewijsvoering gaan van het algemeene tot het bizondere, van het bekende tot het onbekende over. Logische volgorde en regelmatigheid beheerscht het geheel en komt ook in de onderdeelen uit. De uiteenzetting, ja de gansche structuur van een macht artikelen zijn juweelen van systematiek en bekoren

[1]) J. J. Berthier. O. Pr. Tabulae systematicae et synopticae totius Summae theologicae juxta ipsammet Doctoris angelici methodum strictius et clarius exactae (Fribourg 1893). A. Gualindi S. J., Summa theologica S. Thomae Doctoris Angelici uno scemate per ordinem quaestionum exhibita [2] (Romae 1881). Loyons, La Somme de St. Thomas résumée en tableaux synoptiques. (Nice 1901).

[2]) A. Portmann, Das system der theologischen Summa des hl. Thomas von Aquin [2] (Luzern. 1903). B. Dörholt, Der Predigerenorden und seine Theologie (Paderborn 1917). J. J. Berthier, O. P., L'Étude de la Somme Théologique de S. Thomas d'Aquin. [2] (Paris 1906). C. v. Schäzler, Introductio in S. Theologiam dogmaticam ad mentem S. Thomae Aquinatis (Ratisbonae 1882) 292—338. D. J. Kennedy, O. P. The Summa theol. of S. Thomas, in Catholic University Bulletin 1909.

als een kunstwerk door haar àfheid, schoone verhoudingen en scherpe duidelijkheid. Met den Dominicaan Antonius Reginaldis[1]), die zich met bizondere voorliefde op den innerlijken samenhang van het thomistisch leerstelsel heeft toegelegd, moeten we instemmen, als hij schrijft: „Illud tamen in illa est omnium praestantissimum, quod tanta est cunctorum, quae tradit, consonantia, tanta connexio, atque (ut sic loquar) conglutinatio, ut quodlibet ex alio, incredibili fere perspicuitate consequatur. Ordo, methodus, sententiae admirationem quidem ingenerant; sed concentus ille tam variarum rerum ita rapit animos, ut nihil omnino sit, quo suavius delectentur. Prima consonant mediis, utrisque postrema, cohaerent omnia, ut qui vel unam positionem admiserit, omnes teneatur admittere, nisi sibi ipsi voluerit contradicere". Deze voortreffelijke systematiek in de Summa theologica heeft de Dominicaner-geschiedschrijver Bernard. Guidonis, die St. Thomas onder opzicht van tijd meer nabij stond, uitdrukkelijk erkend en met de volgende juiste woorden geteekend:" [2]) Scripsit etiam Summam totius theologiae, quam pluribus articulis ampliavit, at aliter quam in scriptis suis prioribus secundum exigentiam materiae miro ac convenienti ordine, per quaestiones et articulos distinxit, subtilioribus rationibus ipsos deter-

[1]) Doctrinae S. Thomae Aquinatis tria principia cum suis consequentiis. Praefatio. (Paris 1878).

[2]) Mandonnet, Des écrits authentiques de S. Thomas d'Aquin ², 67. (Fribourg 1910).

minans et declarans, quos sanctorum doctorum auctoritatibus roboravit; in quo opere cunctis theologiam scire desiderantibus sic utiliter laboravit, quod viam sciendi, intelligendi et comprehendendi facilem modum atque compendiosum prius ignotum adinvenit et tradidit, non absque infusione doni gratiae specialis."

Ik kan niet nalaten, hieraan nog toe te voegen de bizonder juiste en pakkende teekening, waarin de Dominicaan Vielmius [1]) zijne bewondering dier systematisch-logische voortreffelijkheid der Summa heeft uitgedrukt in zijne leerrijke verhandeling over de werken van St. Thomas, ongeveer uit den tijd van 't Concilie van Trente. Zijn woorden getuigen van warme geestdrift, maar ook van een goed en aan de werkelijkheid beantwoordend inzicht, als hij zegt: „Cujus operis (scl. Summae Theologiae) augustissimi praestantiam, si mihi sint linguae centum, oraque centum, si cuncta corporis mei membra vertantur in linguas et omnes artus humana voce resonent, nec plane narraverim nec dignum aliquid eius magnitudine et maiestate dixerim. Res, quae tractantur, divinae sunt; sententiae sublimes, doctrina constans et subtilis; stilus brevis et nitidus; ordo pulcherrimus; methodus vero incomparabilis. Ita enim quaesita inter se nectit, ut aliud ex alio, posterius ex priori instar catenae

[1]) De D. Thomae Aquinatis doctrina et scriptis, 144. v. v. Vindobonae. 1763.

pendere ac lucem ac robur accipere videantur. Quamobrem ex notioribus semper progreditur, hoc est, ex antea expositis et constitutis; omnia suis locis collocantur; nullas inanes repetitiones ibi reperies, nihil praeposterum, nihil supervacaneum et redundans, nihil mutilum et concisum; ita, ut nimia brevitas obscuritatem parere possit. Si peregregio et perillustri volumini huic quidquam addideris, monstrosum; si ademeris, mancum et curtum; si inverteris, distortum atque deforme, eruditorum omnium consensu efficies."

Het systematische der theologische Summa is niet alleen te vinden in haar *uitwendigen* vorm, doch ook in haar *innerlijk* samenstel. Niet enkel hebben juistheid, duidelijkheid en een logische indeeling aan dit leerstelsel vorm en stijl gegeven, doch, en wel vooral, hebben verheven theologische en metaphysische gedachten en beschouwingen, die naar hunne gevolgtrekkingen en onderlingen samenhang de geheele stof en leer doorloopend beheerschen, die innerlijke waarde en dien diepen zin in den bouw der theologische Summa gelegd. De uitwendige ordening en indeeling is als 't ware het kleed, de weerspiegeling van een innerlijke systematiek, die uit eene organische ontwikkeling van gedachten is opgegroeid. Die inwendige systematiek, dat terugbrengen tot verheven gedachten en beschouwingen, ontwaren we al in de even zoo diepe als eenvoudig-heldere indeeling van

het werk: „Quia principalis intentio hujus sacrae doctrinae est Dei cognitionem tradere et non solum secundum quod in se est, sed etiam secundum quod est principium rerum et finis earum, et specialiter rationalis creaturae — ad hujus doctrinae expositionem intendentes primo tractabimus de Deo, secundo de motu rationalis creaturae in Deum, tertio de Christo, qui secundum quod homo, via est nobis tendendi in Deum". (S. th. I. q. 2 init). Joês a St. Thoma [1]) omschrijft deze indeeling aldus: „Igitur Divus Thomas juxta hanc triplicem considerationem Dei causantis, scilicet ut principium effectivum, ut beatitudo finalizans, ut Salvator reparans, divisit totam doctrinam summae theologiae, ut patet in initio secundae quaestionis hujus primae partis. Et sic a Deo in se et in essendo, per Deum efficientem et finalizantem et salvantem, regreditur ad Deum ut fruendum in se ultima gloria resurrectionis, quod est plane aureum theologiae circulum complere, quem divina S. Thomae summa circumgyrat."

Het lijdt geen twijfel, of door deze indeeling is veel meer eenheid, concentratie en consequentie van systeem gegeven, dan dit het geval is bij de indeeling der Sententies van Petrus Lombardus en de theologische Summae vóór Thomas, die door het eerste werk min of meer zijn beinvloed. Ook de iets

[1]) Cursus theologicus in Summam theologicam D. Thomae. Nieuwe uitgave I. 191. (Parisiis 1883).

latere Summa van Ulrich van Straatsburg, die in hare indeeling niet is beinvloed door Petrus Lombardus, vertoont niet die eenheid en geslotenheid van systeem. [1]) De H. Thomas heeft zich in zijne Summa theologica streng gehouden aan zijne leer over God als zijnde „Subjectum sacrae doctrinae". Omnia autem pertractantur in sacra doctrina sub ratione Dei: vel quia sunt ipse Deus, vel quia habent ordinem ad Deum ut ad principium et finem. (S. th. I. q. 1. art. 7). Tijd en plaats ontbreken om manier en wijze verder naar waarde te schetsen, waarop de H. Thomas, naar aanleiding dezer hoofdindeeling, die het geheel beheerscht, zijn systeem in bizonderheden heeft opgezet en uitgewerkt. Slechts een paar opmerkingen mogen hier op hare plaats zijn. De scheiding tusschen de algemeene Godsleer en de Triniteitsleer is met fijn-methodisch gevoel gemaakt. De Godsleer staat onder voortdurenden invloed van groote metaphysische waarheden en maakt door de massieve zwaarwichtigheid der metaphysische bespiegeling op het bewonderend geestesoog den indruk van een hemelhoogen bergketen. Met welk een consequentie zijn de uitkomsten van het Godsbewijs (S. th. I. q. 2. art. 3) niet benuttigd

[1]) Vgl. M. Grabmann. Die Systematik der Summa Ulrichs von Straszburg. Studien über Ulrich von Straszburg in Zeitschrift für kathol. Theologie. XXIX. 482—499. (1905).

voor het bewijzen van Gods eigenschappen! [1]) De speculatieve Triniteitsleer is uit de diepgaande leer der Processiones in de Triniteit verder ontwikkeld. In de scheppingsleer, in de leer van Gods verhouding tot de wereld, is het thomistisch scheppingsbegrip, dat weer op 't Godsbegrip is opgebouwd, met ijzeren consequentie doorgedacht en doorgevoerd en daarmede de oorzakelijkheid Gods in al hare breedte en diepte ontvouwd.

Het diepste grijpt de indeeling en het innerlijk samenstel der theologische Summa in bij de Moraal, die in haar beschouwing van God als causa finalis voor het redelijk schepsel, of van den motus rationalis creaturae in Deum, de gestalte aanneemt van een grootsch monumentaal geheel. Reeds de tijdgenooten van St. Thomas stonden onder den indruk van dit machtige werk op ethisch gebied. In de Continuatio IV der Chronica minor auctore Minorita Erphordiensi, geen bron dus van Dominicaansche of thomistische richting, lezen we. „Item magister Thomas, clarum

[1]) Zeer schoon karakteriseert Cl. Baeumker de Systematiek der Godsleer in de Summa theol. zooals deze vooral uitkomt in de persoonlijke verwerking der bronnen: „Wie jene Kathedralen des Mittelalters, die, gleich dem Straszburger Münster, in der romanischen Stilepoche begonnen und in der gotischen zu Ende gefürht worden, verbindet auch jener Wunderbau, wie er uns am geslossensten in den 43 ersten Quästionen der theologischen Summe der Aquinaten vorliegt, die feierlich ruhevollen und doch so warm lebendigen augustinischen Ideen mit der in aristotelischen Begriffen keck vordringenden logischen Dialektik." Das pseudo-hermetische „Buch der 24 Meister". Festgabe zum 70 Geburtstag. Georg Freiherrn von Hertling gewidmet. 19. (Freiburg 1913).

Dei organum in theologia et in naturalibus et *praecique* in moralibus." Van de Secunda — een teeken van hoogschatting van dit deel der theologische Summa in de thomistische school — werd reeds in 1288 door den Dominicaan Galienus Ozto een uittreksel gemaakt. Ook in onze dagen wordt de Secunda van den Aquiner hoog gewaardeerd en bewondert men in haar het eerste wetenschappelijk systeem der christelijke zedeleer. „De eerste", zoo schrijft b.v. J. B. von Hirscher [1]), „die de christelijke zedeleer in een formeel systeem heeft ondergebracht, was Thomas van Aquine. Hij stelde de algemeene ethische begrippen en beginselen voorop en liet daarop volgen hare toepassing op de afzonderlijke gevallen." Ook W. Gasz [2]) — in een belangwekkende, schoon niet geheel onberispelijke ontleding en beoordeeling der Secunda — wijst St. Thomas aan als den grondlegger en schepper der systematische ethiek en rekent het hem aan tot grooten roem, dat in zijn theologische Summa" de Moraal zich niet voordoet als een armzalig aanhangsel van de Dogmatiek, doch als de andere groote helft der Theologie en der kerkelijke wetenschap in 't algemeen." Naar aanleiding der nieuwste vondsten en vorschingen moet ik hier nog als aanvulling bijvoegen, dat reeds twintig jaren vóór de voltooing der Secunda, Al-

[1]) Die christliche Moral I, 65. (Tübingen 1845)
[2]) Geschichte der christlichen Ethik I, 328, 348. (Berlin 1880).

bertus Magnus in het derde ongedrukte deel van zijne Summa de creaturis: De bono sive de virtutibus, de Moraal als een afzonderlijk onderdeel van een philosopisch-theologisch systeem, alhoewel op meer eenvoudige wijze, heeft opgezet en uitgewerkt

In de Secunda heeft de H. Thomas het duidelijkste getoond, wat hij vermag op 't gebied der systematiek. „Nergens," zoo bemerkt Baumgartner [1]), „komt St. Thomas' talent voor systematiek zoozeer uit, als op het gebied der Ethiek". En juist op dit gebied deden zich met betrekking tot de systematiek heel bizondere moeielijkheden voor. Het gold hier, 't concrete menschelijk leven en doen in al zijne verscheidene vormen te brengen onder 't licht der christelijke zedeleer. In de inleiding der Secunda bemerkt Thomas dan ook terecht: „Sermones morales universales minus sunt utiles, eo quod actiones in particulari sunt." De groote Scholastiek heeft inderdaad aan de praktijk en aan het nagaan van het daadwerkelijk zedelijke leven met al zijn omstandigheden, zijn verschillende uitingen, zijn factoren van ontwikkeling en belemmering, zijn gevaren en struikelblokken een ruime plaats geschonken en een overvloed van verrassende waarnemingen gedaan. Hiervoor heeft Simon Deploige [2]) op een bepaald

[1]) Vgl. E. v. Aster, Grosze Denker. I. 311 (Thomas von Aquin) Leipzig 1911. M. Grabmann, Thomas von Aquin (Kempten und München. 1920).
[2]) Le conflit de la morale et de la sociologie. ² Louvain 1913.

gebied van ethisch-sociologische wetenschap, een overtuigend bewijs geleverd, met aangeven van text en van plaats. Het is duidelijk, dat juist het uiteenloopende en het persoonlijke in het praktische leven en doen 't moeielijk maakt, om dit volgens algemeene wetten op eene duidelijke en overzichtelijke systematische methode na te gaan en te beoordeelen. Thomas heeft die moeielijkheden schitterend overwonnen; hij is er meesterlijk in geslaagd, om analyse met synthese te vereenigen, om de praktijk ten dienste te stellen van zijn geniale metaphysisch-theologische bespiegeling — en zoo heeft hij een Moraalsysteem geschapen, zoowel speculatief als proefondervindelijk-praktisch, tot in de uiterste bizonderheden kunstig ingedeeld en tevens naar het leven uitgewerkt. M. Gasz [1]) schrijft terecht: „In de groote uitgebreidheid van het systeem worden de verst-uiteenloopende punten aangeraakt; gebed, beschouwing, visioen staan van den eenen kant; van de andere zijde vertoont zich de wedergave van het zedelijk leven in al zijn verscheidenheid, met al zijn bezwaren en wisselvalligheden der praktijk. Doch nergens raakt de schrijver den draad kwijt. Alles krijgt, als in een filigraankunstwerk, zijn juiste plaats — en waar hij de Ethiek omschrijft als: de leer over de handelingen, daar weet hij ook overal het actieve element meer op den voorgrond te plaatsen; nergens ontbreekt het,

[1]) Geschichte der christlichen Ethik. I, 348.

noch in verstands- en wilsbeweging, noch in de hooge sferen der godsdienstige bespiegeling. Het algemeene vindt zijn toepassing in een menigte van bizondere gevallen, wetten en voorschriften worden door voorbeelden verduidelijkt. Hetgeen de nieuwere Ethica zich ten doel stelt: te bewijzen, dat de Moraal heel het menschelijk leven, in al zijn uitingen en op alle gebied, bestrijkt, daarvoor heeft St. Thomas tot op zekere hoogte reeds de gegevens verschaft." Insgelijks oordeelt ook A. Rietter [1]), iemand, aan wien wij een der beste studies over de Moraal van den H. Thomas hebben te danken: „Hoe Thomas het vele en verschillende tot één geheel vereenigt en toch met de grootste zorg en inspanning de uitwerking van ieder onderdeel weet door te zetten, is te bewonderen."

Eene nieuwigheid en tevens een besliste verbetering van systematiek biedt in de Summa theologica ten slotte ook de Tertia, welker inhoud in de bovengenoemde hoofdverdeeling aldus is aangegeven: tertio de Christo, qui secundum quod homo, via est nobis tendendi ad Deum. De H. Thomas heeft de Incarnatie onmiddellijk met de leer over de Sacramenten verbonden en haar met deze in één, eenig Pars tot een organisch geheel vereenigd. Zijne diepgaande opvatting van het wezen, het streven en werken van den Godmensch heeft aan de leer over de Sa-

[1]) Die Moral des hl. Thomas von Aquin, 50. München. 1858.)

cramenten een christologische tint gegeven. Aan de Godheid van Christus ontleenen, door middel van zijne Menschheid, die het werktuig zijner Godheid is, de Sacramenten hunne genaderijke krachtdadigheid. In 't Geheim der Menschwording, als middel tot zaligheid van het gevallen menschdom, — in den rijkdom van Hem, uit Wiens volheid wij allen hebben ontvangen, is inderdaad geen ander Theoloog zoo diep doorgedrongen als de H. Thomas. [1])

Dit zijn maar enkel losse aanwijzingen over de systematiek der Summa theologica, over hare duidelijke en theologische volgorde, over haren inwendigen bouw, waarover de metaphysisch-theologische bespiegeling van den Auteur, met haar rijkdom van diepzinnige gedachten, haar licht uitgiet. De fouten, die de werken van voorgangers en tijdgenooten onder 't oogpunt van systematiek aankleefden en den leerlingen een waar struikelblok waren, zijn door den H. Thomas vermeden en zijn werk is een meesterstuk van synthese. Om hare systematiek, haar grondplan, haren harmonischen opbouw, heeft men haar terecht vergeleken met de 13e eeuwsche kathedralen.

„De Summa van den ontsterfelijken H. Thomas

[1]) C. v. Schäzler, Die Lehre von der Wirksamkeit der Sacramente ex opere operato, 100. (München. 1860). Fr. Morgott, Der Spender der hl. Sacramente nach der Lehre des hl. Thomas von Aquin, 22 v. v. (Freiburg 1886.) M. Grabmann, Die Lehre des hl. Thomas von Aquin von der Kirche als Gotteswerk, 240 v. v. (Regensburg 1903).

van Aquine," schrijft K. Werner, [1]) „is de meest grootsche schepping van de wetenschap der middeleeuwen; in haar is aan St. Augustinus' grondplan der Theologie de laatste hand gelegd. Wie zich op het standpunt stelt dier beide groote mannen, moet verklaren: — iets meer volmaakts is niet te leveren. In haar machtigen, diep doordachten bouw staat zij vóór ons als een kathedraal der christelijke wetenschap; — in hare heerlijke marmeren hallen schouwt ons oog de rijzige standbeelden der groote Godsgetuigen, die, vanaf den Apostel der Heidenen door den loop der tijden heen, de geheimen hebben verkondigd van Hem, die is van eeuwigheid. Evenals de zienersgeest van den geweldigen Dante bij zijn tocht door 't eeuwige wereldruim het geleide van den wijzen Virgilius — den dichter met het reine, ongerepte, immer jeugdige gemoed — niet versmaadde, zoo wordt ook in dezen heiligen tempel (de Summa theologica) — een beeld van het door God gedachte wereldplan — de wijsheid van Plato en Aristoteles opgeroepen, om den roem te verkondigen des Heeren, die allen, die Hem zoeken, met zijn Geest verlicht. Aldus wilde de H. Leeraar in zijn werk alles gemeld hebben, wat God in zijne uitverkoren Kerk en ook daarbuiten — aan der heidenen kenvermogen — had geopenbaard. Die melding heeft de Christelijke wereld ook vernomen. Welhaast tot juist verstand en inzicht

[1]) System der christlichen Ethik. (Regensburg 1850). I. 47, v.

gekomen, heeft zij in St. Thomas' schepping een werk erkend, waarin Christus zelf behagen vindt, doorstraald als het is met Zijn licht en dooradem van Zijn vrede — en dus voor aller geest en hart een wellende levensbron. En ook nu nog — in onzen, dezen tijd — valt het niet te loochenen : — Sinds de dagen van St. Thomas is geen wetenschappelijk universeel werk van zóó harmonische afgewerkt- en afgerondheid, van zóó rustig evenwicht tot stand gebracht; — ook voor onze oogen staat de Summa in hare grootschheid éénig en alleen! Ze is als een gothieke dom, een groot en rijk gewrocht eener diepzinnige en door God geinspireerde kunst; een blijvend gedenkteeken van hemelsche leer en seraphijnschen liefdegloed, dat de liefde en bewondering en studieijver van alle tijden zal boeien, onweerstaanbaar"!

3. *Het vermijden van herhalingen. Het nieuwe en vooruitstrevende in de theologische Summa.*

De H. Thomas wijst eindelijk nog op een derde gebrek in de methode der scholastieke werken, dat voor den vooruitgang der novitii sacrae doctrinae hinderlijk is: Partim quidem, quia eorum frequens repetitio et fastidium et confusionem generabat in animis auditorum. De Engelachtige Leeraar spreekt zich hier uit tegen de onnoodige en veelvuldige herhaling van dezelfde onderwerpen in het scholastieke onderricht en in de werken der Scholastieken,

wijl hierdoor in den geest der toehoorders verveling en verwarring ontstaat. Deze fout staat met de twee voorgaande nauw in verband. De leeraar in de Theologie, — hij zij spreker of schrijver — die zich vermeit in overtollige vragen en het over 't algemeen meer in de breedte zoekt en niet naar kortheid, juistheid en duidelijkheid streeft, zal ook vaak in herhalingen vervallen en tot verveling van zijn hoorders of lezers meermalen terugkomen op hetzelfde onderwerp. In dezelfde fout zal ook vervallen, die geen orde, geen systeem in zijn lessen of geschriften brengt. Noodzakelijkerwijze wordt hetzelfde dan meermalen behandeld. De boven genoemde gebreken in de textboeken, vooral in de Sententies van Petrus Lombardus, brachten mede, dat de commentaren daarop over 't algemeen overvloeiden van herhalingen. Wat de Quaestiones, vooral de Quodlibeta, aangaat, daarin is een herhaald stellen van dezelfde vraag geen zeldzaamheid.

Deze fout van noodeloos en afmattend herhalen heeft St. Thomas reeds hierdoor vermeden, doordien hij naar stipte juistheid en helderheid streefde en in zijn systeem, logisch tot in zijn uiterste vertakkingen, aan iedere stof de plaats gaf, door den zakelijken samenhang geëischt. Door de Moraal te splitsen in algemeene en bizondere Moraal, heeft hij het hier bestaande gevaar van nutteloos en hinderlijk herhalen meesterlijk weten te omzeilen. Slechts in een uiterst

zeldzaam geval spreekt de Aquiner ex professo op twee plaatsen over dezelfde stof. Een voorbeeld hiervan is de vraag over den doop der Jodenkinderen. In S. th. II, II, q. 10, a. 12. is de vraag gesteld: Utrum pueri Judaeorum et aliorum infidelium sint invitis parentibus baptizandi. In S. th. III. q. 68, a. 10. wordt dezelfde vraag juist met dezelfde woorden gesteld. Doch als men deze artikelen nauwkeurig vergelijkt, kan men Thomas hier geen noodeloos herhalen verwijten. Op de eerstgenoemde plaats, waar deze vraag wordt gesteld in verband met de leer over de zonde van ongeloof, heeft het corpus articuli een gansch anderen gedachtengang dan op de tweede plaats, waar dezelfde vraag is gesteld in verband met de leer aangaande het ontvangen van het Sacrament des doopsels. Van herhaling is hier slechts sprake bij twee objecties en de oplossing ervan. De drie objecties van de tweede plaats zijn overgenomen uit S. th. II, II. q. 10, a. 12, waar nog meer objecties staan. Ten opzichte dezer objecties merkt Bannez [1]) op: „Verum si attente consideras, multo brevius egit in tertia parte et aliquid novi adjiciens quam in secunda secundae disseruerat". De uitgevers der Editio Leonina hebben weliswaar beide artikelen in den text der theologische Summa opgenomen, doch in de praefatio der nieuwe uitgave

[1]) Scholastica commentaria in primam partem Doctoris Angelici S. Thomae Aquinatis. (Lugduni 1588). In D. Thomae prooemium meditatio.

van de Summa contra gentiles hebben ze het vermoeden geuit, dat S. th. II, II. q, 10, a. 12. geinterpoleerd is; te meer, daar dit artikel ook woordelijk is te vinden in Quodl. 2, art. 7. [1])

Wanneer we nu die afwerende houding, die St. Thomas in zijn proloog ten opzichte van herhalingen aanneemt, in verband brengen met de uitlatingen van Wilh. van Thocco, dan blijkt ons nog een andere zaak van gewicht. Ik bedoel het streven van den grooten Scholastiek, om door 't aanbrengen van nieuwe stof ter behandeling, door het stellen van nieuwe vragen, door nieuwe gedachten en bewijzen de belangstelling van den lezer te wekken en te boeien en daardoor den beginneling in de Theologie tot zelfstandigen arbeid te prikkelen. De commentaren op de Sententies en de Summae, die de theologische Summa van den H. Thomas voorafgaan, lijken dikwijls op elkander als twee druppels water. Dezelfde vragen worden maar al te regelmatig met dezelfde auctoritates en met dezelfde rationes voorgesteld en beantwoord. Een groot gedeelte der tegenwerpingen en bezwaren worden van anderen overgenomen en opnieuw aan den man gebracht. Dat geheele artikels, of althans groote stukken eruit, woordelijk worden weergegeven, is geen groote zeldzaamheid. Men behoeft hiervoor de verhouding van

[1]) S. Thomae Aquinatis opera omnia jussu edita Leonis XIII. Tom. XIII. Summa contra gentiles. Praefatio. XXIII. (Romae. 1918).

Alexander van Hales tot Wilh. van Auxerre slechts van wat meer nabij na te gaan. De vergelijkende studie dezer afhankelijkheidsverhouding, waarvoor we goede bijdragen aan P. Parthenius Minges hebben te danken, zal die „eorumdem frequens repetitio" nog meer doen uitkomen.

Geloochend worden kan het niet, dat ook de H. Thomas uit vroegere Scholastieken heeft geput en ook dezelfde vraagstukken behandelt als zij. Doch aan hen woordelijk ontleenen heeft hij niet gedaan en op hetgeen hij uit het voorafgaande overnam, vooral in de theologische Summa en in de Summa contra gentiles, heeft hij dan den stempel gedrukt van zijn eigen persoonlijk genie. Vooral in zijn theologische Summa, gelijk ook al eer in zijn Summa contra gentiles, heeft hij veel nieuws gegeven, zoowel wat inhoud als vorm betreft. Hiervan kunnen slechts heel algemeene bewijzen worden aangevoerd. Bij nadere vergelijking zal men in de Prima een overvloed van nieuwe gezichtspunten en bewijsgronden vinden. Ik verwijs hier slechts naar de Psychologie. (S. th. I. q. 75—89). De wijze, waarop de metaphysica wordt dienstbaar gemaakt aan de leer over God en over de Schepping, beteekent tegenover de vroegere Summae en de commentaren op de Sententies een *novum*, een vooruitgang. Men behoeft b.v. enkel het Godsbewijs van de theologische Summa geschiedkundig te beschouwen

(S. th. I. q. 2) en het met de desbetreffende leer der vroegere en toenmalige Scholastieken te vergelijken, om den indruk gewaar te worden van iets nieuws, van vooruitgang, vooral op gebied van methode en technische termen. [1]) Aangaande de verhouding van den H. Thomas tot het Godsbewijs van Anselmus, merkt Baeumber [2]) zeer juist op: „dat de Aquiner het oude en het nieuwe hier niet los aan elkander knoopt, ook daar waar het oude onhoudbaar is geworden, doch dat hij beslist het onbruikbare oude — het Godsbewijs uit het enkele Godsbegrip — prijs geeft, om het nieuwe — het oorzakelijkheidsbewijs — daarvoor in de plaats te stellen. Dat de metaphysisch-aangelegde Prima nu juist geen herhaling is van hetgeen de traditioneele Scholastiek tot dan toe leerde, doch juist door de philosophie van Aristoteles te benuttigen en verder uit te werken, meestal nieuwe en ongewone wegen opgaat, daarvoor strekt ten bewijze het feit, dat de reactie van het scholastieke Augustinismus op het einde der 13e eeuw zich vooral heeft gekant tegen de thezes en theorieën van het eerste deel der Summa. Het Correctorium fratris Thomae van den Franciscaan Wilh. de la Mare heeft van de 120 bestreden thomistische stellingen er niet minder dan 49 uit de Prima.

[1]) Vgl. Baeumker, Archiv für Geschichte der Philosophie, 132. (1908).
[2]) Witelo, Beiträge zur Geschichte der Pholosophie des Mittelalters III. 2. 302. (Münster, 1908).

Het meeste nieuws bevat de Secunda, die, in den vorm van zulk een uitgebreid afzonderlijk deel der Summa, reeds onder systematisch opzicht al een heel groote voortgang beteekent tegenover de vroegere behandeling van de ethische vraagstukken. Alexander van Hales en ook Albertus Magnus, in zijn nog ongedrukte derde deel van zijn Summa de creaturis: De bono sive de virtutibus, konden de geheele Ethica, Politica en Rethorica van Aristoteles en ander door Thomas gekend en benuttigd bronnenmateriaal ook nog niet in het systeem van hun leer over de deugden inwerken. [1]) P. Th. Pègues O. P. [2]) heeft volop gelijk, als hij de Secunda het meest oorspronkelijke en in zekeren zin ook het meest geniale deel der Summa theologica noemt. In omvang van verwerkt bronnenmateriaal, in overvloedige praktische toepassing, in klaarheid en consequentie

[1]) Met den naam van Alexander van Hales wordt ook in verband gebracht de zeer omvangrijke Summa de virtutibus, in 1509 bij Jean Petit te Parijs gedrukt; deze is echter zeker niet van Alex. van Hales, doch waarschijnlijk van zijn leerling Wilh. van Melitona, O. F. M. De bemerking op het laatste blad dier uitgave: „In qua originaliter pene omnia, quae in secunda secundae Sanctus Thomas collegit, habentur", die vroeger al tegen de Secunda Secundae afzonderlijk werd aangevoerd, is zaakkundig geheel en al ongegrond, daar „beide Arbeiten in Anlage und Durchführung durchaus verschiedene Werke sind". Vgl. P. Ign. Jeiller, O. F. M.: Die sogenannte Summa des Alex. von Hales. Katholik. I, 38—54. 1879 en S. Bonaventurae opera, Quaracchi. I, LVII—LXII.

[2]) Commentaire français littéral de la Somme théologique de Saint Thomas d'Aquin. VI. (Toulouse—Paris, 1911). Avant-Propos, VI: Cette seconde partie de la Somme théologique en est la partie la plus originale et, en un sens, la partie la plus géniale.

van systematiek, in philosophische beschouwingen overtreft de Secunda van den H. Thomas alle verhandelingen over Moraal in de systematische werken der Scholastieken en geeft in tegenstelling daarmede onnoemelijk veel nieuwe gedachten Van de theologische Summae kan hier alleen in vergelijking komen de Summa van Ulrich van Straatsburg, die, naar allen schijn onafhankelijk van Thomas, in het zesde boek een uitgebreide, doch niet voltooide Moraal geeft, doch zoowel wat inhoud als vorm betreft, het aflegt tegen het werk van St. Thomas. Slechts met ruwe trekken en in zeer beperkte keuze kan ik het nieuwe in de Secunda van St. Thomas aangeven. Vooreerst verwijs ik naar de verhandeling De passionibus (S. th. I, II. q. 22—48), in de middeleeuwsche Scholastiek de uitvoerigste en de meest beteekenende leer over de hartstochten. Men behoeft deze uiteenzetting van den Engelachtigen Leeraar slechts te vergelijken met de tamelijk uitvoerige leer der zielsbewegingen, die Albertus Magnus — in de ongedrukte leer over de deugden — in zijne Summa de creaturis geeft, om zich te overtuigen, dat Thomas zich niet tevreden stelt met te herhalen, wat anderen vroeger hebben gedacht en gezegd, doch zeer veel nieuws aanvoert. [1]) Hetzelfde geldt van den onmid-

[1]) Aangaande de leer van Thomas over de hartstochten bemerkt W. Gasz in: Geschichte der christlichen Ethik, I, 332. „Neben dem Ethos kommt notwendig auch das Pathos in Betracht; die Aufnahme desselben in das Material der Ethik ist ein Fortschritt. Thomas ist er-

delijk daarop volgenden tractaat: De habitibus. Uit het onoverzienbaar vele, dat in de Secunda Secundae deels naar den inhoud, deels naar den vorm eene nieuwigheid is, zij slechts vermeld de uitgebreide verhandeling over 't kloosterleven. (S. th. II, II, q. 186—189.) De Tertia stelt, zoowel in de Incarnatie — bij wijze van voorbeeld verwijs ik naar de quaestio over de kennis van Christus (S. th. III. q. 9—12) en op meerdere afdeelingen in den tractaat: De mysteriis Christi — als in de leer over de Sacramenten, nieuwe problemen en brengt nieuwe bewijsvoeringen. Vooral de rationes convenientiae, die de vrucht zijn van intensieve studie der H.H. Vaders, getuigen van een niet geringe mate van oorspronkelijkheid. Dat

griffen von dem bunten Schauspiel des Passionslebens; er will es entwirren und zergliedern, sei est auch mit den Mittlen eines künstliches Schematismus. Jedes Stück wird nach Subjekt und Objekt, nach Ursache und Wirkung untersucht, die mechanische Wiederholung derselben Operationen ermüdet, aber in diesem eintönigen Vortrag finden sich gleichwohl scharfsinnige Beobachtungen in Menge". Wanneer er hier sprake is van herhalingen, dan worden hier niet bedoeld zakelijke herhalingen, doch herhalingen van dezelfde methodische behandeling van onderwerpen, die naar den inhoud bij elkander behooren, doch elk op zich steeds nieuw zijn. De herhaling van deze methodische behandeling wordt door den zakelijken inhoud gevorderd. Juist om die door Gasz erkende „scharfsinnigen Beobachtungen in Menge" is die herhaling niet zoo afmattend, te meer daar men het doelmatige ervan inziet en weet, dat de behandeling daardoor logisch duidelijker wordt. Overigens zijn vele problemen der experimenteele Psychologie met hun verslagen van herhaalde proefnemingen afmattender om te lezen, dan de leer van St. Thomas over de hartstochten. Doch de uitvoerige bespreking der experimenteele proeven vormt juist den hechten grondslag voor de wetenschappelijke resultaten van het onderzoek, — en daardoor wordt voor den vakkundigen lezer de onaangename indruk dier herhalingen weggenomen.

met behulp der metaphysica dieper wordt doorgedrongen in 't geheim der Eucharistie, (St. th. III. q. 75—77.) beteekent in menig opzicht een novum tegenover de vroegere behandelingen van hetzelfde mysterie. Men vergelijke hier b.v. eens nauwkeurig den uitleg van den Aquiner met de zeker toch ook diepgaande parallel-verhandeling van den H. Bonventura in zijn commentaar op de Sententies. De wetenschappelijke vooruitgang en de nieuwe wijze van beschouwing in de Tertia vinden ook hun grond in nieuw verwerkt bronnenmateriaal. De commentaren van den H. Joês Chrysostomus en van den H. Cyrillus van Alexandrië hebben tot grondiger behandeling der leer over Christus, over de Verlossing en de Sacramenten het hunne bijgedragen.

Overigens waren ook de tijdgenooten en de leerlingen van den H. Thomas er reeds van overtuigd, dat in het onderricht van den grooten Leeraar oorspronkelijkheid, vooruitgang en zelfstandigheid te vinden zijn. Zijn biograaf Wilh. van Thocco, [1]), die als leerling hem persoonlijk nabij stond, heeft het element der nieuwheid bij Thomas met veel nadruk doen uitkomen. „In zijn leerplan heeft hij nieuwe

[1]) Vita S. Thomae Aquinatis, C. 14. Ed. Pruemmer bld. 81. „Erat enim novos in sua lectione movens articulos, novum modum et clarum determinandi inveniens, et novas adducens in determinationibus rationes; ut nemo qui ipsum audisset nova docere et novis rationabus dubia diffinire, dubitaret, quod eum Deus novi luminis radiis illustrasset".

artikelen ingebracht, in zijn redeneeringen een nieuwe manier gevolgd, in zijn betoogtrant nieuwe bewijzen aangevoerd, zoodat niemand, die hem zooveel nieuws hoorde leeren en twijfels en moeielijkheden met nieuwe bewijzen hoorde oplossen, er nog aan twijfelde, of God had dien denker met de stralen van een nieuw licht verlicht." Bij deze oude getuigenis kunnen we er nog een voegen van een Theoloog uit onze dagen, wiens oordeel, wegens zijne buitengewone bekendheid met de gedrukte en ongedrukte Scholastiek, gewicht in de schaal legt. P. Ign. Jeiler, O. F. M. [1]) geeft het „novum" der Thomistische werken in de manier van voorstelling aldus aan:" Door zijn preciese en beteekenisvolle zegswijze heeft de H. Thomas aan al zijne geschriften, doch voornamelijk aan de theologische Summa zulk een sprekend karakter van oorspronkelijkheid en zelfstandigheid geschonken, als niemand hem dit zou kunnen vóór- noch nádoen."

4. *Invloed der theologische Summa. Hare godsdienstige wijding.*

Zooals uit de voorafgaande uiteenzettingen blijkt, heeft de H. Thomas ons in zijn proloog omtrent het doel, dat hij bij 't bewerken van zijn theologische Summa op het oog had, en omtrent de middelen, die hij tot 't bereiken van dit doel wilde aanwen-

[1]) Die sogenannte Summa de Virtutibus des Alexander von Hales. Katholik. 1879. I, 52.

den, met even zoo korte als veelzeggende woorden op de hoogte gesteld. Een middel om zijn doel te verwezenlijken, is het aangeven der didactische en methodische fouten en gebreken, die de scholastieke werken aankleven, vooral met betrekking tot de behoeften der jonge theologanten. Helder en scherp heeft Thomas die fouten geteekend, ze zelf op de meest besliste wijze vermeden en ontweken en overal eene tegen-die-fouten-overstaande methode zóó zulver en zóó harmonisch toegepast, dat zijne theologische Summa het ongeëvenaarde klassieke handboek der speculatieve Theologie geworden is voor alle komende tijden.

En dan sluit de Aquiner den proloog met de volgende woorden: „Haec igitur et alia hujusmodi evitare studentes, tentabimus cum confidentia divini auxilii, ea quae ad sacram doctrinam pertinent, breviter ac dilucide persequi, secundum quod materia patietur." Uit dezen slotzin nemen we de woorden *„secundum quod materia patietur"* en *„cum confidentia divini auxilii"*, om ze even in 't kort toe te lichten; want in deze woorden spreekt de groote Scholastiek gedachten, bedoelingen en opvattingen uit, die ons den Prologus, ja de geheele Summa, onder methodisch opzicht nog volmaakter doen kennen.

In de woorden „secundum quod materia patietur" ligt een zekere beperking en eene nadere aanwijzing, om de kortheid, eenvoud en duidelijkheid — waarop,

met het oog op de „sacrae doctrina novitii", de nadruk werd gelegd — nader te belichten en voor misduiding te vrijwaren. Wanneer St. Thomas, om het bewuste didactische doel te bereiken, een zooveel mogelijk eenvoudige, juiste, duidelijke, goedgeordende en volledige voorstelling der sacra doctrina tracht te geven, dan sluit hij tevens — daar de stof der wetenschap uit en in haar zelve toch al zwaar en moeieiijk is — alle oppervlakkige, alledaagsche en over moeielijkheden licht heenglijdende voorstellingswijze uit. Dit is de beteekenis der woorden: „secundum quod materia patietur." Kardinaal Cajetanus maakt hieromtrent de volgende bemerking [1]): „Novitiis namque opus hoc convenire dicitur non ratione facilitatis aut superficialis aut epilogalis aut introductorii tractatus; sed ratione sectarum superfluitatum, omissae repetitionis, et pulcherrimi ordinis ab ipso inventi; ut enim in processu apparet, omnes theologales difficultates, et ex propriis, hic distincte tractantur." De H. Thomas van Aquine heeft in zijn theologische Summa geheel zijn talent op stuk van didactiek en methodiek ontvouwd, om de beginners en nieuwelingen in de heilige wetenschap langs een zekeren weg in te wijden in de diepe verborgenheden der speculatieve Theologie. Hij heeft echter zijn werk

[1]) S. Thomae Aquinatis opera omnia jussu Leonis XIII edita. IV. Pars prima Summae theologicae cum Commentariis Thomae de Vio Cajetani, O. P. 5. (Romae 1888).

zoo weten in te kleeden, dat ook de provecti, de goed beslagen en vergevorderde theologanten en zelfs zij, die hun levensideaal vinden en nastreven in de siudie der Theologie, bij hun doordringen in de leer der Summa Theologica, steeds weer nieuwe kennis opdoen. Dit monumentale werk is dan ook een van die zeldzame boeken, die men àl beter leert verstaan, àl meer bemint, naarmate men zich met de studie ervan bezighoudt. O! wanneer men de Summa Theologica meermalen heeft doorgewerkt, wanneer men in hare afzonderlijke deelen en problemen dieper is doorgedrongen en men zich ook in de studie der andere werken van den Aquiner heeft verdiept; — wanneer men zich de moeite heeft gegeven, geschriften en leer van den Aquiner te beschouwen in het licht der werken van de andere groote Scholastieken; — wanneer men zich met de oudste leerlingen van den Vorst der Scholastieken en met de latere commentators der Summa Theologica heeft vertrouwd gemaakt; — wanneer men de betrekkingen tusschen de ideeënwereld van St. Thomas en het moderne denken is nagegaan; — wanneer men aldus de Summa Theologica maakt tot het middelpunt van een noesten wetenschappelijken levensarbeid, — dan geraakt men dit werk nimmer uitgelezen of moe gestudeerd, maar dan zal men steeds met nieuwe vreugde en tot nieuw verstandelijk gewin naar dit boek grijpen, en met den klassieken com-

mentator der Summa contra gentiles, den generaal der Dominicanen, Franc. Sylvestris van Ferrara, [1]) op grond van eigen innige ervaring bekennen: „Nunquam Thomam Aquinatem conveni, quin abierim doctior ejusque amantior!"

Ik geef hier het woord aan een Theoloog der 19e eeuw, die uit eigen rijke ervaring dat gezegde van zooeven kan bevestigen. P. Jos. Kleutgen S. J. [2]) schrijft over de diepte der Theologie van den H. Thomas aldus: „Wat deze eigenschap nog des te meer doet bewonderen, is juist datgene, wat haar voor de oogen van velen verbergt: de diepzinnigste gedachten gaan bij den H. Thomas met den grootsten eenvoud en kortheid van voorstelling gepaard. Niet bij een vluchtige lezing, doch bij een aanhoudende studie ziet men die diepzinnigheid in. Wanneer men aangaande een vraag, die de H. Thomas in enkele zinnen beantwoordt, de groote verhandelingen, die zijn commentators daarover hebben geschreven, dikwijls heeft doorgelezen, of wanneer men zich lang aan eigen overdenking heeft overgegeven en men dan teruggaat naar den text van den H. Leeraar, waarvan men was uitgegaan, dàn en eerst dàn ontdekt men, welk een rijkdom van gedachten onder het bescheiden omhulsel van zijn

[1]) Commentarius in libros quotuor contra Gentiles S. Thomae Aquinatis. Auctoris nuncupatoria epistola Sancto Patri Clementi VII. Pont. Max.

[2]) Die Theologie der Vorzeit. IV. 93 v. v. (Münster 1860).

weinige woorden ligt verborgen. Men staat verbaasd, wanneer men, hetgeen men als vinding van anderen of als vrucht van eigen studie meende te hebben gewonnen, in de woorden van den H. Leeraar als in zijn kern opgesloten vindt en men ziet in, dat men op den weg, dien men alleen meende te gaan, door hem geleid en verder is gevoerd. Beschouwt men zijne voorstelling opnieuw, dan verdwijnen alle twijfels, die er nog waren en de gedachten, die in den geest nog door elkander liepen, voegen zich gemakkelijk te zamen tot een geordend geheel."

De H. Thomas wil zijne theologische Summa verder schrijven „cum confidentia divini auxilii". Satolli [1]) verklaart deze woorden van den prologus aldus: „Sic modestiam animae prae se fert ac spem praesentis Dei, qui singulari abundantia suae lucis jam diu mentem Angelici perfuderat praecipue ad Summam hanc Theologicam conficiendam." Door zijne hooge opvatting van de Theologie als „quaedam impressio scientiae divinae, quae est una et simplex omnium" (S. th. I, q. 1, art. 3), als een deelnemen aan de kennis van God en de Zaligen, — eene idee, die volgens een goede opvatting en duiding ook aan de Disputà van Raphaël ten grondslag ligt — werd in de vrome, Godgewijde ziel van den grooten Scholastiek nog heel in 't bizonder de overtuiging bevestigd, dat 's menschen denkvermogen,

[1]) In Summ. Theol. D. Thomae Aquinat. praelect. I. 18. (Romae 1884).

bij alle inspanning, toch nog bizondere bovennatuurlijke genadehulp noodig heeft, om de Godgeleerdheid, de Sacra doctrina, naar behooren in zich op te nemen, te begrijpen en te verwerken. Met zijn geschreven woord heeft hij dan ook gewezen op de noodzakelijkheid en de kracht dezer bovennatuurlijke factoren, om hier op aarde door te dringen in de geheimenissen Gods. Voornamelijk zijn bij hem de gaven van den H. Geest een kostbare hulpe, om tot de hoogste theologische kennis te worden opgevoerd. Het donum intellectus verheft het verstand tot de veilige en zekere verkenning van de hoogte van het bovennatuurlijke; het donum sapientiae maakt, door een teedere en innerlijke levensgemeenschap met God, [1]) bekwaam tot een beschouwend erkennen en genieten der Goddelijke Waarheid en geeft reeds een voorsmaak van de zalige aanschouwing Gods in den hemel. [2]) Dit is het, wat op het strenge en ernstige gelaat der Scholastieke wetenschap mystieke tinten toovert. Zeker: hoofddoel der Summa Theologica is scherp-duidelijke voorstelling van de waarheid, en zoo kan zij niet in dezelfde mate die mystieke warmte uitstralen als de werken van den H. Bonaventura en, op meerdere plaatsen, die van Albertus den

[1]) Connaturalitas ad res divinas per caritatem. S. th. 2. 2. q. 45, art. 2.

[2]) Vgl. de diepgrondige verklaring van de leer van St. Thomas over het donum intellectus en het donum sapientiae, Joês a S. Thoma, O. P. Cursus theologicus in Summam Theologicam D. Thomae. Ed. VI, 603—650. (Parisiis 1885).

Groote. Maar dit neemt niet weg: — ook op zeer vele plaatsen der Summa Theologica, dikwijls bij korte wendingen, wordt de lezer, bij diepere beschouwing, aangegrepen door de uitingen van het reine, rijke, ontvankelijke, godsdienstige zieleleven van den grooten Heilige, dat op zijn tijdgenooten zulk een machtigen indruk maakte en door Wilh. van Thocco zoo naar het leven is geteekend. In de ascetische werken van de Dominicaner-Theologen Chardon en Massoulié, in den Theotimus van Franc. van Sales, in de Théologie angélique van Hauteville, in de Théologie affective van den Sorbonnist Bail, in de Theologia mentis et cordis van den Dominicaan Vincent Contenson — om slechts eenige van de voornaamste oudere schrijvers te noemen — zijn die trekken van mystieke innigheid uit de Summa Theologica tot treffende voorstellingen verzameld. De theorie van het beschouwende leven en van de christelijke mystiek, in de Secunda Secundae ontwikkeld, is regel en richtsnoer geweest voor de Spaansche mystiek der 16e en 17e eeuw, evenals de Latijnsche werken, vooral van Albertus den Groote, Ulrich van Straatsburg en Gerard van Sterngassen, het model hebben geleverd voor de Duitsche mystiek van de Orde der Predikheeren.

Intusschen zijn de woorden van den Prologus „cum confidentia divini auxillii" niet louter eene uitdrukking eener theoretische overtuiging, maar zij

wijzen er ons ook op, hoe Thomas, door een innig commercium inter scientiam et pietatem, praktisch rekening heeft gehouden met dit auxilium divinum. Zooals Wilh. van Thocco [1]), met verwijzing naar Reginald van Piperno, ons meedeelt, trok de Heilige, zoo dikwijls hij ging studeeren, les geven, schrijven of aan anderen dicteeren, zich terug in innig gebed en smeekte God onder tranen om zijne hulp.[2]) Dezelfde biograaf verhaalt een heele reeks voorvallen van een mystiek gebedsverkeer, waarin die confidentia divini auxilii bij het opstellen van verschillende geschriften des Heiligen tot uiting kwam. En aan zijn vriend en trouwen gezel, Reginald van Piperno, verzekerde Thomas zelf, dat hij zijn wetenschap niet zoozeer aan eigen studie en inspanning, doch veel meer aan goddelijke ingeving te danken had. [3]) In ieder geval heeft de Aquiner 't echter niet aan eigen noesten arbeid laten ontbreken. Het autograaf van zijn Summa contra gentiles uit de vaticaansche bibliotheek, met zijn vele doorhalingen, verbeteringen, kantteekeningen enz. is hiervoor een duidelijk bewijs. Ook vindt men in dat autograaf kantteekeningen, uit wier woorden de innige godsvrucht van St. Thomas en zijn kinderlijk vertrouwen op Gods bijstand ons als een zoete reuke tegengeurt. Door zich innig te hechten aan Christus heeft Thomas zich dat divinum auxilium

[1]) Vgl. Guillelmi de Thocco Vita S. Thomae Aquinatis, C. 30. Ed. Pruemmer, bl. 105.
[2]) Vgl. Revue Thomiste, 1923, 22. bl. 142. v.v. — [3]) Id.

voor zijn theologischen levensarbeid verzekerd. Alle hemelsche wijsheid en wetenschap, waarnaar zijn ziel zoo verlangde, was voor hem besloten in Christus: „Sicut qui haberet librum, ubi esset tota scientia, quaereret nisi ut sciret illum librum; sic et nos non oportet amplius quaerere nisi Christum." (S. Thomas in Ep. ad Colos. cap. 2, lect. 1.) Ook de Prima en Secunda sluiten met een kort innig lofprijzen van Jezus Christus," qui est super omnia Deus benedictus in saecula. Amen." —

Ten allen tijde is van die religieuse wijding, die zoowel over den persoon als over de werken van Thomas ligt uitgespreid [1]), eene bizondere aantrekkingskracht uitgegaan op godsdienstig aangelegde zielen, waardoor ze zijn aangezet, St. Thomas niet enkel in zijn hoogverheven gedachten doch ook in zijn reine zieleleven te volgen, om zoo in zich de idee te verwezenlijken van de Oratie, die de Kerk op zijnen feestdag bidt: et quae docuit, intellectu conspicere, et quae egit, imitatione complere [2]).

---

[1]) Vgl. de voortreffelijke biografie van A. Touron: La vie de St. Thomas d' Aquin, 373—592. Paris 1737.

[2]) Coconnier O. P. schrijft hieromtrent: „Toute fois, comme il serait digne du maître, celui qui, non content de suivre Saint Thomas dans le chemin de la doctrine, marcherait encore généreusement sur tes traces dans le chemin de la vertu; qui reproduirait en lui-même son humilité et sa douce bienveillance, son détachement du monde, son assiduité à la prière, son zèle apostolique, son ardent amour pour Dieu, le Dieu de la Croix et de l'Eucharistie, sa tendre dévotion envers la Mère du Verbe Incarné! A coup sûr, celui-là serait le disciple parfait, et en lui nul n' hésiterait à réconnaître et à saluer le vrai Thomiste." Revue Thomiste, I. 26. (1893).

DERDE HOOFDSTUK.

Gedachten omtrent uitleg en praktische toepassing der theologische Summa van St. Thomas.

I. *Over de wijze van uitleg der Summa Theologica.*

Wanneer ik hier, als slotwoord dezer inleiding tot de theologische Summa van den H. Thomas, eenige korte bemerkingen neerschrijf over de geschikte wijze, waarop dit werk kan worden verklaard en uitgelegd, dan komt mij die Thomasverklaring als de meest ideale voor, die van een zoo diep mogelijk afdalen tot - en innig meeleven met - de wetenschappelijke persoonlijkheid van den grooten Heilige en christelijken Denker uitgaat; die in zekeren zin een nà- en hèr-beleving is van datgene, wat hij in zijn Summa als geheel en in al hare afzonderlijke deelen heeft bedoeld, heeft nagestreefd en voor oogen heeft gehad. Daarom hebben we ons in deze inleiding zoo uitvoerig bezig gehouden met het „propositum in hoc opere", met het in den proloog uitgesproken en aangegeven plan.

Als we thans overgaan tot het schetsen der methode, om Thomas en meer nog in 't bizonder de

theologische Summa te verklaren, dan komt *op de eerste plaats* in aanmerking de **Systematische methode** van uitleg. Deze methode verklaart zin en inhoud der afzonderlijke artikelen en gaat de betrekking na, waarin deze staan tot hunnen onmiddelijken en verwijderden context, om zoo den zakelijken inhoud van het geheele werk in al zijn omvang en diepte grondig te leeren verstaan en alzijdig te begrijpen.

Eerstens neemt men volgens deze methode de littera der afzonderlijke artikelen en bepaalt men vóór alles de plaats, die zij innemen in den gedachtengang van het geheel. Hij, die Thomas studeert moet de volgorde en den onderlingen samenhang der artikelen, quaesties, tractaten en deelen van de theologische Summa in scherpe omlijning voor den geest hebben staan. Bij de uiteenzetting van ieder afzonderlijk artikel verklaart men eerst juist den titel en geeft men daarmede tevens de beteekenis van het: utrum, van het vraagpunt, aan. De zakelijke inhoud van het corpus articuli wordt zoo op- en uiteengezet, dat de philosophische en theologische begrippen en waarheden, die men voor de oplossing noodig heeft, goed worden verduidelijkt, dat het antwoord of de oplossing van Thomas in één of meer stellingen of conclusies wordt geformuleerd en dat de bewijzen, hiervoor door hem aangevoerd, in haar bindende kracht worden weergegeven. Wat de objectiones aangaat, waarmede Thomas begint

en die hij naar aanleiding der responsio principalis vooropzet, hare formuleering en beantwoording geschiedt bij de dialectische verklaringswijze meest in forma d.w.z. syllogistisch. Deze logisch-te-werkgaande ontleding van den text, deze elucidatio formalis der afzonderlijke artikelen, zooals die in 't studieplan bij de Dominicanen in zwang is en door de Thomasverklaarders dezer Orde bij voorkeur in beoefening wordt gebracht, heeft dit onbetwistbaar voordeei, dat het verstand zich van zelve met den text der Summa vertrouwd maakt en hare in- en uitwendige structuur grondig leert kennen.

Ten tweede vordert de systematische Thomasverklaring, dat ook de andere werken van den H. Thomas bij den uitleg der theologische Summa ter hand worden genomen. Hier kan ik kort zijn, wijl ik boven reeds, bij het vaststellen der plaats, die de Summa in het geheel van Thomas' werken inneemt, uitvoerig heb gewezen op het onontbeerlijke van deze methode, door den Dominicaner-theoloog A. Massoulié vastgelegd in deze formuul: „Divus Thomas sui interpres." Eene juiste en afdoende toepassing dezer methode vordert nu eenmaal, dat men slechts echte geschriften van den Aquiner bezige en dat men dus wete, wat te recht-, wat ten onrechte op Thomas' naam staat; vervolgens, dat men ook lette op de chronologie dier werken en dat men de innerlijke ontwikkeling en den vooruitgang der leer van

den grooten Scholastiek niet onachtzaam voorbijga; eindelijk, dat men met de wording, de methode en het eigenaardige der afzonderlijke werken van Thomas goed op de hoogte zij. Hier kan ik verwijzen naar hetgeen vroeger, voornamelijk over de verhouding tusschen de Quaestiones disputatae en de Summa Theologica, is gezegd. Die verklaringsregel: Divus Thomas sui interpres is al lang, vóór hij door Massoulié werd geboekstaafd, metterdaad in toepassing gebracht. Vooral Joês Capreolus heeft voor elk van zijn conclusiones, waarmede hij een of ander thomistisch leerpunt uitsprak, de plaatsen uit alle werken van Thomas aangehaald en op haar waarde geproefd. Aan dezelfde opvatting dankt ook de Tabula aurea van Petrus van Bergamo haar bestaan. Vooraanstaande thomisten van onzen tijd hebben uitdrukkelijk beweerd, dat men Thomas eerst door hemzelven, door de verwante parallel-punten uit zijn verschillende werken, moet verklaren, voordat men zijne commentators raadpleegt. „Naar mijn oordeel", schrijft Kardinaal Zigliara O. P. [1]), „is dit de ware methode, om voordeel te trekken uit de leer van St. Thomas en die grondig te kennen, dat men den H. Thomas met den H. Thomas verklaart: door eerst zijn grondbeginselen met groote nauwkeurigheid na te gaan en in het licht daarvan de leerstukken, in zijn verschillende

[1]) Sopra alcune interpretazioni della dottrina ideologica di S. Thomaso d'Aquino. 2. 38. (Viterbo. 1870). Door E. Commer aangehaald in: Divus Thomas, V, 289. (1918).

werken verspreid, te beschouwen en met elkander te vergelijken. Daarmede bedoel ik geenzins, de studie der Commentators uit te sluiten, wijl hunne hulp, vooral van de geleerste onder hen, menigmaal noodzakelijk is en men niet willekeurig moet afwijken van hun uitleg; doch men moet ze niet tot hoofdstudie nemen. Eerst de H. Thomas zelf! Bij hèm leert men ook het gehalte zijner commentators proeven, maar bij hèn proeft men niet altijd den zuiveren St. Thomas." Coconnier O. P. drukt hetzelfde aldus uit: „Dans les oeuvres de S. Thomas la lumière est partout intense et rayonnante; le négliger pour ses commentateurs, ce serait laisser le soleil pour les flambeaux." [1])

Ten derde is bij de systematische verklaringsmethode noodig de studie der commentaren op de theologische Summa. Boven, in het geschiedkundig overzicht, hebben we de voornaamste ervan leeren kennen. Het spreekt van zelf, dat men daarin veel kan vinden, om littera en mens der theologische Summa te verstaan en beter te begrijpen.

Om St. Thomas te verklaren en ook bij den uitleg der theologische Summa, bedienen we ons *op de tweede plaats* van de **Geschiedkundige methode** van uitleg. Wil deze methode vrucht dragen, dan moet ze de systematische methode tot grondslag nemen en eischen, dat men van te voren goed op de hoogte

[1]) Le vrai Thomiste. Revue Thomiste. I. (1893).

zij van text, methode en gedachtengang der thomistische werken. Beschouwt de systematische verklaring de werken en leerstellingen van Thomas als één afgewerkt geheel en tracht deze als 't ware het *wezen* der leer van St. Thomas te doorgronden, — de geschiedkundige beschouwing gaat voornamelijk de *wording* na van text en gedachten Hier worden de geschriften van Thomas in hun levenden samenhang met het geheel der Scholastiek beschouwd en beoordeeld, zoodat ze zich ten slotte scherp afteekenen tegen den achtergrond der christelijke middeleeuwsche cultuur. Dat het wetenschappelijk levenswerk van St. Thomas in het licht dezer beschouwing hooge geschiedkundige waarde krijgt, dat de theologische Summa — ook bij een niet metaphysisch- en theologisch-aangelegd modernen denker — een eigenaardig-bekoorlijken indruk te weeg brengt, ligt buiten allen twijfel en wordt ook door uitlatingen van denkers onzer dagen genoegzaam bevestigd. Doch ook wordt door deze historisch-genetische wijze van beschouwing onze kennis van Thomas' leer ten zeerste verruimd en verdiept. Ze laat ons vooral ook dieper doordringen in het rijke geestesleven van den Aquiner, dat met alle stroomingen en richtingen van den toenmaligen tijd rekening houdt en toont ons het ontstaan en den groei van zijn philosophisch-theologische gedachten. Vooral wordt de volgroeidheid en rijpheid der theologische Summa onder methodisch

en zakelijk opzicht eerst waarlijk echt duidelijk, als we hare plaats in het geheel der Scholastiek in 't algemeen en in bizonderheden nauwkeurig naar hare bronnen beschouwen. In de geschiedkundige verklaringsmethode zien we ook, wat de H. Thomas in zijn denken en werken van dien tijd heeft overgenomen; we worden erdoor in staat gesteld om te beoordeelen, hoe de eigen meeningen van St. Thomas — waar hij afwijkt van de toenmalige doctrina communis en nieuwe wegen inslaat — ontstonden en zich handhaafden. Juist in dit opzicht wordt de theologische Summa door de geschiedkundige beschouwing rijk belicht.

De geschiedkundige methode van uitleg beschouwt de werken van St. Thomas onder het drievoudig opzicht van tijd: van *verleden*, *tegenwoordig* en *toekomend;* d.w.z. ze beschouwt zijn geschriften — hier de theologische Summa — met betrekking tot hare bronnen, voorbeelden en voorloopers, volgt verder de verbindingslijnen, die er tusschen de werken van Thomas en de Scholastiek van zijn tijd bestaan en gaat eindelijk den invloed na, dien Thomas op het onmiddelijk nageslacht heeft uitgeoefend. Over dit drievoudig opzicht hier slechts een enkele korte bemerking.

De verhouding van den H. Thomas tot zijn bronnen, voorbeelden en verwijderde, meer nabije en onmiddelijke voorgangers kan men beschouwen onder

methodisch en onder zakelijk opzicht. Beschouwt men haar onder methodisch opzicht, dan gaat men den aard en de wijze na, waarop Thomas zijn bronnen heeft toegepast, of — en in hoever — hij b.v. de Vaders aanhaalt uit het oorspronkelijke resp. uit vertalingen, dan wel of hij die aanhalingen uit bloemlezingen, glossen of geschriften van andere Scholastieken heeft overgenomen. Men onderzoekt, of hij die plaatsen in haren samenhang beoordeelt, dan wel ze als op zich zelf staande beschouwt en behandelt. Dat zulk onderzoek omtrent de manier, waarop hij de bronnenhulp benut, voor de verhouding van Thomas tot de Vaders, Philosophen of vroegere Scholastieken, ook wat den zakelijken inhoud betreft, zeer nuttig kan wezen, daarvoor is G. von Hertlings' verhandeling „Augustinuszitate bei Thomas von Aquin" een sprekend bewijs. Ook moet men hierbij vaststellen, of Thomas in zijn bronnenhulp historisch-critisch te werk gaat en zich bijgevolg ook met de vraag over echtheid bezig houdt; zoo zal men, bij hetgeen tot nog toe daarover is uitgemaakt, nog nieuwe gegevens kunnen verschaffen.

Om te kunnen beoordeelen, in hoever de inhoud van St. Thomas door zijn bronnen, voorbeelden en voorgangers is beinvloed, dient eerst te worden uitgemaakt, welke auteurs hij metterdaad heeft geraadpleegd. Hieromtrent zijn er meerdere afzonderlijke bijdragen van vroegeren en ook van lateren tijd

verschenen, doch van een eenigzins uitgewerkt geheel zijn we nog ver. Een reeks artikelen van P. Gardeil O. P. [1]) in de Revue Thomiste leveren echter al vast een goed begin.

Met betrekking tot de Vaders, de werken van Aristoteles, de Arabisch-Joodsche philosophie, de Vroeg-Scholastiek, het Kerkelijk Recht en vooral met betrekking tot de H. Schrift kunnen we die aanhalingen beter vaststellen, daar Thomas de auteurs doorgaans met name noemt. Met den text van gedrukte uitgaven moeten we eenigzins voorzichtig zijn, wijl later aan die citaten uitweidingen zijn toegevoegd. Het onderzoek naar den invloed van het genoemde bronnencomplex op den inhoud der thomistische werken is door menige kostbare afzonderlijke bijdrage inderdaad veel vergemakkelijkt, vooral wat de verhouding aangaat der leer van St. Thomas tot Aristoteles, Augustinus, 't Neoplatinismus, Averroës, Avicenna, Avencebrol en Mozes Maimonides.

Om te kunnen beoordeelen, hoever Aristoteles' leer aandeel heeft aan de Summa Theologica en er invloed op heeft uitgeoefend, is het noodig, dat men de commentaren van St. Thomas op Aristoteles bestudeere en naga, wat hij in zijn problemen aan de leer van genoemden wijsgeer heeft ontleend. De

[1]) La réforme de la théologie catholique. Les procédés exégétiques de Saint Thomas. Revue Thomiste XI, 428—457. (1903). Id. La réforme de la théologie catholique. La documentation de Saint Thomas. Revue Thomiste. XI, 197—215. (1903).

verhouding van den H. Thomas tot de Grieksche Vaders is, afgezien van de desbetreffende verhandelingen over Johannes van Damascus en den Pseudo-Areopagiet, nog weinig opgehelderd. De groote vooruitgang der speciaalstudie omtrent de Scholastiek der 12e eeuw kan ook veel bijdragen tot belichting der verhouding van den H. Thomas tot de groote Theologen der Vroeg-Scholastiek. Welk een helder licht het geschiedkundig onderzoek kan werpen op de kennis van afzonderlijke thomistische leerstukken, wordt duidelijk bewezen door de geschiedkundige behandeling van het thomistisch Godsbewijs in Baeumkers Witelo. Als een voortreffelijk voorbeeld, hoe geheele tractaten der theologische Summa naar hun bronnen kunnen worden onderzocht, kan dienen de bijdrage van M. Meier: Die Lehre des Thomas von Aquin De passionibus animae in quellenanalytischer Darstellung. [1])

Hoe dichter de auteurs, door hem benuttigd, zijnen tijd nabij staan, des te moeilijker wordt de bronnenstudie in de werken van Thomas Terwijl Alb. Magnus de schrijvers uit het einde der 12e en 13e eeuw, b.v. Simon van Doornik, nog al eens met name noemt, werkt St. Thomas doorgaans met het algemeene quidam. Eénmaal wordt Alanus de Insulis door hem genoemd, een enkelen keer meer Prepositinus en ook

[1]) Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, herausg. von Baeumker. XI, 2. (Münster. 1912.)

Wilh. van Auxerre, ook in de Summa Theologica. De studie van de ongedrukte Summae, van de commentaren op de Sententies, van de Quaestiones-litteratuur uit de 13e en het begin der 14e eeuw zal in vele gevallen er toe bijdragen om den sluier op te lichten, die over dien quidam ligt en vast te stellen, wien telkens het vaderschap toekomt over de theorieën, die St. Thomas hetzij goedkeurt, hetzij geheel of gedeeltelijk verwerpt. Om zich de verhouding van den H. Thomas tot de schrijvers der 13e eeuw vooral, zoo duidelijk mogelijk te kunnen voorstellen, zou men omvang en inhoud moeten weten der bibliotheek, waarover Thomas beschikte. Doch bij Thomas verkeeren we niet in dit gelukkig geval, zooals bij zijn Parijschen collega en wetenschappelijken tegenstander Gerard van Abbeville, wiens boekerij we kunnen schatten naar hetgeen hij aan de Sorbonne heeft vermaakt. Doch niet alleen zijn verhouding tot de ongedrukte geschriften, doch ook de betrekking van Thomas tot de gedrukte Scholastiek uit de 13e eeuw — ik noem hier slechts Alex. van Hales en Alb. Magnus — moet door détailstudie nog veel worden opgehelderd. Aangaande zijn verhouding tot Alexander van Hales hebben we al kostbare aanwijzingen van J. Jeiler O. F. M. [1]) en P. Parthenius Minges O. F. M. [2]).

[1]) Die sogenannte Summa de virtutibus des Alexander von Hales in Katholik 1879, I, 53: „Es scheint uns, dasz es nicht zur Ehre des hl. Thomas gereichen würde, wenn man die Behauptung aufstellen wollte, er habe, als er seine unvergleichliche Summa schrieb, die grosze vom

Omtrent zijne betrekking tot Alb. Magnus wisten zijn tijdgenooten reeds, dat Thomas aan zijn grooten Duitschen leermeester veel had te danken. Joês van Freiburg [1]) zegt er dit van: „Et quasi eadem verba sunt Thomae et Alberti, quia Thomas sumpsit de Alberto, qui doctor ejus fuit in studio Coloniensi". In Cod. Vat. Lat. 722 fol. 209r.—211v. vinden we: Quaestiones fratris Alberti, quas collegit magister frater Thomas de Aquino. Denifle [2]) teekent de verhouding tusschen Thomas en Albertus aldus: „Voor Thomas was Albertus Magnus de Elias, wiens mantel hij voortdurend vasthield. Zonder Albertus was Thomas nooit geworden wat hij werkelijk is: Vorst en Koning der Theologen. Albertus heeft hem daartoe gevormd. Gelijk de sterke pijlers van Bramante den St. Pieterskoepel van Michel-Angelo schoren, zoo hebben het

[1]) Summa confessorum l. 3 tii. de consecratione, q. 17.

[2]) Uit eene preek van Denifle. Vgl.: Albertusfeier in Rom. Dit geschrift bevat de preeken van Z.E. Kardinaal Hergenröther en P. Denifle O.P. bld 22. (München 1880). Vgl. ook Mandonnet, Frères prêcheurs (La théologie dans l'ordre des frères prêcheurs) in Dictionnaire de théologie catholique, VI, 870 v.

Papste so empfohlene Summa des Alexander nicht benutzt. Er, der demütigste Mann, der nur für die Anfänger seine Summa zu schreiben versichert, der das fremde Wissen dem eigenen, soviel die Warheit duldet, stets vorzog, er sollte nicht das Gute, das andere Meister der Scholastik hervorgebracht, selbständig zu verwenden bereit gewezen sein? Man vergreift sich also nicht an der Ehre des englischen Lehrers, wenn man auch deutliche Spuren von der Summa des Alexander in dem ersten aller theologischen Werke, in der Summa des hl. Thomas, zu finden glaubt."

[2]) Abhängigkeitverhältnis zwischen der Summa Alexanders von Hales und dem hl. Thomas, in Franziskanische Studien 1916, III.

mondelinge onderricht en de vooraf geschreven werken van Albertus den grondslag gelegd voor St. Thomas' theologische Summa". Het vaststellen der wetenschappelijke verhouding tusschen die beide groote Scholastieken, met opgeven telkens van plaats en van text: — dat is een werk, waaraan de eerste hand nog moet worden gelegd. De verhandeling van R. de Liechty [1]) bepaalt zich slechts tot algemeenheden. Voor de theologische Summa van St. Thomas komen vooral de commentaar van Albertus op de Sententies en zijn Summa de creaturis te pas. De onlangs ontdekte ongedrukte deelen van dit laatste werk geven ons een breederen kijk op Albertus' Theologie, die ook voor de beoordeeling der parallel-plaatsen in St. Thomas'leer van belang is. Daar de theologische Summa van Albertus van lateren oorsprong is, kan ze niet als bron van de Summa Theologica van St. Thomas worden aangehaald.

Hiermede zijn we gekomen aan den tijd, toen Thomas zelf onderwees en schreef. De geschiedkundige methode van uitleg beschouwt de verhouding van de theologische Summa en ook van de andere werken des Aquiners tot zijn scholastieke tijdgenooten, ook al kan er van afhankelijkheid geen bewijs worden geleverd. Door de vergelijking van de toenmalige Scholastiek krijgt de leer van den H. Thomas een scherper relief. Hoeveel helder licht is er niet

[1]) Albert le Grand et S. Thomas d' Aquin. (Paris 1880).

geworpen — niet enkel geschiedkundig maar ook zakelijk — op de Theologie van de Seraphijnschen Leeraar door P. Jeilers Scholia! Dit werk stelt Bonaventura's commentaar op de Sententies naast de respectieve leer en meeningen der andere Scholastieken; als geheel beschouwd, is het op scholastiek gebied wel de beste dogmatische en historisch-dogmatische verhandeling uit den laatsten tijd. Helder licht wordt ook geworpen op de leer van den H. Thomas, als ze wordt beschouwd in 't kader van de theologische en philosophische wetenschap van zijnen tijd. Nochthans: hiervan is nog slechts weinig werk gemaakt; op 't gebied van dogma en dogmageschiedenis nog veel minder, dan op philosophisch-historisch gebied. In dit opzicht heeft Fr. Ehrle nuttig werk verricht, door voor het eerst de tegenstelling te behandelen tusschen Augustinismus en Aristolelismus; de geschiedkundige kennis van St. Thomas' leer is er werkelijk mee gebaat.

Nog een enkel woord over de betrekking van den H. Thomas tot de onmiddelijk nà hem komende Scholastiek, over den invloed van zijne leer op den meest-nabij-volgenden tijd. Hiervoor kunnen we gebruiken het opstel van Fr. Ehrle: „Der Kamp um die Lehre des hl. Thomas von Aquin in den ersten fünfzig Jahren nach seinem Tode". [1]) Dit vooral is het tijdperk van zijn eigen leerlingen en van die door

[1]) Zeitschrift für katholische Theologie. XXXII, 266—318. (1913).

dezen onmiddelijk in St. Thomas' leer zijn ingewijd. Met innige liefde en vurige bewondering hingen ze hem aan en manmoedig en zaakkundig hebben ze zijn hevig aangevallen leer naar alle fronten verdedigd. Het is duidelijk, dat de grootendeels nog ongedrukte werken dier eerste leerlingen van Thomas voor de kennis der thomistische leer van de hoogste waarde zijn, en wel hierom reeds, wijl zij het leven en den persoon van den Aquiner zoo nabijstonden en er nog een oorspronkelijke overlevering onder hen voortleefde.

Voor het Thomasdeel van mijn: Geschichte der scholastischen Methode, heb ik de werken dezer oudste thomistenschool, die meest door Theologen uit de Dominicaner-Orde werd gevormd, zooveel mogelijk volledig doorgewerkt en met blijden dank moet ik erkennen, dat ik daaruit buitengewoon veel heb geleerd, om de leer van St. Thomas te verstaan en uit te leggen. Voornamelijk valt hier op de leer van den Aquiner en op de leerstukken, door hem bestreden, een zoo helder licht, dat alle schaduw van twijfel omtrent den waren zin der doctrinae S. Thomae geheel verdwijnt. Zeer veel belichting, en wel juist voor den uitleg der Theologische Summa, geven ook de verschillende Correctoria corruptorii, de verweerschriften tegen den aanval van den Franciscaan Wilh. de la Mare. Diens aanval toch is hoofdzakelijk tegen artikelen der theologische Summa gericht. Wat Joês Quidort van Parijs, Ramberto dei Primadizzi en

andere schrijvers dier verweerschriften over afzonderlijke artikelen vaak met alle uitvoerigheid voordragen, is commentarenwerk in den voortreffelijksten zin. Hetzelfde geldt van de verweerschriften van Bernardus van Clermont, Robertus van Tortocollo, Hervaeus Natalis e.a. tegen andere tegenstanders der Thomistische leer. Nog zij er hier op gewezen, dat hetgeen St. Thomas in zijn theologische Summa aan philosophie te berde brengt, — vooral zijn Ontologie en zijn theorie over het ontstaan der menschelijke kennis — het meest uitvoerig en betrouwbaar wordt opgehelderd door de commentaren op de Sententies, Quaestiones, Quodlibeta en Opuscula van de eerste leerlingen der thomistenschool. Om veel voorbij te gaan, moet ik ten slotte nog bemerken, dat het groote verweerschrift van Capreolus in zijn polemische deelen wezenlijk onschatbaar materiaal bevat voor den geschiedkundigen uitleg van St. Thomas.

II. *Over de praktische toepassing der theologische Summa.*

Wanneer we nog heel in 't kort iets gaan zeggen over het benutten der theologische Summa, over hare beteekenis voor den tegenwoordigen tijd, dan moeten we vóór alles aangeven, welke waarde dit monumentaal scholastieke werk bezit voor de hedendaagsche katholieke Theologie. Ook voor dezen tijd is en blijft ze naar haar inhoud en methode het

beste systematisch samenstel der speculatieve Theologie, zoo van Dogmatiek als van Moraal. Neen, het is zich zelf niet tegenspreken, wanneer dezelfde Paus, die de nieuwe codificatie van het Kerkelijk Recht heeft bevolen, tevens ook uitdrukkelijk de Summa Theologica van den H. Thomas, een werk uit de middeleeuwen, als hand- en textboek voor het hooger theologisch onderricht heeft aangewezen [1]). De substantieele indentiteit der christelijke geloofs- en zedeleer door alle tijden heen, de altijd nieuwe en nooit vergaande invloed der Aristotelische wijsbegeerte, die aan den opbouw der theologische Summa zoo krachtig heeft medegewerkt; de eigenaardige methodische voortreffelijkheid van dit voornaamste werk van Thomas — gelijk we boven uitvoerig hebben beschreven —; al deze eigenschappen maken dit „bij uitstek klassieke werk" [2]) voor de katholieke Theologie van blijvende waarde. En juist in onzen tijd, nu de bijbelsche en geschiedkundige Godgeleerdheid zich in zulken opbloei mag verheugen, zal ook de Summa Theologica de systematische speculatieve Theologie meer doen groeien en bloeien.

[1]) Pius X. Motu proprio pro Italia et insulis adjacentibus: De studio doctrinae S. Thomae Aquinatis in scholis catholicis promovendo. Act. Ap. Sedis. VI, 336 (1914). Vgl. A. Horvath O. P.: Die Summa theologica des hl. Thomas von Aquin als textbuch. Divus Thomas, 173—195. (1915). S. Szabó, Die Auktorität des hl. Thomas von Aquin in der Theologie. (Regensburg 1919).

[2]) Scheeben, Handbuch der katholischen Dogmatik. I, 434.

In den loop der tijden heeft de Summa Theologica ook hare diensten bewezen in het praktische kerkelijk leven en is ze gebruikt bij zielzorg en predikambt. Van een leerling van den H. Thomas, Albertus van Brescia, Specialis imitator doctrinae fr. Thomae genoemd, is in vier Fransche handschriften — waaraan ik nog een anoniemen Münchener codex kan toevoegen — een omvangrijk werk: De officio sacerdotis, bewaard gebleven. Dit werk geeft „ex verbis et quaestionibus et tractatibus fr. Thomae de Aquino" en vooral uit de Secunda en de Tertia in den breede alles aan, wat voor den priester en zielzorger in de leer der deugden en der Sacramenten van gewicht kan zijn. Later hebben de Dominicanen L. Bancel [1]), J. B. Perrazzo [2]) e. a. de Summa Theologica tot een prachtig verzamelwerk voor biechtstoel en kansel verwerkt. Ik kan hier natuurlijk slechts algemeene aanwijzingen geven, ofschoon voor de praktische toepassing der Summa Theologica in den loop der eeuwen een overvloed van bewijzen kan worden aangehaald. De groote kanselredenaars waren geinspireerd door de theologische Summa. Ik noem hier slechts Bossuet en uit den lateren tijd de Dominicanen Monsabré [3]) en Janvier [4]), van wie de eerste een Dogmatiek, de

[1]) Moralis D. Thomae doctoris angelici etc. (Avennione, 1677).
[2]) Thomisticus Ecclesiastes. I—II. (Ferrarae. 1692; Venetii 1700 en 1701).
[3]) Exposition du dogme catholique. (Paris. 1873—1890).
[4]) Exposition de la morale catholique. (Paris 1913. v.v.).

laatste een Moraal in aansluiting met de theologische Summa heeft geschreven. Ascetische en mystieke werken hebben uit de Summa Theologica veel kostbaars geput Reeds vroeger — waar ik wees op den ascetisch-mystieken inslag der Summa Theologica — heb ik eenige oudere werken aangehaald. Uit den nieuweren tijd kan ik verwijzen naar de verhandelingen over de Christelijke volmaaktheid volgens den H. Thomas van V. Maumus O. P., Meynard O. P., Barthier, H. Pope, Grundkötter e.a. [1]) Hoe de Summa Theologica in den werkkring van den priester eene vruchtbare hulpe kan zijn, blijkt uit het schoone boek van H. Mahieu: Probatio caritatis. [2]) De hedendaagsche toenemende belangstelling voor de christelijke mystiek en voor de verdieping van het inwendig leven vindt in de leer „de vita contemplativa" (Secunda-Secundae) een theoretische gids, die voor dwaling behoedt en den veiligen weg wijst naar de hooge regionen van 't geestelijk leven.

[1]) V. Maumus, La doctrine spirituelle de St. Thomas d'Aquin. (Paris 1885). Meynard, O. P., Traité de la vie intérieure. Théologie ascétique et mystique [2]. (Paris 1889). Barthier, De la perfection chrétienne et de la perfection religieuse d'après St. Thomas d'Aquin et St. François de Sales (Paris 1902). H. Pope. S. Thomas Aqu. on the Contemplatif Prayer (London 1914). B. H. Grundkötter, Anleitung zur christlichen Vollkommenheit, insbisondere nach der Lehre des hl. Kirchenlehrers Thomas von Aquin 2. (Regensburg 1891). La vie spirituelle: Ascétique et Mystique. (Paris 1919). 199: Tijdschrift uitg. door Dominicanen, dat hoofdzakelijk de mystiek van den H. Thomas behandelt. M. Grabmann, Die Idee des Lebens in der Theologie des hl. Thomas (Paderborn 1922). M Grabmann, Wesen und Grundlagen der katholischen Mystik (München 1922).

[2]) Vgl. Ned. Kath. St. jrg. 1914 bl. 94 en jrg. 1923 bl. 222.

Hetgeen de Spaansche Dominicaan Th. de Vallgornera († 1665) in zijn omvangrijk werk: Mystica Theologia D. Thomae, utriusque theologiae principis, heeft geschreven, heeft hij hoofdzakelijk geput uit de theologische Summa. Philippus a S.S. Trinitate, die een der allerbeste werken over mystiek heeft geschreven, is ook de maker van een voortreffelijke Summa philosophiae — een van de duidelijkste handboeken der philosophie van St. Thomas — en van een zeer duidelijken commentaar op de Summa.

De waarde en invloed der Summa Theologica bepaalt zich niet tot het theoretisch en praktisch arbeidsveld der katholieke Theologie alléén; zij treedt ook buiten de perken der Theologie en neemt voeling met de groote vraagstukken en problemen, waarmede het moderne denken en leven zich vooral op philosophisch gebied bezighoudt. Daarvoor kunnen hier slechts weinige bewijzen en voorbeelden worden aangehaald. De Quaesties van de Prima (q. 12 en 13), waarin de wegen en grenzen onzer Godskennis worden vastgesteld, bevatten in verband met de parallel-plaatsen uit andere werken van St. Thomas (De pot. q. 7; S. c. g. 30, v.v.) verschillende gedachten en leerstellingen, die groote waarde hebben voor de bestrijding van het hedendaagsche Agnosticisme [1]). Ook Thomas heeft immers aan het

[1]) Vgl. het artikel van Chossat S. J.: Agnosticisme in Adhémar d'Alès, Dictionnaire apologétique de la foi catholique, I, 1 v.v.

Agnosticisme van Mozes Maimonides terdege zijn aandacht gewijd. Wie het moderne element in het scholastieke denken en omgekeerd het scholastieke element in het moderne denken nagaat, zal vooral in de Psychologie der Prima (q. 75—89) verbindingslijnen ontdekken, die hem voeren op het gebied der moderne vraagstukken over zielkunde en het ontstaan der menschelijke kennis [1]). Toch heeft St. Thomas bij heel de metaphysische opstelling zijner Psychologie het empirisch element volstrekt niet onderschat. Bij verdere naspeuring zal men menige bijdrage vinden voor de proefondervindelijke analyse van het zieleleven. De zinsneden: in seipso experiri, experimento patet, magis experimur enz. keeren herhaaldelijk terug. De diepe kennis van het wezen der ziel berust op de diligens et subtilis inquisitio van de werking der ziel naar buiten: S. th. I, q. 87, a. 1. De inwerking der phantasie op het hoogere geestesleven (q. 84, a. 7.) gaat uit van empirische feiten. Menig aanknoopingspunt heeft men gevonden tusschen St. Thomas' theorie over het denkproces — dat in de Prima 't duidelijkst wordt behandeld — en de resultaten der moderne experimenteele Psychologie uit de school van O. Külpe.

[1]) Vgl. M. Grabmann, Der Gegenwartswert der geschichtlichen Erforschung der mittelalterlichen Philosophie, 58 v.v. (Wien 1913). Id. Der kritische Realismus Oswald Külpes und der Standpunkt der aristotelisch-scholastischen Philosophie in Philosophisches Jahrbuch, XXIX, 333—369. (1916).

(K. Bühler enz.) [1]). — Op deze betrekkingen en overeenkomsten wordt dieper ingegaan door F. Aveling [2]), te Londen, — een degelijk kenner op theoretisch en praktisch psychologisch gebied. — De leer van S. th. I, q. 85, a. 2. doet uitstekend dienst bij de weerlegging van Idealisme en alle vormen van Subjectivisme en het aantoonen van hunne onhoudbaarheid. Veel is ook in de Summa Theologica en andere werken van St. Thomas te vinden over de transcendenteele waarde der eerste principen, die aan zijn redeneeringen ten grondslag liggen. [3]) Ook wil ik even aanstippen, dat tusschen afzonderlijke verhandelingen in het psychologisch gedeelte der Prima et het critisch Realisme van onzen tijd in menig opzicht overeenkomst heerscht. En ook zij nog vermeld, dat in alle deelen der theologische Summa wordt gesproken over den logischen samenhang der verschillende beteekenissen van een of anderen term; wat uitnoodigt tot een vergelijkende studie met de moderne Semantiek. [4]) De meeste aanknoopingspunten met de groote vragen van onzen tijd vinden we in de Secunda van den H. Thomas.

[1]) Vgl. C. Gutberlet, Experimentelle Psychologie mit besonderer Berücksichtigung der Pädagogik, 72—97. (Paderborn, 1915).

[2]) Confirmations expérimentales d'une théorie du processus cognoscitif in Annales de l'Institut supérieure de Philosophie, II. (Louvain (1913).

[3]) Vgl. R. Garrigou-Lagrange O. P.: Dieu, son existence et sa nature. (Paris. 1915).

[4]) Vgl. M. Heidegger, Die Kategorien — und Bedeutungslehre des Duns Scotus. (Tübingen. 1915).

Daarin geeft hij, met den ruimen blik van een Augustinus en den praktischen zin van een Aristoteles, een uiteenzetting van de geheele christelijke zedeleer naar hare natuurlijke en bovennatuurlijke zijde, naar haar invloed op individu en maatschappij. We hebben er vroeger al op gewezen, hoe de tijdgenooten van Thomas de beteekenis van dit grootste deel der Summa kenden en ook erkenden, en daarom kunnen we hier kort zijn. Juist door zijn vele toepassingen in de Moraal geeft Thomas blijk van zijn scherpen kijk op het praktische leven. „Zijne Ethica," — schrijft J. Mausbach [1]), ... „is psychologisch levensecht en heeft, zooals de resultaten der hedendaagsche Anthropologie bewijzen, een betere opvatting van het menschelijk wezen, dan vele latere philosophische systemen". In afzonderlijke verhandelingen heeft S. Deploige [2]) overtuigend bewezen, dat de Aquiner ethische en sociologische problemen en verwante vraagstukken zoo praktisch heeft behandeld, dat men meent te staan voor resultaten der moderne wetenschap. Doordat Analyse en Synthese zaakkundig hand aan hand gaan, worden St. Thomas' Ethiek, Politiek en Oeconomie ook door grootsche gedachten en grondbeginselen gedragen; zij krijgen door die hoogste normen en principen,

[1]) Grundlage und Ausbildung des Charakters nach dem hl. Thomas von Aquin, 4. (Freiburg. 1911).
[2]) Le conflit de la Morale et de la Sociologie [2]. (Louvain 1912).

welke uit de menschelijke natuur zelve zijn geput en ten laatste in God hun eerste oorsprong vinden, eenheid, stevigheid, diepte en blijvende beteekenis. Juist in onzen tijd zien de groote denkers voor de waardebepaling der dingen weer om naar algemeene waarheid en leggen weer den universeelen maatstaf aan; — allerlei levensvragen op cultureel, sociaal en politiek gebied roepen onverbiddelijk om oplossing; — daarom kan ook de Secunda van den H. Thomas, waarin de Christelijke zedelijke orde op haar diepste grondslagen wetenschappelijk vaststaat, machtig medewerken tot opbouw der Maatschappij.

Om nog in 't kort een enkel afzonderlijk „modern element" in de Secunda aan te geven: zoo vertoont de analytische verhandeling over den menschelijken wil in de Prima-Secundae (S. th. I-II, q. 6-17.) verrassende overeenkomst met de resultaten, verkregen door A. Michotte en N. Ach [1]) bij hun experimenteele studie over den wil. De tractaat De passionibus (S. th. I-II, q. 22-48.) bevat, zooals reeds door velen erkend is, kostbaar materiaal van fijne psychologische opmerkingen aangaande het gevoelsleven en is daarom van belang voor de moderne Psychologie. Ook de onmiddelijk daarop volgende moeielijke en diepzinnige leer over den habitus (S. th. I-II, q. 49 v.v.) is de aandacht der moderne psychologen en pedagogen overwaard. Ook kunnen de uitvoerige en

[1]) Vgl. J. Beszmer S J., Das menschliche Wollen, 2. v.v. (Freiburg. 1915).

diepgaande verhandelingen over de bovennatuurlijke godsdienstige actus en habitus, die een goed deel der Prima-Secundae beslaan, voor de tegenwoordige opkomende Psychologie van den Godsdienst een betrouwbaar richtsnoer zijn. De theorie over de Wetten in de Prima-Secundae (S. th. I-II. q. 90 v.v.), de leer over 't Recht, Rechtvaardigheid enz. in de Secunda-Secundae en andere daarmede samenhangende verhandelingen maken te zamen een voornaam deel uit van de Rechts-, Staats- en Sociaalphilosophie van den H. Thomas. Dat dit gedeelte der leer van Thomas groote waarde heeft voor dezen tijd, daarvan in de omvangrijke litteratuur over de thomistische Rechts- en Staatsleer en Sociologie uit den breeden kring van lang niet enkel katholieke Theologen en geleerden een duidelijk bewijs. E. Tröltsch, O. Gierke, W. Sombart e.a. houden in hun sociologische en nationaal-economische werken wel degelijk rekening met St. Thomas. Bekend zijn ook de geestdriftige woorden van R. v. Jhering in zijn werk: Der Zweck im Recht. De eigendomsleer van den grooten Scholastiek, door G. von Hertling, Fr. Walter, Fr. Schaub, S. Deploige, V. Catrein e.a. in hare ware geschiedkundige verhouding tot de communistische eigendomsleer uiteengezet, heeft hooge actueele beteekenis in dezen tijd van begoocheling en verleiding door het Socialisme. Ook wordt de idee van de Democratie door uitspraken en gedachten

van St. Thomas helderder belicht. [1]) Het streven om 't Volkenrecht weer terug te brengen op christelijken grondslag, vindt steun in de verheven gedachten en begrippen der Secunda. [2]) De Secunda eindelijk is ook van belang voor de cultuur-geschiedenis en cultuur-philosophie. Fr. Kern heeft op dit punt zijn oordeel aldus uitgesproken: „Thomas is onder de scholastieke voorloopers van Dante ontegenzeggelijk de grootste cultuurvorscher en Dante is hem nog in vele opzichten ten achter".

Dit zijn slechts enkele trekken en lijnen, om aan te geven, hoe men de theologische Summa praktisch in verband kan brengen met de moderne cultuur en wetenschap, en welke waarde ze heeft voor den tegenwoordigen tijd. De theologische Summa, die zelfstandig-verder-doordenkende geniale Synthese van Aristoteles en Augustinus, deelt in den onvergankelijken invloed, dien deze „moderne" denkers oefenen op alle tijden. Terecht wordt Thomas dan ook door den commentator zijner Summa contra gentiles, Franc. Sylvestris van Ferrara O. P., de „homo omnium horarum" genoemd.

Doch hare hoogste beteekenis voor dezen tijd en

[1]) V. Catrein S. J., Der „Volksstaat" im Sinne des hl. Thomas von Aquin. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, XII, 104—108. (1919).
[2]) O. Schilling, Das Völkerrecht nach Thomas von Aquin. (Freiburg 1919).
[3]) Humana Civilitas. (Staat, Kirche und Kultur). Eine Dante-Untersuchung, 122. (Leipzig. 1913).

die zich tevens uitstrekt tot in de eeuwigheid, bezit de theologische Summa in datgene, wat haar naam reeds uitdrukt, wat haar doel en inhoud is — en wat tevens ook is het middelpunt, waarom het groote geestesleven van haar groot en edel maker zich bewoog. 't Is niets anders, dan het groote, het alléén-groote doel, om God en Gods werken in 't licht van het geloof en der rede zoo helder en klaar als hier beneden mogelijk is, te kennen en heel het in- en uitwendige leven naar God heen te richten, om, door onze aanhankelijkheid aan God in den tijd, te geraken tot de klare aanschouwing en het onverstoorbaar bezit van God in de eeuwigheid. In dezen zin schreef een voor Thomas en zijne Summa Theologica met geestdrift bezielde Theoloog uit vervlogen tijd, Petrus Labbe S. J., dit gezegde neer: „Neque aliud superest, nisi lumen gloriae, post Summam Thomae."

INHOUD.

	Blz.
VOORWOORD	I
NAAMLIJST	VII
EERSTE HOOFDSTUK. Letterkundig-historisch overzicht	1
I. *De theologische Summae in 't algemeen.*	1
II. *Ontstaan der theologische Summa van St. Thomas*	8
Hare plaats onder zijn geschriften . . .	8
III. *Geschiedenis der theologische Summa. Hare commentators of verklaarders* . . .	37
TWEEDE HOOFDSTUK. Geest en vorm der theologische Summa van den H. Thomas, beschouwd in het kader der middeleeuwsche Scholastiek	49
I. *Over den Prologus in het algemeen* . .	49
II. *Doel der theologische Summa van den H. Thomas van Aquine*	55
III. *Middel en weg ter bereiking van het doel der theologische Summa van den H. Thomas.*	61
1. *Het vermijden van overbodige quaesties, artikelen en argumenten. — Volmaaktheid der scholastieke methode van voorstelling* .	61
2. *Het vermijden van onduidelijkheid en verwarring in de stofverdeeling. — De theol. Summa in haar uitwendig en innerlijk samenstel*	75
3. *Het vermijden van herhalingen. — Het nieuwe en vooruitstrevende in de theologische Summa*	101
4. *Invloed der theologische Summa. — Hare godsdienstige wijding*	111
DERDE HOOFDSTUK. Gedachten omtrent uitleg en praktische toepassing der theologische Summa van St. Thomas . . .	121
I. *Over de wijze van uitleg der theologische Summa*	121
II. *Over de praktische toepassing der theologische Summa*	136